

REVIJA BOREC 5 • 6 • 7

LETNIK XLII

MAJ-JUNIJ-JULIJ 1990

Franček Bohanec
POETIKA PADLEGA PESNIKA

Ciril Bergles
TISTIM, KI SE NISO VRNILI
Vsi dnevi tistega maja
Vojaško pokopališče

dr. Jure Mrzel
DOKUMENTI IN SPOMINSKA PRIČEVANJA O LUDVIKU MRZELU
Neusojeni Dachauski zbornik

Jože Dežman
MINKA – POT ŽIVLJENJA
Črtomir Frelj, likovna priloga

Anketa revije Borec 1990
Z NARODNO SPRAVO – KONEC DRŽAVLJANSKE VOJNE?

dr. Milan Ževart
POSLOVILNA PISMA ŽRTEV ZA SVOBODO
Pismo Ivana Kešeta

Drago Hartner
NEOBJAVLJENO PISMO (PRIMORSKIM NOVICAM)
PISMO MARTINU MENCEJU

Vojislav Bregar
SPOMINI NA BOJANA KRAJGERJA

borec

borec

5-6-7 LETNIK XLII 1990

REVIJA ZA ZGODOVINO IN KULTURO

USTANOVITELJ

Republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije, Ljubljana

REVIZIJO IZDAJA

Založba Borec, Ljubljana, Šubičeva 10

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vida Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, dr. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, dr. Miroslav Stiplovšek, Janez Vipotnik

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, Jože Dežman, dr. Božidar Jezernik, dr. Lev Kreft, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Božo Repe, Milica Strgar, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

OBLIKOVANJE IN TEHNIČNA UREDITEV

Darja Cjuha

LEKTORICA

Sonja Likar

TAJNICA

Mira Puntar

CENA

Naročnina za prvo polletje 200 dinarjev, cena tega zvezka 85 dinarjev

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN

50100-620-107-257300-310514 (revija Borec)

NAKLADA POSAMEZNE ŠTEVILKE

1400 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Šubičeva 10 – poštni predal 203, telefon 213 918, interna 29

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

UDK 949.712+82(05)

YU ISSN 0006-7725

Oproščeno prometnega davka

po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982

MISEL		
<i>Franček Bohanec</i>	Poetika padlega pesnika	495
POEZIJA		
<i>Ciril Bergles</i>	Tistim, ki se niso vrnili ... <i>Vsi dnevi tistega maja</i> <i>Vojaško pokopališče</i>	504 506
PRISPEVEK K ZGODOVINI		
<i>dr. Jure Mrzel</i>	Dokumenti in spominska pričevanja o Ludviku Mrzlu <i>Neusojeni Dachauski zbornik</i> FOTOGRAFSKA PRILOGA	507
SPOMINSKO PRIČEVANJE		
<i>Jože Dežman</i>	Minka – pot življenja <i>Likovna priloga: Črtomir Frelj</i>	564
ANKETA REVIJE BOREC 1990		
	<i>Sodelovali so:</i> <i>dr. Dušan Biber, mag. Zdenko Čepič,</i> <i>mag. Vida Deželak, mag. Ervin Dolenc, mag. Aleš Gabrič,</i> <i>mag. Bojan Godeša, Božidar Gorjan-Bogo,</i> <i>Janez Gradišnik, Ignac Gregorač, dr. Vekoslav Grmič,</i> <i>mag. Damijan Guštin, Vlado Habjan,</i> <i>dr. Spomenka Hribar, Rado Jan, Ivan Jenko,</i> <i>dr. Milica Kacin-Wohinz, Vladimir Kavčič,</i> <i>Tone Kebe, dr. Marko Kerševan, Jurij Kogoj,</i> <i>Stane Kovač, Peter Kovačič-Peršin, Zvone Kržišnik,</i> <i>dr. Branko Marušič, Janko Messner, Boris Pahor,</i> <i>Mile Pavlin, France Perovšek,</i> <i>dr. Janko Pleterski, Zoran Polič, dr. Janko Prunk,</i> <i>Justin Stanovnik, Milica Strgar, Franci Strle,</i> <i>Lilijana Trampuž, dr. Anton Trstenjak,</i> <i>dr. Tine Velikonja, dr. Marko Vrhunec in Miha Žužek</i>	582
PRISPEVEK K ZGODOVINI		
<i>dr. Milan Ževart</i>	Objavljanje poslovnih pisem žrtev za svobodo <i>Pismo Ivana Kešeta</i> FOTOGRAFSKA PRILOGA	718 725
SPOMINSKO PRIČEVANJE		
<i>Drago Hartner</i>	Neobjavljeno pismo (Primorskim novicam) Pismo Martinu Menceju	726 728
SPOMINSKO PRIČEVANJE		
<i>Vojislav Bregar</i>	Spomini na Bojana Krajgerja	732

Poezija

JAŠA L. ZLOBEC: Iz sodobne albanske poezije na Kosovu

Spominsko pričevanje

STANE KRAŠOVEC: Od malomeščanskega nacionalizma do socialističnega internacionalizma

Odlomki iz spominov

Spominsko pričevanje

MARIJA DORNIK: Prispevek k življenjepis Jožeta Lampreta
Zakaj pišem o življenju in delu Jožeta Lampreta? Bil je tragičen junak našega časa. Kot duhovnik se je zavzemal za pravice izkoriščanih in za humani socializem in bil zaradi svojih nazorov, ki so bili vselej korak pred časom, preganjan, suspendiran, izobčen in diskreditiran. A ostal je kljub vsemu trdno zvest svojim načelom, večen optimist. Razdajal se je kot človek ljudem. Bogat po duši in dobroti. Temeljna nazora, ki ju je vzel za svoja, praktično krščanstvo in narodni socializem, sta ga v praksi razočarala. Za svojo domovino pa je dal vse. Doživel je veliko krivic in nerazumevanja. Pomagal je drugim in bil sam deležen le malo pomoči. Obrekovali so ga, izolirali in mu očitali nezvestobo ljudstvu, zato ker ni dovolil, da bi kdo popackal križev pot slovenskega naroda med osvobodilnim bojem, to zanj sveto stvar. Noben režim ga ni hotel vzeti čisto za svojega – a taka je najbrž usoda vseh, ki se preveč pokončno in radikalno zavzemajo za resnico.

Spominsko pričevanje

DANICA LOVREČIČ: Še o dr. Kantetu in ljubljanski policiji

Spominsko pričevanje

META SEVER: Moji spomini na Kočevje in Jožeta Šeška

Prispevek k zgodovini

DR. DUŠAN BIBER: Zavezniške in sovjetske misije ter obveščevalne službe v narodnoosvobodilnem boju

Prispevek k zgodovini

DR. JURE MRZEL: Dokumenti in spominska pričevanja o Ludviku Mrzlu

Urednik Dahavskega poročevalca

Časopis je zrcalo miselnosti

Tragedija velikega transporta

Tržaško vprašanje

(se nadaljuje)

Prispevek k zgodovini

LOJZ TRŠAN: Ona

Prispevek k življenjepis Angele Vode

Prispevek k zgodovini

NADA HOLYNSKI: Gorenjski delavci in njihova sindikalna organizacija v osvajanju sprememb, ki jih je prinesla socialistična revolucija v letih 1945–1947

Prispevek k zgodovini

MAG. MIRAN KOMAC: Elementi za analizo političnih procesov znotraj slovenske manjšine na Goriškem po drugi svetovni vojni

Poetika padlega pesnika

FRANČEK BOHANEČ

Nikoli si nisem želel, da bi pisal o lirskem pesništvu. Do krhke lirske besede, ki zna v človeku »čarati« nove svetove, sem ohranjal povsem zasebno razmerje. Vedno se mi je zdelo, da nikoli ne poveš vsega. Vedno si ob lirski pesmi kakor maček pred vrelo kašo. Okolišiš, poveš veliko zanimivega, nazadnje pa se ti zdi bolje, da bi molčal. Vse, kar pesem zgradi v tebi, se podre, ko poskušaš ta lepotni svet »izmišljotin« rekonstruirati v nekakšen sistem. Pa vendar – poskusiti se da...

Zanimala me je trajnost partizanske pesmi. V lirski pesmi je največ strdkov življenja. Pesnik ima največje, sposobnosti, da ohrani stvarnost z estetskim preoblikovanjem. In lirska pesem je nekaj, kar sprejemalcu najbolj neovirano dovoljuje, da aktualizira potencialno dane (fiktivne) estetske predmete in podobe. In glede na to trajnost sem si zastavil vprašanje, kaj je v pesmi partizanov (predvsem Karla Destovnika-Kajuha) tisto, kar jim daje trajno vrednost. Kakšna je ta umetnost sama v sebi, da ima še danes moč sprožati zapletene procese estetskega doživljanja.

Karel Destovnik-Kajuh se je kot pesnik izoblikoval tik pred drugo svetovno vojno. Zastavil je tam, kjer je rasla vsa dosedanja slovenska poezija – na humanizmu s socialno tendenco. Vojna pa je vse to podrla. Pesniške humanistične vizije so poteptali vojaški škornji nasilja. Tako se je pesnik znašel v novi stvarnosti. Kaj se je dogajalo v duhovnih substancah?

Po mnogih zapetljajih se je ilegalec znašel v Ljubljani (delal je za varnostno obveščevalno službo osvobodilnega gibanja). Mlad, poln tople krvi. Duši se od radosti življenja, a življenje se je smrt. Tu so se stkale njegove najlepše ljubezenske pesmi. Trajne, enkratne, izvirne, stilno izbrušene in enovite. Med njimi je antologijska pesem Bosa pojdiva...

Tako se glasi ta besedna mojstrovina:

Bosa pojdiva, dekle, obsorej,
bosa pojdiva prek zemlje trpeče,
sredi razsanjanih češnjevih vej
sežem ti nežno v dlani koprneče.

Beli so, beli so češnje cvetovi,
temni, pretemni so talcev grobovi.
Kakor ponosni galebi nad vodo,
taki so padli za našo svobodo.

Bosa pojdiva, dekle, obsorej,
bosa pojdiva med bele cvetove,
v krilo nalomiva češnjevih vej,
da jih poneseš na talcev grobove.

Nastala je nova inačica tradicionalnega humanističnega individualizma. Čas se je v temeljih spremenil: zlo je stopilo v prvi plan življenjske stvarnosti (streljanje talcev). Motivi so novi, s temami, ko je človek v borbenem gibanju ob spopadanju etične plemenitosti z zlom. Za tak spopad pa v vojnem času niso potrebni manifesti. Človek z revolucionarno preobrazbo je tu stvarnost. Kajuh pokaže, da je ta »novost« v čisti medčloveški ljubezni. Koprneče dekle nima češnjevih vej samo za fanta, temveč tudi za grobove talcev. Individualna zavest je hkrati kolektivna zavest, pri tem pa človek ostane – človek, jaz, enota s čvrsto moralo in lastnim, četudi anonimnim licem. Samodoločitev (svoboda) je merilo človekove moralne drže. Narava pa je skladna s tistimi, ki so v boju z destrukcijo.

Samo površnemu opazovalcu se zdi, da se tu ni spremenilo nič – ostala je estetska imanenca. Ta je nad grozljivimi podobami frustriranega časa (ubijanja). Človek (pesnik) se je spremenil. Ve, da bo ostal (sredi nesuženjskega utripanja življenja, predvsem ljubezni in čarobne lepote narave), če bo vseskozi zemeljski, to je, zavedajoč se, da je tveganje (tudi smrt) najvišji postulat ohranitve. Konkretna dejanja (nesti cvetje na grob) so zapoved novega vedenja. »Večne« teme in motivi poezije (ljubezen, smrt ...) so znotraj tradicionalnega pesništva dobili nove razsežnosti.

V Kajuhovi poeziji stopa v ospredje dvojce: pesnik-subjekt, in etična komponenta. Pesnik-subjekt, je v spopadu z zlom na strani šibkejših (David), a moralno iz boja v boj močnejši, medtem ko zlo (Goliat) ostaja brez etničnega kompasa. Ritmično-melodična linija se stopnjuje z razraščanjem bojnih spopadov. Etičnost pa prehaja v akcijski nabor. Dominanta pa ostaja estetska: udarna čustvenost in lepota, poetski kategoriji, ki si ju je Kajuh sam zastavljal za cilj.

Premnogo mater je izdahnilo na porodu,
ko so življenja dajale narodu.
Premnogo jih v solzah je zaihtelo:
»Čeprav umrem, saj moje dete bo živelo!«

Tako umiramo zdaj mi,
ki v nas življenje se poraja,
in vsak mrtvak v ta mrak kriči:
Upri, upri se, raja!

Težko, težko nam je umreti,
ker čas je v nas, ki zdaj ga ni še,
ker slišimo otroka, ki že diše.

Zato nam je tako težko,
a vendar je vsakdo kot mati
pripravljen sebe žrtvovati.

Sonet Pred velikim rojstvom je – kot vsa Kajuhova poezija – skrajno komunikativen. Hermetičnost mu je tuja, enako ironična grotesknost – kot vsem humanističnim individualistom. V tem sonetu je pesnik – to je njegova značilnost – v precepu: na eni strani je realnost (boj z zlom), na drugi je vera v drugačen svet (utopično, irealen, transcendentna kategorija). Spopad nastaja med dejansko stvarnostjo in utopično idealno vizijo. Kajuh najde zanj primero umirajoče porodnice. Tako si ustvari »most« med realnim in irealnim in pri tem angažira čustvenost bralca, da z njo omogoči »estetiki« sprejem smrti – žrtve kot nekaj, kar je smiselno skladno s človekovim položajem sredi pokanja pušk.

Kakor ima v Kajuhovi poeziji tradicionalni motiv ljubezni svoje lastne tematske odtenke (glej pesem Bosa pojdiva...), tako je tudi motiv smrti pod pezo vojne agonije. Smrt ni zgolj neljuba neznanka, smrt je del boja (življenja). Preko roba se človek sicer zvrne, lahko kot žrtev (glej sonet Pred velikim rojstvom), a ostaja živ. V junaški epiki je tak prehod iz smrti v življenje pogost. Na primer, v črnogorski predstavnosti je pomembnejša podoba človeka po smrti, ki živi v izročilu, kakor ko je še živ. Padli v boju se pri Kajuhu vračajo nazaj in krepijo človekov ponos, človeško dostojanstvo, nadaljnji boj. To misel pesnik povezuje z motivom ljubezni do dekleta, do matere...

Ti osrednji ženski postavi se nekje na spodnjih plasteh spreminjata v simbol: dekle v simbol življenjske radosti in mati v simbol domovine.

Primeri:

Če pa tedaj
me več ne bo,
vzravnaj
kot jaz sedaj glavo ...
(Ljubezenske, II)

Če ne vrne se noben od treh,
sini moji, moji trije fantje zlati,
žalostna bo, a ponosna vaša mati.
(Pesem matere treh partizanov)

Lepo je, veš, mama, lepo je živeti,
toda, za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti!
(Materi padlega partizana)

Lirska poezija je »čudna« stvar. Nihče mi ne more vsiliti, da nekaj, kar mi je tuje, sprejemem v svoj doživljajski svet. Brez njega pa ni niti pogojev za estetsko percepcijo. V lirski poeziji mora biti vedno nekaj takega, kar zagori. In to se mora najprej prebuditi v pesniku. Kajuh je to zgodaj občutil. V sebi je iskal obdelovalno prst, ne v bogoiskateljstvu. V sebi mora pesnik omogočiti, da vzkaliijo etične in estetske kali. Ideali. Vizije. Volja po nekakšnem misijonarstvu. Nič ni brez nasprotja: ne boja svetlobe s temo, tako tudi ne idealov, če jih nihče drug razen tebe ne opazi. In iz te težnje je v mladem Kajuhu že pred vojno (imenoval ga je predrevolucijski čas) obveljala maksima: »Med ljudi bom šel!« Ne kot brezoseben, četudi ne potrebuje imena, ampak kot ozaveščen jaz (z ideali), ki je nad vladavino odtujenega (indiferentnega) človeka. In pel bom pesmi, je sklenil, ki bodo šle do srca.

Njegov »pohod« v svet, ki se je spremenil v most – zvezo podobnih ljudi – najdemo v pesmi Mostovi, napisani v futuristični maniri in metaforiki. Vpliv Majakovskega, pesnika revolucije iz daljne dežele, je tu več kot simbolem.

Iz src
rasto
v srca mostovi,
mostovi rasto,
železobetonski
mostovi,
mostovi,
grajeni s strastjo,
grajeni trdno.
Beton
je napravljen s krvjo,
cement
iz zdrobljenih kosti,
traverze

so trupla mrtvih ljudi.
 Mostovi rasto
 in ni dinamita,
 da bi jih mogel
 razbiti,
 ni mine
 in ni ga letala,
 ki moglo
 bi jih v zrak spustiti.
 Mostovi rasto,
 iz vseh človeških src
 se pno
 in v vsa srca.
 Mostovi rasto
 trdno in s strastjo
 noč za nočjo.
 Mostovi,
 ki z njih bodo naši krvniki zmetani,
 mostovi,
 v svetovja ljubezni speljani.

V čem nastaja pesnikova moč?

Kje so korenine trajnosti?

V Kajuhovi izvirnosti.

Krvniki bodo uničeni, zmagala bo ljubezen.

Pesnikovo prepričanje o tem ni sentimentalno.

Morda je tu na mestu, da povem: kdor bi hotel Kajuhu odvzeti to izvirno pesniško hotenje, četudi se je razklalo, bi to bilo nekulturno dejanje. Vsi, četudi nismo pisali pesmi, smo verjeli v mit o utopični prihodnosti. Nikjer ni velikih človekovih naporov, da ne bi bili dovoljno motivirani zanje. Domovinska ljubezen je stalnica, a mora imeti tudi socialno in vizionarsko zaledje. Brez utopične vere v drugačnost se nič ne da spremeniti. Stari miti propadajo in nastajajo novi. Ne poznajo mitov samo najpreprostejše človeške skupnosti, ampak tudi najnovejše. Zato: vzeti partizanske mite bi pomenilo, da bi duhovni svet osvobodilnega gibanja, tudi oboroženega, izpuhtel. In partizani bi se spremenili v krdelo. Bili bi zares to, kar so jim prilepljali sovražniki (roparska banda, ribelli, banditen). Miti so pa lahko »cokla«, kadar se jih sprejema brez ustvarjalne morale. Kajuh je spontano vedel, da se miti razblinjajo. A da tudi nastajajo kot nova realnost. Bili so netivo borbene morale.

Iz teh nagibov je napisal pesem Kralj Matjaž, pesem o legendarni podobi v slovenskem zgodovinskem spominu.

Bradati kralj Matjaž le spi,
 spi in bo še dalje spal,
 njega sploh ni,
 samo naš strah ga za rešnika je izbral.

Matjaž ne bo nikoli vstal,
ne more, ker ga ni!

Matjaž sem jaz,
Matjaž si ti,
smo mi in ste vi vsi,
kar nas malih je, zatiranih ljudi.

Matjaž je zagorski rudar,
Matjaž je dolenski drvar
in ljubljanski cestar,
iz Kroke žebjar je Matjaž.
Vsak delavec,
ki na njegov se rovaš
pitajo troti,
vsak tak je Matjaž.

Matjaži so tisti,
ki mro kot ribe v izsušeni strugi,
to so vsi naši sodrugi
od Jesenic do Trbovelj
in od Slovenskih goric do Borovelj.

Naš kralj, naš bradati Matjaž
pa le spi in bo spal.
Toda naš človek,
naš človek bo kmalu
svoj tilnik vzravnal!

V čem je torej Kajuh samosvoj?

Ni se izneveril temeljnemu poetskemu načelu: poezija je individualno izkustvo. Omenili smo njegov humanistični individualizem v boju med svetlobo in temo v ljubezenski motiviki. V boju s sovražno destrukcijo je bil pripravljen seči kot žrtev preko roba življenja in smrti. Okrepil je v sebi upanje in vero v jutrišnji dan, ko bo vladala ljubezen namesto nasilja. A tudi tedaj, ko je pisal najbolj retorične in čustveno napete rodoljubne pesmi, je ostal – svoj, očeval je avtonomijo osebnosti.

Njegova Slovenska pesem, ki je bila ena najbolj popularnih, je nastala v pesnikovih srčnih prekatih:

Samo milijon nas je,
milijon umirajočih med mrličmi,
milijon, ki pijejo mu kri biriči,
en sam milijon,
ki ga trpljenje krotoviči
in vendar ga nikoli ne uniči!

Nikoli in nikdar!

Zato ker nismo trhle bilke,
ki po toči ovené,
ker mi nismo le številke,
smo ljudje!

Edino hlapci cvilijo ponižno kakor psi
in lajajo, da nas je malo,
da bi v uporu vse pobralo ...

O, če ljudi bi ne bilo pri nas,
ljudi, ki ne ubogajo na vsak ukaz,
tedaj bi nas že kdaj odnesel plaz.

Tako pa še živimo,
čeprav nas je milijon samo,
zdahnili bi, da ne trpimo
z uporno, dvignjeno glavo!

Naj pripomnim: Kajuh ni pesnil mimo objektivne stvarnosti. Njegova rodoljubna pesem ni običajna. Nastala je, ko je v njegovem rodnem kraju bilo ponemčevanje pod egido vojaškega nasilja. Napisati slovensko protestniško pesem ni bil zgolj akt pesnjenja, temveč pogumno dejanje, rekli bi, civilni pogum. A Kajuh, ki je v gestapovskem zaporu živel z okrvavljenim licem, je vedel, da gre za biti ali ne biti. Naj mi bo dovoljeno, da tu s ponatisom nemškega plakata, ki so ga natisnili med vojno v Mariboru, obudim genocidne nakane nemške zasedbe. Tedaj bo Kajuhova pesem imela poleg lastne estetske cene tudi osvetlitev časa.

Zato nam gre!

Z nastopom nemške vojske je bila Tvoja domovina, spodnještajerski kmet in delavec, po 23 letih zopet vrnjena tja, kjer je bila skozi stoletja, v

Štajersko!

Ti nisi Slovenec!

Ti si domoljuben Štajerc!

Ti si član velike nemške narodne skupnosti!

Ti boš postal polnovreden Nemec!

Zato nam gre, spodnještajerski kmet in delavec! Tvoji očetje in dedi in Ti sam, Vi ste Vašo domovino, krasno Spodnještajersko, skozi stoletja branili pred vsem tujim. Ti nimaš nič skupnega s slovenskimi advokati, političari in s hujškači, ki so Ti pripeljali čiče in druge prišleke v deželo, Tebe pa prodali Belgradu. S tvojo krvjo si z narodno skupnostjo najtesneje združen. Ta krvna skupnost je v zadnjih letih srbske tujevlade vedno bolj ojačala Tvoj vzklík: »Kdaj pa pride Hitler?« Zadnja zapreka, ki Te deloma še loči, je jezik!

Uči se nemščine, jezika Tvoje skupnosti, potem je tudi ta zapreka odstranjena.

Sebi sem odgovoril na zastavljeno vprašanje, v čem je moč partizanske (v tem primeru Kajuho)ve) poezije. V teh pesmih so razsežnosti, ki spravljajo mojo prebujajočo se zavest v nemir gibanja, hotenja, groze... Svet se v meni temni in svetli v svoji katastrofičnosti. Zdi se mi, ko prebiram Kajuha, da je za nami grozničav čas, ki se mi z odmikom zdi vedno bolj in bolj neverjeten. A vendar... ali je resnično tako?

Kajuhova pesem je strdek življenja, ne zgolj samo naše pretekle zgodovine. Njegova pesem je trajno znamenje za človečnost. Kajuh se temu boju ni izmuznil: zadela ga je nemška krogla. A v svojih pesmih, zgrajenih s poetiko bojne morale, ostaja. Lahko je to danes za koga premalo...

V Gorenji vasi, 12. maja 1990

Tistim, ki se niso vrnil...

CIRIL BERGLES

Zmeraj je govorila:
takrat bodo spet
vsi doma,
ko bodo češnje
cvetele
in bodo čebele
na delu
vse dneve
in bo veter poln
njihovih sporočil.
Hodila je
tedne in dneve
oprezovat drobne popke
na koncih vej.
Počasi
so se razpustili
v velike snežene kepe
in vrt je bil
ves pripravljen
za vrnitev teh,
ki so pred leti
odšli v bitke.
Stala je tam pod drevesom
vsak majski dan,
s pisano ruto,
vsa praznična,
pripravljena.
Po poteh
k vasem
so prihajali,
utrjeni od bitk,
s prikritimi
in z odprtimi ranami,
s tisoč smrti
v spominu.
In so jih objemale
žene in matere
in so se otroci
nekam plašno stiskali
k spremenjenim očetom.

Vse dneve
tistega maja
je stala
tam na vrtu,
pod cvetočimi drevesi.
Šli so mimo
s tujimi obrazi.
Gledali so v tla,
kot da so oni krivi,
da nihče ne zavije
v njen češnjevi vrt.

Potem
je veter
slačil drevesom
bela oblačila.
Med spominčice
v travi
so se zgubili
nežni cvetni listi.
Ona
pa je še zmeraj
stala tam.
Vsak dan
manjša,
vsak dan
drobnejša.
Čisto sama
in pozabljena.

Križ pri križu.
 Proti vzhodu.
 Proti zahodu.
 Z imenom.
 Ali brez njega.
 Moj Bog,
 koliko mož
 je tu pokopanih!
 Koliko fantov
 tu mrtvih leži!
 Koliko sovraštva
 je tu ubitega.
 Koliko nesmislov
 je tu zamolčanih.
 Noben otrok
 se iz njih semena
 več ne rodi.

Dokumenti
in spominska pričevanja
o Ludviku Mrzelu

2
NEUSOJENI DACHAUSKI
ZBORNIK

DR. JURE MRZEL

Na poti od dahavske
 železniške postaje do
 taborišča naletiš
 mimogrede na tole, po
 svoje duhovito znamenje,
 ki ti pove, da na to stran
 prideš do koncentracijskega
 taborišča, na drugo pa do
 vojaškega lagra,
 namenjenega urjenju
 esesovskih rekrutov. Obe
 skupini vrh znamenja

poudarjata svojevrstno radost nacističnega življenjskega nastroja. Na eni strani skupina esesovcev v veselem teku z osvajaškim zanosom, na drugi pa skupina aretiranih klatežev najskromnejše vrste, cigánov in popivačev z lahkomišno pesmijo in harmoniko, pa s kozo, kot najznačilnejšim »corpusom delicti« ciganskega kriminala. Vsakomur, ki bi prišel tod mimo, naj bi to znamenje dopovedalo, da je taboriščno mesto, do katerega cesta drži, pravzaprav mesto zdrave življenjske razgibanosti, hkrati pa tudi mesto kazni za vsake vrste male zločince, tatiče, potepuhe, pijance in vetrnjake. V resnici pa je vseh dvanajst let, kar je stalo in delovalo dahavsko taborišče, zrlo to znamenje na neskončne kolone najboljših iz narodov, zaslužnjenih pod nacističnim škornjem, na neskončne kolone borcev za svobodo, na tisoče in tisoče nedolžnih ljudi, ki so jih esesovski krvniki gnali v smrt.

Tekst je izvleček iz predavanja Ludvika Mrzela Dachau in Buchenwald, ki je bilo napisano takoj po vrnitvi v domovino.

Prevzgoja in disciplina

1. 10. 1933

Poveljstvo koncentracijskega taborišča Dachau
Disciplinski in kazenski red jetniškega taborišča

Uvod

Izvajanje prevzgoje in vzdrževanje discipline na območju koncentracijskega taborišča Dachau zahtevata razglasitev naslednjih kazenskih določb, ki ne presegajo okvira veljavnih taboriščnih predpisov.

Tem določbam se morajo podrejati vsi jetniki koncentracijskega taborišča Dachau od trenutka prihoda do svoje izpustitve.

Izvršilna kazenska oblast je v rokah poveljnika taborišča, ki je za izvajanje veljavnih taboriščnih predpisov osebno odgovoren političnemu policijskemu poveljstvu.

Popustljivost je slabost. Na podlagi tega spoznanja bomo brezobzirno ukrepali vedno in povsod, kjer bodo ogroženi interesi domovine. Poštenih, a naščuvanih tovarišev ta kazenska pravila ne bodo prizadela. Spolitiziranim hujskačem in vsakršnim intelektualnim diverzantom pa priporočamo, naj se varujejo, da jih ne zalotimo, drugače jih bomo zagrabili za vrat in jih po njihovem lastnem receptu pripravili do molka.

Ludvik Mrzel: Humoreska

59.464; ta številka – to sem namreč jaz.

Samo prizanesi mi, tovariš, nikar se ne prenašli in ne reci: Ti boš govoril!? Da, priznam, ta visoka številka dovolj jasno pove, kako nizko sem padel, nič drugega nisem kakor številka 59.464 – toda nikar ne misli, da tudi jaz nisem videl boljših dni. Z majhno zamudo sem v Dachau prispel, tako rekoč čez jug sem potoval na sever, zato pa sem si mimogrede lahko ogledal še košček Italije, te bajne dežele sonca in ječ. Ah, Koper, belo italijansko mesto na slovenski zemlji. In stara, siva kaznilnica prav tam, kjer valovi Koprškega zaliva butajo ob pečine! V najtežjih urah mojega življenja mi je koprška kaznilnica dvakrat nudila zavetje v senci svojih debelih zidov, a ko sem prvikrat stopil vanjo, je sama stopila vame, da mi je v srcu na veke ostal nanjo bridek spomin.

Tam so mi prvikrat dali številko. Ampak kakšna številka je to bila. Če bi z njo na prsih stopil tu na Lagersko cesto, bi gotovo vsa cesta zijala za menoj! Bila je lepa, pristrčno majhna številka 321, Trečento Ventuno – to sem bil jaz, dokler sem bil ob redki pašti in sumljivem kruhu iz še bolj sumljive riževe moke deležen gostoljubja pod streho koprške kaznilnice. Od kraja mi je bilo skoraj malo nerodno – ne vem, kako je to, od malega sem ostal nekako babjeveren, v vseh rečeh vidim znamenja in pomen. 3, 2, 1 – da, da, sem si dejal, ne moreš si misliti bolj žive slike svojega propada – 3, 2, 1 – takole gre počasi nizzol z menoj in zdaj lahko pridem samo še na nič. Toda eno moram priznati: Niso ti zapisovali številke ne na prsi ne na stegna ne nikamor, samo neprestano so me vpraševali zanjo in tako sem si jo še globlje zapisal v srce in spomin. Da, tako sva se polagoma navezala drug na drugega, ta Trečento Ventuno in jaz, da drug brez drugega ne bi bila mogla več živeti. Tako vam povem – če bi se bilo primerilo, da bi jo bil tiho popihal lepega dne in bi bil ta Trečento Ventuno v njihovih rubrikah ostal sam in zapuščen, bi bili gotovo telegrame in karabinjerje razposlali na vse strani, da me privedejo nazaj. Ko se mi je nasmehnila takozvana svoboda in sem po dolgih mesecih, majhen in trepetajoč, kakor prvošolček pred kateder, stopil pred okence na tržaškem kolodvoru, da kupim vozni listek, se mi je zareklo in sem dejal: Trečento Ventuno! Da, tako se je ta prekleti Trečento Ventuno iz Kopra zagrizel vame, da sem ga nazadnje, neučakan, da že vendar poljubim domači prag, zaklical namesto same Ljubljane.

No, da, ampak to so stare, pozabljene reči – z majhno zamudo, pravim, po ovinkih,

sem prišel v Dachau. Dali so mi številko – 59.464. Le zapišimo jo, jaz si je ne bom zapomnil, nisem nanjo navezal svojega srca. Nalepili so mi jo na prsa in na stegno. – Ti si 59.464, tu jo imaš, da jo bo videl ves svet, niti sv. Peter ti je ne izbriše.

Pri duši mi je, kakor da sem se v eni zimi za deset let postaral. V dve gubi skrušen lezem po Lagerski cesti, v koloni marširam na apel. Tovariš pred mano si vso pot gleda pod noge – da, imenitne čevlje ima, rjave, pravzaprav nekam rdeče rumene čevlje – če mu jih ukradejo, jih bo izmed 30.000 parov v taborišču lahko prepoznal. Včeraj, predvčerajšnjim jih je morda v paketu dobil od doma. In zdaj je vso pot v skrbeh, da mu jih ne pomendra drhal. Tesno sem mu za petami, gledam te čevlje in se spomnim, da imam pravzaprav slabe zveze z domom. Cela večnost bo že, kar sem dobil zadnje pismo. Ah, da, nesreča je samo, da mera žalosti in bede nikoli ni polna – zmerom ti življenje navrže še kakšno majhno skrb, sredi gneče in trušča ti zmerom ostane še kakšna tiha, čisto tvoja boleost. Links, links, links und links! In pred mano par teh čudovitih rdeče rumenih čevljev – tega mu pač ne smem prizadejati, da bi mu stopil na pete.

– Tak prestopi se vendar, klada – me nahruli mož za mano in me odsune iz vrste. In ko stopi mimo mene, se zaničljivo ozre na številko na mojih prsih in se obregne: – Seveda, spet eden teh »kretinarjev« z 59.000! – S tem je bilo pač vse povedano, kaj bi bil mogel človek še dodati, kaj boljšega kakor 59.464 pač nisem mogel v Dachavu doseči, prelahkomiselno sem svojo kariero zapravljal po arestih, zdaj sem pač tu, kjer sem.

Tudi »heftling« je tako rekoč človek, tudi on je od časa do časa potreben svetlega trenutka. Muči se kakor sam ljubi bog šest dni, recimo, ob krampu in lopati na plantaži, potem pa pride nedelja, praznik, ko se ves lahko posvetiš samemu sebi. Taborišča, kasarne in aresti – kako začuda so si podobni med seboj! Kakor je bila »ivica« na vojaški postelji nekoč preizkusni kamen za vse vrline jugoslovanskega rekruta, tako ima človek v taborišču priliko, da pokaže, kaj zmore in kaj velja, kadar čisti svoj špind. V cerkev ne utegneš, pa začneš nedeljo s tem najsvetlejšim opravilom. Potrudi se, človek, pokaži, kaj je v tebi – špind je zrcalo heftlingove duše. Stojim in drgnem, lise margarine se lepijo po stenah, prekladam sklede in kozarce, snemam police in drgnem. Bog ve, ali bo že dovolj, si mislim, ampak vseeno – nekam temen se mi zdi. Ne vem, ali je špind v resnici malo potemnel od takrat, ko sem prišel vanj, ali pa sem le jaz postal malo bolj črnogled, odkar sem tu. In potem kar tako drgnem dalje.

Opoldne pa pride štabak, nejevoljen, razsrjen.

– Kdo pa je danes čistil špind? –

Pogledam – ljubi bog ti moj, špind je le v resnici malo pretemen. Zlomljen se sesedem pod težo sramote, on pa se samo zviška ozre na košček belega platna na mojih prsih in mi obrne hrbet.

– Saj sem si takoj mislil – spet eden tistih od 59.000! –

Zavlečem se v kot, pogreznem se sam vase. Nobene pomoči ni, si pravim, niti sv. Peter ti je ne izbriše te sramote. Da sem se le mogel tako dolgo klatiti po arestih okrog – sedaj sem tu in še špinda čistiti se nisem utegnil naučiti. Le čakajte, si mislim in se tiho tolažim, če bi bog dal, da bi vsa ta komedija trajala še kakšno leto ali dve in bi številke zrasle na 100, morda na kakšnih 150 tisoč – takrat, vas prosim, takrat pridite gledat moj špind.

In ko zvečer ležem, si zmislim, da bi molil, naj bog usliši vsaj to malo, skromno željico. Poskušam, pa ne morem – križ božji, tako dolgo se že vlačim po teh arestih in taboriščih, da sem pozabil celo očenaš.

OPOMBA

Humoreska je bila objavljena v prvi (in edini) številki dachauskega humorističnega lista Jež za žico, ki je izšel 1. junija 1945 v založbi kulturno-propagandnega odseka Jugoslovanskega narodnega odbora. Uredil jo je Emil Smasek, opremil pa Božidar Pengov. Prispevek je bil napisan spomladi 1944 na bloku številka štiriindvajset, ko so bile številke okrog 59.000 še visoke in deležne vsega prezira. V tem času se je piscu v resnici »izpolnila želja«, da so številke zrasle na 150.000 in čez.

Ludvik Mrzel: *Plantaža*

Plantaža je bilo eno najlepših imen, kar jih je bilo zvezano z zaposlitvijo ljudi v taborišču. Obdelovanje zemlje, setev, gojitev rastlin, pospravljanje plodov – to so opravki, ki utegnejo biti tudi človeku v najtežjih okoliščinah v uteho. Toda svečeniki uničevanja in smrti so znali tudi iz prijetnega dela napraviti muko. Človek v taborišču je bil slabši od predmeta brez cene, ki ga lahko vsak čas zavrže – saj je bilo v narodih, ki so se hunskega kopitu stavili po robu, brez konca in kraja ljudi, pripravljenih, da se bore in žrtvujejo za svobodo, in vsej tej neskončni množici je bil Hitler namenil žico nemškega raja in smrti. Vse delo se je vršilo z rokami, s trošenjem človeške sile, ki sta jo hranili voda in repa. Več kot šestdeset hektarov zemlje so jetniki pomlad za pomladjo prekopavali z lopatami, človek je vozil težko natovorjene parizarje, človek je vlekel cementni valjar po mladih grudah. Sonce in dež sta neusmiljeno lila na nas, oblečene v progaste jetniške uniforme iz papirja ali v cape pomorjenih Židov, grenke kaplje so padale s čela, kapi so kričali na nas. Toda do mreže je bilo vendar nekaj prostora okrog človeka, nebo se je pelo od obzorja do obzorja, pljuča so dihala zrak in v ogonih je poganjal regrat, ki si ga lahko izpulil v skrivni minuti, da ga na bloku okvasiš s kapljo umetnega kisa in si prirediš kraljevsko večerjo, ki je vanjo z zavidanjem strmelo sto gladnih oči.

V teh letih strahote je človek imel na prebitek prilike, da se do dna razgovori sam s seboj, da razmisli o poslednjih rečeh, in ko se je tako od blizu srečaval s smrtjo, mu je nazadnje ni bilo niti malo mar. Misel na smrt nam ni več jemala miru. Z lahkoto smo zavrgli vsak bridek spomin, veseli smo bili, da naše stopinje že šume v pesku na poti in v travi na ledini, ki jo je bilo treba pripraviti za setev. Rajši nismo razmišljali o tem, kod šumi ta korak. Še zadnjo pomlad, ko so v Vildparku kopali ledino za saditev krompirja, je Rogler, kapo gradbene komande, ko pes prežal na udarce sleherne lopate – iz strahu, da ne zadene na katero izmed trupel, zagrebenih plitko pod vrhnjo plastjo. Zemlja, ki smo hodili po nji, je bila nekoč močvirje, ki so tisoči in tisoči nemških komunistov, Židov, Poljakov, Rusov in drugih ljudi iz Evrope in z Balkana položili svoja trupla vanjo, da ga pomagajo izsušiti, da na zapuščenih barskih pašnikih razrahljajo grede, ki se je na njih razbohotilo na tisoče vrst zdravilnih in strupenih rož in zelišč – rož in zelišč, ki so jim listi in cvetovi črpali sokove iz blede človeške sokrvice in rdeče krvi. Ne vem, ali je bila samo legenda, ali je bilo resnično izročilo, da je prst na plantaži, ki je v nekaj letih zrastle iz močvirja, znesena z vseh koncev sveta, do kamor je seglo kopito Hitlerjevih krdel. Poljaki so trdili, da je tudi zemlja z njihovih ravnin, ki je nasadom dajala tako bujno rast. Plantaža je v resnici od grede do grede menjavala barvo, krhkost in sočnost prsti in rodila je, rodila, čeprav smo več kleli vanjo, kakor obračali grude na nji. Bila je to prekleta, a vse je kazalo, da je tudi začarana zemlja.

In kakor zemlja se je zdelo začarano dahavsko nebo. Sonce se je v svojih sferah čudežno poigravalo z vsemi barvami, ki si jih more izmisliti razbrzdana umetniška fantazija, kadar je vzhajalo, kadar se je vzpenjalo v zenit in je v dolgih jetniških popoldnevih počasi, po polžje počasi lezlo v zaton. Veter, ki je padal od Alp, je z juga še v globokem poletju prinašal hlad in mrz, da se je dež v ozračju zgoščal v sodro in sneg. In oblaki – čudoviti oblaki, ki so se v njih prelivali vsi mavrični prameni sončne luči, da so jih prihajali loviti na platno mladi slikarji iz daljnih dežel. Bilo je lepo, občudovano to nebo, a bilo je lepo samo kakor hladno lepi obraz mlade esesovske vdove, ki je menila, da mora z mržnjo do človeka maščevati smrt moža, ki je padel kot ropar in morilec, bilo je kamenito kakor srce poveljnika taborišča.

Onkraj mreže, ki nas je ločila od širjave takozvane svobode, so se daleč, daleč pod obronke predalpskih gričevij raztezali volhki, zeleni pašniki in košenine. V poletnih dnevih so po močvirnih travnikih za kosci hitele mlade grabljice, bavarska dekleta v velikih, širokokrajnih slamnikih, ki so se jim dolge kite usipale na rame izpod njih. In kadar so starejše ženice, pobožne, a strahovane od težkega škornja, ki jih je tiščal

k tlom, po stezi prišle mimo, so po tihem pomolile očenaš za nas. Prav do smrekovih gozdov, ki so temni zastirali obzorje proti Schleissheimu in Münchnu, so z alpske strani rade prihajale v goste trume srn, plašno so se ozirale v mrežo, ki nas je ločevala od njih, in bežale iskat paše drugam. Divji zajci so mnogokrat z daljnega polja zašli v naše grede, jate močvirnih galebov so kričale nad nami, pribe, prepelice, jerebice so prhutaje odrfotavale z razorov, kadar se je približal človek, škranjčki so od jutra do večera žvrgoleli pod nebom. V toplih poletnih dneh, praznikih ljubezni, so na samotnih njivah ptice pletle svoja gnezda. Niso mogle slutiti, kdo biva tod, in so svoje najdražje zaupale varstvu zelenja in cvetočih barv. A ko smo pod jesen prihajali žet in se je ostrina naših srpov bližala svetišču njihovega obstanka, so matere z blaznimi kiki prhutale nad nami in nas rotile, da prizanesemo zarodu. Toda moritev je nekaj strašnega – meč, ki ga je rabelj vihtel nad ljudmi, je polagoma prešel vanje – in delavci na plantaži so stikali za gnezdi ko psi. Želi smo timijan, to čudežno rastlino, ki po cerkvah daje vonj Najsvetejšemu. Iz temnega zelenila njive pred nami je prhnila priba v zrak in obupno vekaje v širokih lokih zakrožila nad nami. Njena zaskrbljenost je izdala gnezdo z mladiči, ko smo v hitrih zamahih želi proti njemu. A vodja naše partije, delavec iz Lodza, komunist, je šel, na njivo zraven odlomil ribizljevo vejo in jo zasadil kraj gnezda, v opomin, da ga moramo s svojimi srpi obiti, da moramo pribjemu domu pustiti prostora. Po risje je gledalo nekaj parov oči, toda želi smo mimo, otoček timijanovega grmičja je ostal sredi strnišča, mladim v zavetje. In ribizljeva veja je bedela nad gnezdом kakor naš prapor – prapor človeka, ki morda nima mnogo pravic, ima pa vsaj pravico do življenja.

Bujna je bila rast, glasno, veselo je bilo življenje v naravi okrog nas, a to življenje je kipelo iz tisočernih smrti pod rušo. Prejšnja leta so na plantaži ubijali kakor po vseh dahavskih komandah. Ko je v ranem jutru kolona izmučenih, izstradanih težakov skozi vrata taborišča odhajala na delo, so esesovci in kapi imeli točne ukaze poveljstva s seboj, koliko življenj naj pade ta dan. In potem so jih pobijali po malem od jutra do noči, med delom – esesovci s streli in kopiti pušk, kapi s kamnom in kijem. Ko se je opoldne kolona vračala z dela, so živi nosili mrtve in polmrtve s seboj, a pred obzidjem taborišča so jih odlagali ob cesti, da počakajo njihovega povratka. Cesta je bila odprta javnemu prometu – tako se je ta pomor brez strahu in brez spotike vršil pred očmi vsega nemškega sveta. Ko so se vračali od obeda, so delavci pobite tovariše vnovič naložili na pleča ter jih odnesli na njive in grede nazaj. Niti mrtvih ni suženj smel prekiniti svojega delovnika. Sleherni večer je trupla žrl krematorij.

Rogler, kapo gradbene komande, je bil človek posebne sorte. Ves v težkih, nerodnih sklepih, krivonog, roke je rad držal v hlačnih žepih, da so mu komolci štrleli daleč od bokov, oči povešene k tlom, cigareta v režehih se ustih. Še kadar je stal med ljudmi, je okrog njega zevala samota. Malo se je govorilo o njem, samo to smo vedeli, da je ubijal, pa da se je zakrknil vase, le od časa do časa je iz njega bruhnil blazen bes. Ne pomnim, da bi ga kdaj videl z Raschem, kapom prve ledine, pajdašem njegovim iz preteklih dni. Kapo Rasch – bil je menda nekakšen mašinist z Dunaja – je bil na videz povsem drugačen človek. Lep, vitek mož pri petdesetih, pod bujnimi črnimi lasmi pravilen, lep obraz s slokim nosom – Poljaki so ga bili krstili za Araba. Bil je eden najstarejših kapov na plantaži in njegovo ime so najbednejši iz evropskih narodov gotovo raznesli na vse štiri strani sveta, da vetru dopovedo, da ga poznim pokolenjem zapišejo v svarilo in opomin. Še predlanskim je kapo Rasch ubijal, kamor je stopil, še lani je bil, še zadnjo pomlad je kričal na ljudi. Zdaj gre vojna h koncu, nemške horde se razbite vlečejo domov in tudi kapo Rasch se je umaknil vase. Ne da več glasu od sebe, kakor senca se vleče med gredami visoke papeževe sveče, v križu zlomljen od revmatizma, da leze v dve gubi. Človeška vest je premajhna, da bi mogla poddržati tehtnico za Raschev zločin – revmatizem mu je lahko upognil hrbet. Takole se vleče po plantaži, ne upa si v bolnico, v revir – tam so stari španski borci za strežaje in prežijo, kdaj jim takšnale težka riba, kakor je Rasch, pade v roke, da ji na tihem zavijejo vrat. Vlačí se med gredami, s tinkturami, ki mu jih prinašajo stari njegovi

komplici, na skrivaj drgne razbolele sklepe, drgne in maže – toda zločina, ki se kakor nevidna senca plazi za njim, ki se mu je zažrl v sklepe in telo, ne more izbrisati: na teje plantaži, med temile gredami, pod temle nebom, pod pesmijo tehle škrijančkov je kapo Rasch po naročilu svojih fašističnih gospodarjev ubil tristo ljudi, tristo nedolžnih, preganjanih, nebranih ljudi. Zdaj se vleče med gredami, stokrat bolj preklet od zemlje same – zakaj zemlja je popila kri in z njo pognojila rast, v kapu Raschu pa veste ne more poravnati računa, samo revmatizem je v dve gubi zlomil njegovo telo.

In kadar gre mimo, se tristo živih ljudi, ki še delajo pod njim na plantaži, obrne stran in vsak zase tiho prekolne njegovo ime. Tiha kletev, to je zadnje orožje, ki jim je za električno žico taborišča ostalo v rokah, toda onstran mreže, tam izza obzorja, tamkaj od vzhoda, se že razliva prvi smehljaj svobode – od tamkaj prihaja veliki obračun.

OPOMBA

Slovenski zbornik, Ljubljana, 1945.

Ludvik Mrzel: *Mož, ki se je vrnil iz krematorija*

Ivan Mihajlovič Vasilenko je bil eden izmed tistih preprostih, čudovitih ruskih ljudi, ki si jih lahko na tisoče srečal po nemških koncentracijskih taboriščih. Bil je nekje od Rostova doma, po poklicu je bil čevljar. Njegova dobrodušnost je bila brez primere, njegova vera brez meja. Rad se je oglašal-pri meni zastran novic z vzhodne in zapadne fronte, a tisto s čimer sem mu lahko postregel – vedel sem zmerom samo toliko, kolikor se je dalo razbrati iz nemških vojnih poročil, ki jih je vsak dan prinašal Völkischer Beobachter, in pa kar se je še malega dalo naorganizirati iz londonskih in moskovskih radijskih poročil – mu je bilo zmerom premalo. On je bil po taborišču vsakokrat nabral že toliko in tako dobrih vesti, da s tistim, kar je sam eter iz Moskve prinašal, nikakor ni mogel biti zadovoljen. Leta težkega življenja v koncentracijskih taboriščih so ga napravila nestrpnega, neučakanega, mudilo se mu je iz okvira električne žice, domov.

Pa ne da bi se bilo Ivanu Mihajloviču Vasilenku tedaj, ko sva se spoznala, godilo prehudo. Čevljar je bil po poklicu in človek te vrste je v taborišču še dobro izhajal, če se je znal znajti. Po elitnih blokkih je bilo zmerom nekaj gospode, ki si je kdaj pa kdaj utegnila omisliti nove podplate, nove pete na čevlje, in človek, ki si je upal tvegati življenje, je v kakšnem esesovskem skladišču zmerom lahko organiziral usnja za par templjancev pa peščico čevljarskih klinec in žebeljev. In če je bil človek dober čevljar, kakor je bil Ivan Mihajlovič Vasilenko, je imel pod pogradom v svoji štubi prav gotovo skrito šilo, kladivo, kneftro pa taco ali par kopit. In kadar je že trda predla in pod milim nebom nisi mogel priti do koščka poštenega usnja, Ivan Mihajlovič Vasilenko vendar ni ostajal brez dela – vrgel se je na šivanje copat, ki jih je bilo zmerom prav lahko obesiti vsaj kakšnemu boljšemu rekonvalescentu na revirju, če ne kje drugje. In copate Vasilenkovega izdelka so bile skorajda brez konkurence. Za podplate je imel zmerom dovolj odvišne klobučevine na zalogi, nikoli mu ni manjkalo drete, kakšnega tankega motvoza in drugih reči, ki človeku prav pridejo pri takšnih opravkih. Včasih mi je prinesel pokazat kakšen vzorec, da bi njegovo delo lahko priporočal med ljudmi.

– Ivan Mihajlovič, sem ga vprašal, kje pa dobiš toliko klobučevine?

– Rebjata (to se pravi: naši fantje) mi naorganizirajo in mi prineso.

Lager je bil takrat poln nekaj čudnih velikih klobukov nenavadne oblike, z visokim oglavjem in širokimi krajci, podobnih starim poklapanim veteranskim pokrivalom, ki jih je bil veter hitlerjanskega pohoda bržkone navejal iz kakšnih starih skrinj, iz kakšnih starih zapadnih dežel. Če se je človek znal dokopati do takšnega klobuka, je imel brez stroška dovolj gradiva za par najboljših copat. In med brati so bile takšne copate vredne poldrugi hlebec lagerskega kruha ali vsaj tri četrтинke, kadar je bila najbolj tesna zanj. In potem si sedel v kakšen kot svojega bloka, povabil par najboljših tovarišev, vrgel nekaj zrn soli, ki si jih naprosil pri srečnejšem sosedu, in sta ga pomlatila na mah. Bil je to v tistih časih nenavadno dober kruh, samo to napako je

imel, da ni človeka nasitil. Pravili so, da je bilo med moko neznane vrste namešane precej žagovine, mlete na najfinejši način.

Po obrazu bi bil težko presodil Vasilenkovo starost. Brez dvoma je bil mnogo mlajši, kakor se je na videz zdel. Čas v taborišču je resda počasi potekal, toda v dušo in telo, v obraz in pogled so se meseci zarezovali kakor dolga težka leta. Koža na licih mu je bila nekam bronasto zamolkla, male, sive oči so bile nekam mirno žive, okrog stisnjenih, tankih usten je malokdaj zaigral smehlaj. Ivan Mihajlovič Vasilenko je bil mož, ki se je vrnil iz krematorija. – In če bi me kdajkoli kdo vprašal, katera zgodba, ki sem jo bil doživel ali slišal v taborišču, se mi najbolj zdi spomina vredna, bi brez razmisleka dejal, da je to zgodba Ivana Mihajloviča Vasilenka.

Takrat je bil v Flossenburgu, enem izmed najtežjih uničevalnih taborišč. Delal je s tovariši v kamnolomu, oddaljenem nekaj kilometrov od lagerja. Bilo je to burno, brezumno življenje, brez daha in usmiljenja. Mimogrede je delo resda imelo namen nalomiti nekaj skal, nadrobiti nekaj gramoza in peska, prva poglavitna reč pa je vendarle bila blazno in vsakrižem, brez povoda in brez razmisleka ubijati ljudi. Ko so zjutraj stopali iz barake, je vsakdo najprej poiskal svojo skalo, da si jo naloži na ramo, da stopi v vrsto in potem – po opravljenem apelu – s strumnim nemškim korakom odmaršira v kamnolom. Skalo je slednji izmed njih nosil na rami kar tako in kar tako je vsa četa na povelje pela spotoma kak udaren nemški bojni marš. Ko so prišli na mesto, je vsak svojo skalo odložil, da jo je zvečer ob povratku spet navalil na ramo in se z nemško bojno pesmijo na ustnah vrnil v taborišče v blok. In vrnil se je, če je dan, kakor se reče, srečno minil.

Zakaj delo v kamnolomu je bilo od jutra do večera eno samo noro, divje vršanje, sredi katerega so omahovala življenja ko listi v neurju. Esesovci in kapi so z gorjačami v rokah hodili okrog ljudi in bili kakor iz uma. Sleherno jutro je poveljnik delovne skupine odhajal iz taborišča v kamnolom z uradnim naročilom, koliko mož naj pade ta dan. In ljudje, hranjeni največ z vodo in repo, so cepali pod pezo in nasiljem. Tako je nekega jesenskega popoldneva leta 1942 padel Ivan Mihajlovič Vasilenko, ker ni mogel težke skale dvigniti s tal. Ko ga je esesovec s kopitom puške pobil na tla, je poklical osem mož, da so skalo premaknili in jo naložili na kamion.

Vsak večer je prišel kamion, da so mrtve naložili nanj in da jih odpelje v krematorij. Kar je ostalo živih, so si spet naložili skale na rame in s pesmijo odmarširali v taborišče. Tisti večer Ivana Mihajloviča Vasilenka niso več šteli na apelu, njegov štabak ga je črtal iz staleža in tovariši, ki so se na pogradu gnetli po dva, po trije na enem ležišču, so se udobno zmaknili čez njegov prostor. Vzdušje nad taboriščem je bilo tako gosto od groze in strahu, da nihče ni utegnil žalovati za človekom, ki je v takšnih okoliščinah šel od tod.

Pozno zvečer, ko se je že vse taborišče pogreznilo v zarezano tišino in temo, je poveljnik taborišča v spremstvu raportnega vodje in tolmača prestopil prag krematorija, da si ogleda žetev dneva. Stopili so v skladiščno shrambo tik ognjišča, kamor so dovažali trupla, tolmač, ki je bil sam jetnik, je služno obrnil stikalo. Zrak v shrambi je bil odvratno zadušljiv. Od odprtih vrat so vsi trije gledali proti kupu, naloženem sredi prostora na betonskih tleh.

Besede, ki so si jih izmenjavali vsi trije pri vratih, in luč, ki je zaščemela izpod stropa, so Vasilenka, ki je ležal pri vrhu, zdramile iz težkega, topega, dušečega sna. Še enkrat je zbral moči, ki so odhajale, mukoma dvignil glavo in se z razbitim, s krvjo oblitim obrazom okrenil proti vratom. Potem je glava trudna, iznemogla klecnila nazaj na beli ledeni obraz mrtvega tovariša, ki je ležal pod njim.

– Kaj živiš? mu je v ruskem jeziku zaklical tolmač.

Vasilenko je vnovič privzdignil glavo iz kupa.

– Živim, je dejal in se spet skrušil vase.

Poveljnika taborišča je začela zanimati avantura. Smešna reč, zares, takšenle živ človek pred vratci krematorijske peči. In spet je tolmaču rekel nekaj besed.

– Ali lahko prideš sem? mu je zaklical tolmač.

– Lahko, je rekel Vasilenko.

– Potem pa pridi!

In Vasilenko se je v kupu mrtvih dvignil na vse štiri, stresel je s sebe, kar je trupel čezenj viselo, skoraj zlahka se je pretolkel na mrzli, težki beton in se začel po razbitih kolenih in sklečih dlaneh plaziti proti vratom. Mukoma se je prebil čez shrambo, izmučeni, zbiti obraz je topo pristal ob škornjih obeh esesovskih oficirjev.

– Kaj misliš, boš lahko prišel na blok? ga je vprašal tolmač.

– Lahko, je rekel Vasilenko.

– Pa hodi, je rekel tolmač.

In Vasilenko je začel hlastaje z vsemi štirimi zajemati korake. Z rokami se je vzpel na stopnico, ki je držala iz shrambe, zidane malo pod površino zemlje. Neka čudežna sila ga je gnala, da je bliskoma dosegel vežo in se začel vzpenjati po šestih, sedmih stopnicah, ki so držale do izhoda. V majhni razdalji so se esesovski škornji v nasmehljani radovednosti prestopali za njim. Dvakrat je Vasilenko priplezal do vrha, dvakrat se je zgrudil nazaj. Nobene vere že ni bilo več, da bo zmožni stopnice. Z blaznim obupom se je tretjič vrgel vanje in jih premagal. Vrata na vrhu so bila odprta. Po vseh štirih je Vasilenko stopil na plan in začel s krvavimi koleno in dlanmi hiteti po peščenih tleh. Škornji so bili prišli po stopnicah za njim. Poveljnik taborišča je spet rekel neke besede.

– Po vseh štirih ne smeš, je zaklical tolmač. Vstani, Vasilenko.

Tu je bila še stena krematorija. Vasilenko se je začel vzpenjati ob trdem, raskavem zidu. Skušal je napraviti korak, a je klecnil. Spet so padle neke besede in takrat je tolmač priskočil in zajel Vasilenka pod pazduho.

– Na katerem bloku pa si? ga je vprašal.

– Na dvajsetem, je odvrnil Vasilenko.

In tolmač ga je napol povedel, napol ponesel po Lagerski cesti. Mrzla, težka tišina je ležala na taborišču, ostro grozeče je blestel prižgani četverokotnik električne žice, neke daleč, daleč so zvezde z jasnega neba sijale na svet.

Dvajseti blok je že spal, ko sta stopila v ulico pred njim. S težavo je Vasilenko dvignil stopalo čez prag. V prvi sobi je še gorela luč, za mizo je sedel štubak in bral Völkischer Beobachter. Ko je začul stopinje v veži, je planil na noge. Kdo krši strogi red nočnega počitka v taborišču? Ko so se vrata odprla, je ob tolmaču razpoznal Vasilenka. Pograbil je krepelo, ki ga je zmerom imel pri sebi, in planil nadenj.

– Stoj, mu je zaklical tolmač, ne dotikaj se ga, nad njim bedi roka poveljnika taborišča, on sam mu je poklonil življenje. Iz krematorija prihaja, pokaži mi njegovo ležišče.

Dobri nasveti za dopisovalce

DATUM OSVOBODITVE ZAPORNIKA TRENUTNO NI ZNAN. OBISKI V TABORIŠČU SO PREPOVEDANI. VSAKO POSREDOVANJE JE NESMISELNO.

ZAPORNIK SME SPREJETI IN ODPOSLATI DVE PISMI ALI DOPISNICI NA MESEC. PISMA SMEJO VSEBOVATI NAJVEČ 4 STRANI PO 15 VRSTIC. NAPISANA MORAJO BITI RAZUMLJIVO IN ČITLJIVO.

DENARNE POŠILKE SO DOVOLJENE LE Z DENARNO POLOŽNICO, KATERE ODREZEK VSEBUJE IME IN PRIIMEK, LETO ROJSTVA TER ZAPORNIKOVO ŠTEVILKO, TOREJ NOBENIH SPOROČIL.

DENAR, FOTOGRAFIJE IN SLIKOVNE PRILOGE SE V PISMA NE SMEJO PRILAGATI. POŠILJKE, KI NE USTREZAJO NAVEDENIM POGOJEM, BODO ZAVRNJENE. SLABO ČITLJIVA IN NERAZUMLJIVA PISMA BODO UNIČENA.

V TABORIŠČU JE MOŽNO KUPITI VSE. DOVOLJENI SO NACIONALSOCIALISTIČNI ČASOPISI. NANJE SE LAHKO NAROČI VSAK ZAPORNIK V TABORIŠČU.

PAKETE Z ŽIVILI SPREJEMA ZAPORNIK LAHKO OB VSAKEM ČASU IN V NEOMEJENEM ŠTEVILU.

POVELJNIK KONCENTRACIJSKEGA
TABORIŠČA DACHAU

OPOMBA

Prevod izvlečka iz taboriščnega reda, natiskanega na pisemskih formularjih dachauskega poštnega urada.

Prisrčni pozdravi iz Dachaua

Dachau, brez datuma

Dragi brat in Micka, od 7. decembra sem v koncentracijskem taborišču Dachau. Prosim vaju, da moj naslov čimpreje posredujeta ženi in preskrbita povezavo z njo. Kot je razvidno iz pripomb v glavi pisma, lahko sprejemam pakete s hrano ob vsakem času. Najhitreje jih dobim, če so poslani ekspresno. Prisrčne pozdrave pošiljam prijateljem, predvsem Tonetu, Kozarju, gospe Mari, Tonetu Korinšku in Viliju Tomanu. Morda bi vama moji prijatelji lahko pomagali, za vsako stvar vam bom hvaležen. Češko Lešnik bi lahko v mojem imenu pisal mojemu bivšemu učencu baronu Henriku Lazariniju v Krško. Zofi naj bi mi poslala par čevljev. Prisrčno pozdravljam in želim srečno novo leto Vama, Zofi in otrokoma

Vaš Ludvik

Dachau, 5. II. 1944

Dragi brat!

Hvala za pismo, z dne 10. januarja, tebi, Mici in Francu. Za prva dva paketa sem se tebi in gospe Hildi Cak zahvalil že v svojem drugem pismu. Predvčerajšnjim sem prejel še tretjega, velik in lep paket – od gospe Hilde Dežman. Prijatelj, ki mi v trenutnem položaju pomagajo, ne bom nikoli pozabil. Gospe se iskreno zahvaljujem. Če se bo tako nadaljevalo, se bo že zdržalo.

Preostane mi le težka skrb za Zofi in moja otroka. Nekateri moji tovariši iz Ljubljane so že prejeli pismo, le jaz sem popolnoma odrezan od rodbine. Medtem se je oglasil moj sošolec Oto Trinker iz Celja in ponudil meni in moji družini pomoč. Sporoči mu, da sem mu za vse zelo hvaležen. Naj se obrne na Zofi (Stari trg 9) in Mileno (Herbersteinova 1). Poleg novic o svoji družini nujno potrebujem: čevlje, ortopedske vložke, robce. Naj sporoči Zofi, da je ves moj denar – 575 lir – ostal v moščanski šoli in da sem prišel v Dachau brez prebite pare. Ali je pisala Ivanu Bartolu? Trinker bi lahko poiskal Milenčinega moža – Franca Škorjanca, zdi se mi, da je še vedno zaposlen v upravi celjske bolnišnice. Naj ga lepo pozdravi in mu sporoči moj naslov.

Dobro je, da si obvestil mojega šolskega kolega barona Henrika Lazarinija iz Krškega, kje sem. Toda upal sem, da mi bo poslal morda kakšen paket. Ponovno se vsem prisrčno zahvaljujem, Tebi, Mici in mojim prijateljem

Tvoj Ludvik

Dachau, 19. II. 1944

Dragi brat!

Včeraj sem prejel Tvoje drugo pismo, ki me je prav osrečilo. Najbolj me veseli, da si vendar našel povezavo z Zofi. Ampak prav rad bi dobil od nje nekaj vrstic.

Medtem je prispel Tvoj drugi paket, pa tudi paket gospe Marije Varga. Srčno se zahvaljujem Vama z Mici in gospe Varga, prav rad bi ji pisal, vendar jo prav lepo pozdravi in ji sporoči mojo iskreno zahvalo. Posebno sem se razveselil prepečenca. Zdaj sem za nekaj časa preskrbljen z zajtrkom, s prav luksuznim zajtrkom.

V zadnjem pismu sem Te zaprosil, da se obrneš na mojega sošolca Ota Trinkerja v Celju. Čeprav si v zvezi z Zofi, bi bilo dobro, da mu pošlješ njen in Milenin naslov. Obenem Te prosim, da napišeš moje ime v naslovu natančno tako, kot je zapisano na prvi strani pisma, sicer potuje pošta dolgo časa po taborišču.

Zahvaljujem se Tebi, Mici ter ponovno gospe Varga za vse in pozdravljam vaju in vse moje prijatelje prav prisrčno, Francetu in njegovi ženi pa pošiljam čestitke

Tvoj brat Ludvik

Konzentrationslager
Dachau 3K

P.m

Sabas-Maria Mersel

Loxe 510

Folgende Anordnungen sind beim Schriftverkehr mit Gefangenen zu beachten:

- 1.) Jeder Schutzhaftgefangene darf im Monat zwei Briefe oder zwei Karten von seinen Angehörigen empfangen und an sie absenden. Die Briefe an die Gefangenen müssen gut lesbar mit Tinte geschrieben sein und dürfen nur 15 Zeilen auf einer Seite enthalten. Gestattet ist nur ein Briefbogen normaler Größe. Briefumschläge müssen ungefüllt sein. In einem Briefe dürfen nur 5 Briefmarken à 12 Pfg. beigelegt werden. Alles andere ist verboten und unterliegt der Beschlagnahme. Postkarten haben 10 Zeilen. Lichtbilder dürfen als Postkarten nicht verwendet werden.
 - 2.) Geldsendungen auf Postanweisungen sind gestattet, doch sind dabei genau Namen und Vornamen, Geburtsdatum und Gefangenenummer anzugeben.
 - 3.) Zeitungen sind gestattet, dürfen aber nur durch die Poststelle des K. L. Dachau 3 K bestellt werden.
 4. Pakete dürfen durch die Post in beschränktem Maße gesandt werden.
 - 5.) Entlassungsgesuche aus der Schutzhaft an die Lagerleitung sind zwecklos.
 - 6.) Sprecherlaubnis und Besuche von Gefangenen im Konzentrations-Lager sind grundsätzlich nicht gestattet.
- Alle Post, die diesen Anforderungen nicht entspricht, wird vernichtet.
Der Lagerkommandant.

12a

Trifail 1

Untersteiermark

im zn Ende.

... n Monate habe ich auf

einer Wiese im Park lauter Primeln -

die verschiedensten Sorten von Primeln

- gepflanzt. Hier habe ich eine Schreier-

bestelle gefunden. - Ich bitte Dich,

meine Adresse zu beachten: Bl. 20/3.

- Herzliche Grüsse Euch Allen,

besonders Dir, Mitzi, der Familie Pötter

und Frau Varga, und nochmals besten

Dank -

Ludwig

Dachau, 4. III. 1944

Dragi brat!

Tebi in Mici se zahvaljujem za pismo, z dne 22. 2., in za paket s čevlji. Medtem sem dobil zopet lep paket in denarno nakazilo za 25 RM od gospe Dežman. Zahvali se lepo v mojem imenu, prosim, gospe. V mojem položaju je resnično razveselljivo, da Trbovci še niso pozabili name. Pakete, o katerih mi sporočaš, sem prejel: od Tebe in Mici 2 (in čevlje), od Hilde 1, od gospe Dežman 2, od gospe Varga 1. Vse sem v redu prejel in vsem se še enkrat zahvaljujem. Od Velkavrha sem že sedem tednov ločen, z njim imam zelo slabo povezavo. Pred mesecem mi je poslal škatlo cigaret, ki jo je nekdo iz Trbovelj – verjetno Požun ali Počivavšek – priložil zame v njegovo pošiljko. Prav lepa hvala Požunu in Počivavšku.

Še vedno me skrbi, kaj je z mojo družino. Niti Ti niti kdo drug mi ne sporoči niti besede o usodi Zofi in mojih otrok. Ali si pisal Mileni v Herbersteinovo?

Drugače sem kar zadovoljen. Pozdravljam vse svoje prijatelje, tudi Vilibalda, Šerbca, Franca in njegovo ženo ter Cilo, prisrčne pozdrave Tebi in Mici

Ludvik

Dachau, 23. IV. 1944

Dragi brat!

Najprej prisrčna hvala Tebi in Mici za paket in pismo, v katerem sta bila tudi sporočilo Zofi in Milenina kartica, prva, ki mi jo je pisala, ni prispela na moj naslov. Za Veliko noč sem prejel vsega pet paketov, razen Tvojega še od Zofi, od Franca, od gospe Juhard in od gospe Varga. Vsem prisrčna hvala in pozdrave. Razen tega sta mi poslala paketek Vizjan in Velkavrh, srčna hvala Požunu! Počivavšku se zahvaljujem za pozdrav, lep pozdrav mu vračam. Če bi mi poslal Vilče lahko 1 srajco, 1 spodnje hlače (sem še vedno kar širok) in 1 par nizkih nogavic, bi mu bil zelo hvaležen. Mi ob priložnosti lahko pošlješ malo kislega zelja? Prosim, sporoči Mariji Podbevšek (Candrovi) z Njive, da je njen brat France tukaj in prosi, da mu pišejo.

Najbolj me veseli, da je zveza z Zofi končno urejena. Srčna hvala vsem, ki ji v tem težkem položaju pomagajo. Ko sem se od nje poslavljaj, sem bil kar precej bolan, po prihodu se mi je stanje še poslabšalo. Tukaj pa sem se temeljito pozdravil. Sedaj sem zaposlen z vrtnarstvom, cele dneve sem na svežem zraku. Da se je moje zdravje tako hitro izboljšalo, se moram zahvaliti vam Trbovcem in vašim paketom. Prisrčno pozdravljam vas vse, pozdrave in poljube Zofi in otrokoma

Ludvik

Dachau, 21. V. 1944

Dragi brat!

Lepa hvala za paket in pismo, ki sem ju prejel 15. t. m. Mici mi je napravila veliko veselje s pomarančami, pecivom in sladkorjem. Prosim le, da prihodnjič stvari bolje zapakira. Zdrob, moka in sol so se raztresli in pomešali v škatli. Prosim tudi, da mi soli in kave ne pošiljate več.

Vama z Mici pa tudi Francetu in vsem, ki mi pomagajo, sem od srca hvaležen. Toda ali bi mi lahko sporočil kaj več o moji družini? Mar res ne morem dobiti včasih kakšne vrstice od Zofi, čeprav v prepisu? Ne vem kako in kdaj, toda nenadoma sem povsem osivel.

Prisrčne pozdrave vsem Tvoj brat Ludvik

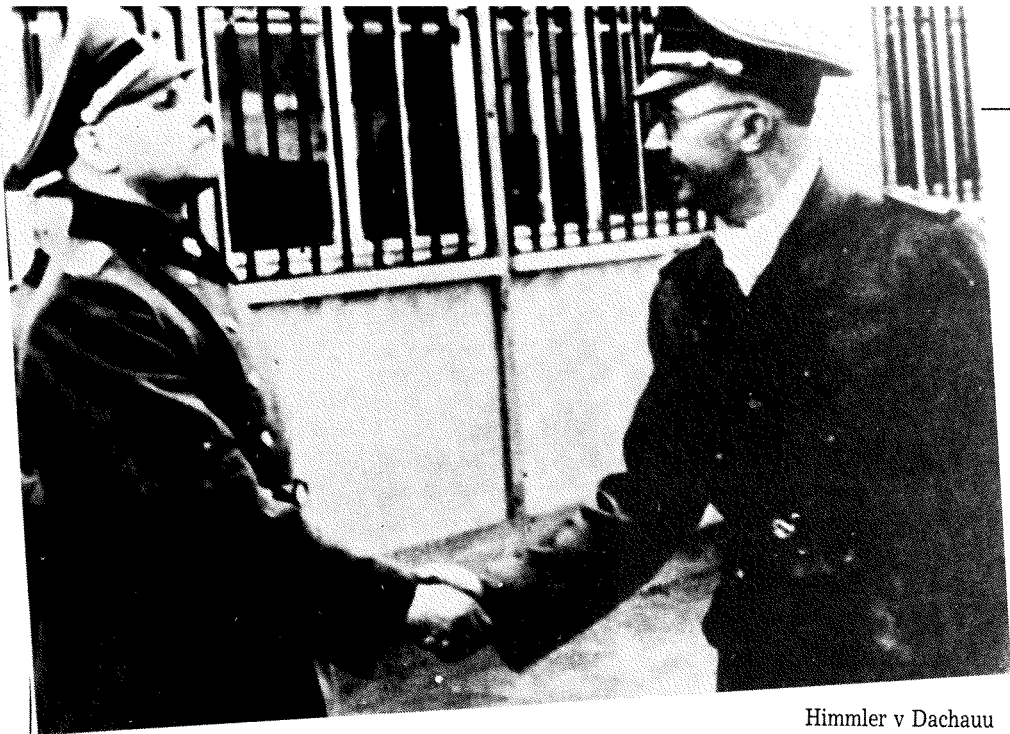
Dachau, 18. III. 1945

Dragi brat in svakinja!

Po dolgem času vama lahko ponovno pišem. Medtem so se naše zveze skoraj povsem razdrle. Draga Mici, Tvoje zadnje pismo sem dobil v začetku decembra. Tvoj zadnji paketek, ki si ga poslala očitno v decembru, je prispel v začetku marca v Ulm. To je bilo vse, kar sem od januarja do sedaj prejel. Nereda ne povzročajo le prometne razmere, ampak tudi dejstvo, da sem preživel zadnja dva meseca v Ulmu. Tam je bila preskrba precej boljša kot v taborišču in prav nesrečen sem bil, ko sem moral Ulm po zadnjem bombardiranju zapustiti. Zdaj delam spet na plantaži v Vildparku, kakor lani. Sadim bezeg in vrtnice. Trobentice, ki sem jih lansko jesen posadil, so že pričele cveteti.

Od Zofi že eno leto nimam pošte, če lahko pišem v Ljubljano, zaprosi Mileno (Herbersteinova ulica), naj mi o priložnosti kaj pošlje, če je v Ljubljani sploh kaj dobiti. Naša juha je postala precej redka. Vse lepo pozdravljam, vsem želim veselo Veliko noč, posebno Tebi, gospodu Požunu, gospe Varga in Vilčetu Ludvik.

Sporočam, da se v pisma ne smejo prilagati bankovci in živilske karte.

Himmler v Dachau

Dr. Raschher pri medicinskem poskusu

Der Reichsführer-~~SS~~
Persönlicher Stab

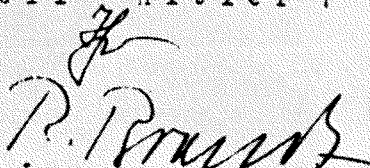
Berlin SW 11, den 4.12.1941
Prinz-Albrecht-Strasse 8
Führer-Hauptquartier

Leg. Nr. AR/704/24 Bra/V.
Bei Antwortföhrben bitte Legobuch Nummer angeben.

~~SS~~-Untersturmführer Dr. R a s c h e r
M ü n c h e n
Trogerstr. 56

Ihr Schreiben vom 24.11.1941 konnte ich dem Reichsführer-~~SS~~ vorlegen. Der Reichsführer-~~SS~~ ist damit einverstanden, daß die seinerzeit von ihm genehmigten Versuche an Konzentrationslagerhäftlingen im Lager Dachau ausgeführt werden. Die Inspektion der K.L. ist angewiesen worden, den an den Versuchen beteiligten Sanitätsoffizieren jeweils die Genehmigung zum Betreten des Lagers zu gewähren.

H e i l H i t l e r !

~~SS~~-Sturmabannführer

Pismo majorja Brauna

Državni vodja SS
Osebni štab

Berlin SW 11, dne 4. 12. 1941
Prinz-Albrecht-Strasse 8
Führerjev glavni štab

Podporočnik SS dr. Rascher
München – Trogerstrasse 56

Imel sem možnost, da pokažem Vaše pismo, z dne 24. 11. 1941, Državnemu vodji SS. Državni vodja SS se strinja s predlogom, da bi na zapornikih taborišča Dachau izvajali preskuse, ki jih je svoj čas že dovolil. Nadzorstvo koncentracijskega taborišča je opozorjeno, da zagotovi sanitetnim oficirjem, ki bodo pri preskusih udeleženi, vstop v taborišče.

Heil Hitler
Vaš
R. Braun
major SS

Strogo zaupno

Dr. med. Sigmund Rascher
München, Trogerstrasse 56, 9. august 1942.

Velespoštovani Državni vodja!

Kot vam je znano, se gradi v koncentracijskem taborišču Dachau enaka naprava kot v Linzu.¹ Ker končujejo »invalidski transporti« v določenih celicah, se vprašujem, ali ne bi mogli preskušati v teh celicah na že tako odrejenih osebah učinek naših najrazličnejših bojnih plinov? Do sedaj razpolagamo le s preskusi na živalih oziroma s poročili o nesrečah pri proizvodnji teh plinov. Zaradi teh navedb pošiljam pismo kot strogo zaupno.

Pozdravljam Vas
in Heil Hitler,
Vaš vdani
S. Rascher

¹ Pod pojmom »naprava v Linzu« je treba razumeti plinske celice v koncentracijskem taborišču Mauthausenu.

Dr. med. Sigmund Rascher

München, Trogerstr. 56, dan 9. August 42.

Dr. med. Sigmund Rascher
München, Trogerstr. 56
9. Aug. 42

Hochverehrter Reichsführer !

Wie Sie wissen, wird im KL Dachau dieselbe Einrichtung wie in Linz gebaut. Nachdem die "Invalidentransporte" solange in bestimmten Kammern enden, frage ich, ob nicht in diesen Kammern an den sowie zu dazu bestimmten Personen die Wirkung unserer verschiedenen Kampfgase erprobt werden kann? Bis jetzt liegen nur Tierversuche vor. Berichte über Unfälle bei Herstellung dieser Gase vor. Wegen dieses Absatzes schicke ich den Brief als "Geheimsache".

mit gesammelten Grüßen
und Heil Hitler
Ihre in der deutschen Befreiung
S. Rascher.

Ante Brinar: Znanost v rokah zločina in smrti

Učenjaki so se zvezali z morilci in jim nudili sredstva za ubijanje ljudi ●

Dan za dnevno prinašajo radijska poročila vznemirljivo sliko o strahotnih življenjskih razmerah in grozovitostih metodičnega mučenja in morjenja po neštetih taboriščih za politične internirance širom po Nemčiji. Tu slišimo o nepravilnem rentgenskem sevanju, ki je povzročilo pripornikom smrtonosne opekline, tam o cepljenju z rakastimi klicami pa o sila bolečem vbrižganju fenola, benzola in petroleja in tako dalje, slika prekaša sliko po grozovitostih in nezaslišani rafiniranosti sistematičnega nasilnega uničevanja desetstisočev, predanih na milost in nemilost pobesnelim krvolokom nacističnega terorja.

Preizkusna postaja za malarijo ● Taborišče Dachau ni v tem pogledu prav nič zaostajalo za taborišči v Mauthausnu, Oswiecimu, Lublinu, Sachsenhausnu, Grossrosnu, Nougamu, Flossenburgu, Buchenwaldu itd. itd. Pod videzom »znanstvenih« eksperimentov so odločujoči činitelji SS ustanovili in uredili v tukajšnjem revirju razne poizkusne postaje, v katerih so uprizarjali na pripornikih poizkuse, za katere je bilo razvidno že vnaprej, da se bodo v pretežni večini primerov končali zanje ob strahotnem trpljenju s smrtjo ali pa jih zagotovo pohabili za vse življenje.

Pripornikom so umetno cepili malarijo in nekatere druge nalezljive bolezni ter nato preizkušali na njih učinek novih zdravil. Uporabljali so pri tem tudi sredstva, ki o njih medicinska veda ve, da ne morejo ugodno vplivati na potek malarije. Še pred nekaj meseci so umrli za zastrupljenjem s piramidonom trije zelo močni in zdravi priporniki slovanske narodnosti, ker jim je prof. Schilling – po polomu so go bili prijeli nekje pri Münchnu – dal piramidona v smrtni dozi. Na tej poizkusni postaji za malarijo, ki je bila ustanovljena na pobudo zdravnika SS in drž. policije Granitza in Himmlerja in katere vodstvo je bilo zaupano profesorju na Kochovem institutu v Berlinu dr. Schillingu, so tudi poskušali, pogostokrat s smrtnim izidom, kolikšno količino kakega zdravilnega sredstva oboleli ali zdravi človek še prenese.

Moritev duševno bolnih in flegmone ● Bolnike v oddelku za duševne bolezni so sistematično uničevali bodisi z intramuskularnimi injekcijami ciankalija ali heroína, bodisi z izstradanjem. Z osemnajstimi bolniki, med katerimi je bilo mnogo lahkih primerov, so delali poizkuse v plinski komori. Bolnike so injecirali v t. i. »žurhauzu« pripadniki SS, nakar so jih vselej naglo prepeljali v poslopje krematorija. Na tem oddelku so nedavno delali poskuse s pegavcem. Bolniku so položili na telo 4 okužene uši in opazovali na ta način okužene bolnike skozi 14 dni. S tem postopkom je pomrla na stotine naših tovarišev. Na oddelku za proučevanje krvnih zastrupljenj ali flegmon so pričeli že leta 1942 vcepljati zdravim pripornikom intramuskularne gnojne injekcije, povzročitelje flegmon, in so s tem na umeten način izzivali te bolezni z bakterijami, ki povzročajo gnojna vnetja in zastrupljanje krvi. Nato so preizkušali vpliv raznih zdravil in njih potek ali pa so vbrižgali pripornikom gnoj iz flegmonske ran ter jih nato prepustili samim sebi, nakar so vsi, se ve, umrli. Priporniki, ki so preboleli prvi vbrižg v mišico stegna, so dobili ponovni vbrižg v drugo stegno, tisti pa, ki so preboleli tudi tega, so prejeli še tretji vbrižg v pleča. Poizkusi so se končali v večini primerov smrtno po večmesečnem hiranju, silovitih bolečinah in nepopisnem trpljenju. Od slednjih živita le še dva. Bolniki s flegmonami so ostali brez kirurških posegov, zdravili so jih samo »biokemično«, dokler se rane same po sebi niso odprle oziroma dokler bolnik ni umrl. Biokemično zdravljenje so uvažali tudi pri drugih vnetjih na splošno, pri vodenici, vnetju pljuč itd. Bolniki so, se ve, v vseh primerih umrli. Vse bolnike, ki so jih zdravili na ta način, so slikali tedensko ali vsakih 14 dni.

Neznanec iz Münchna ● Te poizkuse, ki so se končali v večini primerov smrtno po večmesečnem hiranju ob strahovitih bolečinah in nepopisnem trpljenju, je

odredil Himmler sam, vsakokrat pa jih je prišel nadzorovat nek nepoznan človek iz Münchna. Na ta način je bilo »zdravljenih« približno 300 pripornikov. Od teh je večina umrla že med poizkusi, ostali za posledicami. Zelo redki so, ki so vzdržali te smrtno nevarne, sila boleče in povsem neznanstvene poizkušnje.

Pri poizkusih z **mrzlimi** oziroma **izmeničnimi** kopelmi so preizkušali, koliko stopinj mraza popolnoma zdravi priporniki še vzdržijo, na ta način, da so jih položili v neke vrste kad z mrzlo vodo 1 stopinje Celzija. Temperaturo so v času 48 ur še umetno zniževali ter pri tem »študirali« znanstvene okvare in druge pojave oziroma ugotavljali, kdaj nastopi smrt. Zelo mnogi zdravi priporniki so umrli že med trpinčenjem, one redke pa, ki so to prestali, so položili skoroda zledenele v postelje k mladim zdravim pripornicam, katere so v ta namen pripeljali iz bližnjih ženskih taborišč.

Zgodba Franceta Likarja ● Eden teh, ki mu je bilo usojeno nasilno podvreči se tej torturi, je bil tudi naš rojak, 19-letni Franc Likar iz Čabra nad Škofjo Loko. Član našega uredništva ga je poiskal na bloku 25. Pred njim je stal še zelo mlad človek nizke rasti, hlastnih kretenj, sključene glave in upadlih bledih lic, katerih trudne poteze in begajoči, plahi pogledi že od daleč zbujajo vtis duševno neuravnoteženega človeka. Ta, še nedavno zdrav, krepak, zal gorenjski fant, čvrstih mišic, sijočih oči in vedrega izraza v zagorelih okroglih licih, je le s težavo nizal misli in povedal tole: »Bil sem tri mesece na revirskem bloku, vsak četrti dan pa so me jemali na poizkus. Privezali so me za noge in levico na ozko mizico, puščajoč mi desnico prosto. Oficirji SS so mi z ruto pokrili oči in mi v levico vbadali igle; po vsakem vbodu bodisi pod kožo, bodisi globlje v mišičje so mi vbrizgali neko tekočino, nakar sem vselej dobil mrzlico in bolečine v roki. Pozneje pa so me neki dan postavili SS-ovci zvezanij nog na železno ploščo, v nos so mi vtaknili 2 cevčici, zamašili ušesni votlini in čvrsto pritrdili čez usta usnjeno prepono. Železno ploščo pod menoj so znenada odmaknili, zdrsnil sem ob nekem drogu v ozko valjasto posodo, napolnjeno z vodo 1 $\frac{1}{2}$ m visoko. Dihal sem skozi cevčici. Sprva je bila voda mlačna, nato so jo postopoma ohlajali, dokler se nisem znašel v čvrstem, približno 2-centimetrskem ledenem oklepu. Z njim vred so me previdno dvignili, položili v avtomobil in me z naglico prepeljali v krematorij, kjer so me položili v bazen s toplo vodo, v kateri se je ledeni oklep na meni kmalu stalil.

V 3 mesecih – 198 mrtvih ● Oprostili so me cevčic in prepone ter pričeli vodo posebno segrevati. Po vsem telesu mi je koža nabrekla v višnjevo rdečkaste mehurčke. Zaradi nepopisnih bolečin sem tulil kot blazen, nakar so mi čez nekaj časa ukazali, da izstopim. Otipavali so mi žilo, šteli srčne utripe in vbrizgnili v stegno neko rjavo tekočino. Te poizkuse so uprizarjali na nas 20 do 30 zdravih pripornikih hkrati. V času 3 mesecev je umrlo zaradi teh poizkusov 198 mojih tovarišev. O, koliko smo med poizkusi trpeli, kako nas je po poizkusih bolelo vse telo, žgalo v možganih, zbadalo pri srcu! Poglej me, tovariš, kaj so napravili iz mene? Pohabili so me za vse življenje – zveri v človeški podobi! Le zapiši to!« je s težavo končal tovariš iz Poljanske doline svojo tragično zgodbo o nacističnem zverstvu, v zenicah se mu je za hip zaiskril odsev maščevalnega besa, pa že zopet ugasnil v topem pogledu; majavah korakov in sključene glave je odtaval med gručami bledih izmозganih tovarišev na svoje priljubljeno mesto za pečjo.

Toda vse te grozotne muke, vsa ta nepopisna trpinčenja pripornikov še niso zadovoljila SS-ovskih trinogov. Zdravniki SS so se na telesih pripornikov učili raznih operativnih ukrepov, ne glede na to, ali so bili ti ukrepi upravičeni. Tako so pripornikom serijsko izrezavali zdrave slepiče, zdrave žolčnike, želodce itd. Učili so se na pripornikih tako, kakor se zdravnikom v laboratorijih celo na živalih, kuncih, miših in podganah ne dovoli.

Od kastracije do invalidskega transporta ● Mnoge pripornike so na umeten način operativno ali z rentgenskimi žarki **kastrirali**, da bi tako »študirali« vpliv kastracije na splošno zdravstveno in duševno stanje. Vršili so nadalje različne, zelo komplicirane in boleče poizkuse, ugotavljali so na pripornikih vpliv zračnega pritiska na visokih legah itd. Bolnikov sifilitikov do leta 1943 sploh niso zdravili s specialnimi zdravili in so bili ustreznega zdravljenja te bolezni dotlej deležni samo pristaši SS.

Eno najbolj črnih, najgrozotnejših poglavij nacističnega krvološtva, izvajanega nad priporniki z vso bestijalnostjo, pa so bili zloglasni **invalidski transporti**. Proglasili so enega od taboriščnih blokov za t. i. invalidski blok. Vanj so odrejali zvečine izhirane starejše pripornike in pohabljenice, ki pa so izhrali in postali pohabljeni v večini primerov zaradi prenapornega dela in zverskega pretepanja SS-ovcev in njihovih priganjačev, kapov po raznih komandah, železniških predorih in drugih uničevalnih zunanjih komandah. Ko so jim tako izpili iz telesa vse moči, izsesali kri in polomili kosti, so jih kot garjave ovce pahnili v prenapolnjeni, ves ušiv, zamazan invalidski blok taborišča, kjer so ob nezadostni in neužitni hrani v pretepanju in zmerjanju čakali le še zadnjo postajo svojega trpljenja – na invalidski transport. Te so, satani, uprizarjali vsako leto dvakrat: okrog 1. januarja in 1. junija. Izbrali so iz invalidskega bloka 500–700 in tudi več pripornikov, pridružili so jim še okrog 500 jetičnikov z revirskega oddelka za sušičave in ves ta sprevod od 1000 do 1200 okostnjakov in pohabljenecv, zapisanih neogibni smrti, napotili ob zori v smeri Lublina ali Linza. Tovariše, ki so že spočetka omagali, so spotoma postrelili, ostale so na mestu prihoda pomorili s plinom in lakoto. Z invalidskih transportov se ni vrnil nihče več. Šli so – in izginili za zmerom...

OPOMBA

Dahavski poročevalec, št. 16, 18. maja 1945 in št. 17, 19. maja 1945.

*Dahavski obrazi*¹

Pripoved Karla Kocmuta ● Kakor tisoči ostalih je moral doživeti »dobrote« sprejemnega bloka 15 tudi Slovenec N. Debenjak, plačilni natakak iz Rogaške Slatine.

Starešina bloka je bila takrat številka 22928 Bertl Jožef, Dunajčan, bivši avstroogrski polkovnik v pokoju, lastnik veleposestva na Črni – Koroška. Govorilo se je, da je celo potomec slovenske rodbine, torej »poturica«. Bertl je bil original avstroogrskih strahovladnih oficirjev in si je domišljjal, da je »nadčlovek«, torej najboljši član kadra za priganjače SS, kar mu ni izostalo brez uspeha, saj je bil pozneje dlje časa starešina lagerja.

Težko bi bilo izračunati njegove žrtve med nami Jugoslovani. Iz naših vrst je namenoma iskal ljudi za najtežja dela in transporte. Kot invalida je tudi mene dvakrat osebno vpisal na listo za transport in le zdravniški komisiji se imam zahvaliti, da sem jim ušel.

Bilo je neko jutro konec marca ali v začetku aprila 1944. Za časa karantene (3 tedne) je bilo prepovedano kaditi. Debenjak kot strasten kadilec se je skril na stranišče in tam kadil. Zalotil ga je pri tem Bertl in ga udaril dvakrat za uho. Stvar bi bila s tem končana, če se v Bertlu v trenutku ne bi vzbudilo njegovo smrtno sovraštvo proti Slovanom. Vprašal je Debenjaka, kaj je po narodnosti. Ko mu je odgovoril, da je Jugoslovčan, ga je začel obdelovati z zaušnicami, bilo jih je brez števila.

Nekaj trenutkov kasneje sem naletel na Debenjaka. Imel je zabuhel obraz, bil je ves moder. Kri mu je lila iz nosa in ušes. Slišal je jedva. Kakor omotičen mi je komaj izpovedal dogodek. Zaškripal sem z zobmi, zaklel maščevanje, v trenutku bi pobesnel od nemoči.

Ta izbruh smrtnega sovraštva Germanov do nas Slovanov pod okriljem starešin-skega položaja je za Bertla najmarkantnejši, kar jih je meni znano. Psovke: »Windische

hunde«, »Čučken«, »Balkanische Banditen« itd., smo dnevno tako pogosto slišali, da nas niso vznemirjale.

Bertl je pozimi 1944/45 umrl na pegavem lagerju.

Mislím, da je umevno, da je Bertl odpravil Debenjaka na prvi transport. Nimam za njim nobenega sledu, upam pa, da bo mogel Debenjak osebno potrditi, kar sem o njem zapisal.

¹ Naslov tega poglavja povzememo po naslovu rubrike v Dahavskem poročevalcu, v katerem so bili objavljeni mnogi portreti posuroveli starešin iz vrst kaznjencev. Pričujoča pričevanja doslej domnevno niso bila objavljena.

OPOMBA

Karel Kocmut je tudi avtor črtice Mučeniku Konšaku v spomin, ki je bila objavljena v Dahavskem poročevalcu št. 19, 23. maja 1945.

Pripoved Jožeta Hameršaka ● V Dachau sem prišel 15. 9. 1941. Bilo nas je 10 Slovencev, kateri smo lahko rečem prvi prišli semkaj, potem se je začel za nas peklenski ples. Na apel smo šli zjutraj in kakor ponavadi, ko so komande odšle na delo, so nas brezposelne, med katerimi je bilo mnogo starčkov in do skrajnosti onemoglih, spravili pred kantino in tam smo mogli vežbat in čučat ali oni niso vprašali, moreš ali ne, tako je marsikateri padel okrog; ko to kapoti in razni stari priporniki, seveda Nemci, vidijo, skočijo k temu revežu ter ga do smrti pobijejo in pohodijo ter zavlečejo v obcestni jarek kakor crknjenega psa in ga pustijo tam ležat cele ure; ako ni izdihnu, je prišel flegler iz revirja in mu dal injekcijo in noč ga je potegnila v krematorij in to je bilo več takih slučajev in vsak dan. Kmalu dobim tudi jaz komando in to »kisgrube«, ta komanda je bila zloglasna svoje čase; obuti smo bili s cokli, ko smo šli na delo, smo mogli korakati ko na kaki paradi in peti nemške pesmi Blaue dragonar, Madagaskar itd. Kateri ni pel jih je dobil po glavi. Tudi marsikateri je zgubil cokle med potom in bil je spet dirindaj in kričanje »aufgetz sauhund«, slišalo se od teh ljudi in niti jedne človeške besede, tako da je bil to pravi cirkus in beznica. Prišli smo na delo, sedaj se je začel pravi pekel, kateriga nismo bili vajeni; bil je to bajer, ob robu smo imeli tračnice, po katerih smo vozili material, in to iz bajera na levi strani na desno zopet v vodo; ena skupina je mogla stati skoraj do zadnje v vodi in pobirat material iz vode ter nakladat vozove, drugi so vozili na gornji konec. Jaz in en Nemec sva planirala, ta Nemec je bil že star pripornik, velik sadist, vzel je kramp v roke in je začel premikati tračnice, nakar ga jaz opozorim in mu rečem naj tega ne dela, kajti bodo šli vozovi in vse v vodo, a mi odgovori, »du hast nichts zu reden sauhund«, in kmalu je bil polom tukaj. Ko pripeljejo prvi vozovi material in obrnejo truge so se tračnice pogreznile, ker niso imele pravega temelja in takoj smo imeli tudi vozove v vodi in takoj nastane vrišč, ko kapo sliši pride gori k nam in vidi, kaj da je in začne kričati kakor je bila njih navada in nato pograbi mene, me vrže v bajer v vodo med vozove, komaj se izvlečem ven reče, prokleti pes še nisi crknu in me vrže drugič na isto mesto, pridem znova ven ves krvav in moker, potem me pa začne nadalje neusmiljeno pretepat po glavi in najbolj po občutljivih mestih po vrhu tega pa še esman in to je bilo v jeseni. Tokrat sem delal prvič v Dachau v mislih križ čez dom in moje drage in v duhu sem pošiljal ženi in svojem zadnje pozdrave, ker sem mislil če je že začetek tako neznosen kaj šele bo, pa sem se nekoliko predramil in sem si rekel, vsake pesmi je konec in mora te tudi bit in jaz še moram priti domov, daj glavo pokonci. Ko pridemo opoldan v blok h kosilu me vidi sobni starešina in me vidi mokrega in vsega usranega pa me vrže ven, da se moram očistiti, tako da sem jih še nazadnje od tega dobil par preko glave in nazadnje šel zopet na delo brez jesti kajti bil je kmalu »antreten«, bil sem pa lačen da sem komaj stal, ali oni niso to vprašali, samo kričali so »aufgetz los los«, ako si vzdržal je bilo dobro, gorje pa onemu kateri je omagal kajti ti banditi so mu pomagali, da je prišel tak nesrečnik v najkrajšem času v krematorij.

OPOMBA

Jože Hameršak je bil po stažu najstarejši Slovenec v Dachauu. Nosil je taboriščno številko 27626. Bil je med tistimi borci, ki so z orožjem v roki osvobajali Dachau še pred prihodom ameriške armade. Njegova podrobna pripoved Štiri leta po taboriščih je objavljena v zborniku Dachau, Založba Borec, Ljubljana, 1981. Pričujoči sestavek objavljamo v obliki, kot je bil zapisan takoj po osvoboditvi taborišča.

Fragment pripovedi neznanega avtorja ● Starešina bloka 30 Zepp je bil pravi sadist, ki je vsak teden po dve palici razbil na glavah pripornikov, isto je delal vratar tega bloka smrti, cigan, ki je hodil vedno z debelo gorjačo v roki in odganjal ljudi, da se niso preveč približali vratom, čeprav je bil ta blok dvakrat prepleten z bodečo žico. Pretepal je za vsako malenkost, če pa si imel cigarete, te je pustil na cesto, da si šel organizirat. Seveda so to bili le Francozi, ker mi cigaret nismo imeli.

Blokovni starešina je užival, če je pretepal jetnika; največ je mlatil po glavi, da se je revež nezavesten zgrudil. Vzrok pretepanja je bila vsaka najmanjša stvar. Če so našli npr. pri »Entlassung« v tvoji obliki samo eno uš, te je ta zverina začel pretepati do onemoglosti, poleg tega tisti dan nisi dobil kosila. Kakor sem čul, so ga zdaj vendar vtaknili v bunker.

Kantiner tega bloka, tudi »Debeli Poljak« nazvan, je na pol oblečene bolne ljudi podil na »Apel«; če nisi hitro tekkel, so že padali udarci njegove težke in spočite roke po glavah. Roka je bila res težka, ker je imel svojega kuharja, ki je za njega kuhal in peklo. Dobil je sveže meso od zunaj – seveda, bil je kantiner in mu je šlo vse na roke, zlasti Francozi, ki so bili dobro založeni s cigaretami in drugimi dobrotami; podkupovali so ga, da so tudi oni lahko dobro jedli.

Tomislav Sokolović: Kako sam skoro postao Talijan ● U Dachauu nije ništa nemoguće, a to se najbolje vidi iz doljnjih redaka. Bilo je to 26. aprila 1945 i ja podjoh da primim svoj bijedni obrok za večeru, ali mi štubak reče neka odmah idem na Apelplatz, jer sam odredjen za člana međunarodne policije. Ja se stvarno tamu uputih i nakon kratkog vremena reče nam Raportführer, da smo izabrani za policiju koja ima dužnost da održi red po svaku cijenu i kao posebna naša nagrada beše da smemo nositi kosu i skinuti broj sa naših odijela. Čim sam vidio ko je ušao u tu policiju spopala me je želja, da se te »časti« riješim, ali na potstrek nekih mojih drugova ja ostadoh policaj. Pored mene sa bloka 18 soba broj 2, doletela je ista čast i moga druga Ferjančića. Drugi dan 27. aprila trebali smo dobiti policaj binde, ali je ne dobih ni ja ni Ferjančić. Zašto? Kolega Ferjančić bio je tih i pomirio se je sa svojom sudbinom, ali ja sam posumnjao, da se tu nešto prljavo skriva i počeo sam da čačkam tu stvar napred i to me čačkanje koštalo skoro moje nove narodnosti sa kojom je u vezi bio i transport iz Dachaua, a odatle Bog zna kamo?

Sledeći dan tražio sam objašnjenje od našeg sobnog pisara Semena zašto smo ja i Ferjančić lišeni naše »časti« i rekao sam da se ja ne dam od nikoga izigravati i da ću tu stvar tjerati makar i do samog Komandanta, pa makar me to stalo 25 batina. Ove moje riječi izgleda da su imale uticaja i da dobih bindu »H. P.« i istu noć i noćnu službu na bloku 21, kao pomoćna straža, gde sam čuvao mrtve moje drugove. Posle probdeneve noći na straži mislio sam da ću barem imati malo mira da otpavam, ali oko 11 sati pozva me opet naš pisar Semen i veli; »Pakuj se druže! Ti si Talijan i odmah idi na transport«. – Ja izvadih dokumenat koji sam slučajno imao pri sebi iz koga se je vidilo da sam punokrvni Talijan iz Bosanskog Broda, ali to ništa ne pomaže, nego moradoh poći i do velikog paše blokšrajbera 18. bloka, koji je inače veliki »prijatelj« Jugoslovena (poznat sa Zugangblocka 15 i 23). Ja odmah pokažem jedan Raportbrief datiran 4. XII. 1944. iz koga se je videlo da sam stvarno Jugosloven, ali veliki paša neće ni da čuje za moje bunjenje, nego na transport u smrt za svakoga, koji i pokuša da se buni pa makar bio prav kao Bog. Šrajber se na mene izdera i veli

da je tu moju »novu narodnost« dobil od šrajbštube. Mene več postrojiše da idem sa ostalim mojim bračom Talijanima (sve punokrvni Jugosloveni, koji su sisali jugoslovenske majke) i ja podjoh kao Talijan od bloka 18 do štrajbstube. Dodjoh tamo i nadjoh moga sotrpina heftlinga Austrijanca i ja ga upitam: Druže i po Bogu brate, koje sam ja narodnosti, jer ni sam neznam, šrajber me naredi Talijanom. Drugar uze knjige i prevrnu požutele strane te nadje da sam ja Jugosloven i dade mi to i pismeno. Ja veselo podjoh na blok i dodjoh opet kod paše, a on mrko me pogleda uze potvrdu, izbriše me iz spiska Talijana i reče: »Ti možeš donositi koliko hoćeš potvrda, ali ja znam šta si ti.« Dakle paša me je izbrisao ali za njega ja ostadoh i sada Talijan, pa molim vse drugove u lageru, koji znaju makar što o mome talijanskom poreklu da mi to jave na moju adresu: Jugoslovenski aktivni kapetan I. kl. Tomislav Sokolović (U Dachauu se vodim kao Stanislaus), blok 18, soba 2.

Dok si ja i sada razbijam glavu o tome, moj šrajber sjedi i zauzima novi položaj i mirno spokojno šeta se po lageru i neznam ni sam dali je svjestan toga, što bi bilo sa mnom da sam ja pošao kao Talijan na transport u pravcu Tirola?

OPOMBA

To se je dogajalo dva dneva pred osvoboditvijo taborišča. Sestavek se dopolnjuje s poglavjem V agoniji zadnjih dni v zborniku Dachau, Založba Borec, Ljubljana, 1981. Več o tem transportu bo objavljeno v 3. delu Dokumentov in spominskih pričevanj o Ludviku Mrzlu v razdelku Tragedija velikega transporta.

Darij Bezljaj: *Spomini iz »Štrafbloka« 27* ● Begstvo, organizacija in razni drugi manjši ali večji grehi so bili vzrok, da si se nenadoma znašel v III. sobi bloka 27. Sobni starešina – štabak, kriminallec z leseno nogo, podpomagan od dveh mladih kaznjencev (Ukrajinec in Belgijec), je kraljeval v tej sobi, v kateri smo zadnje čase spali po 4 na eni postelji, medtem ko so nekateri iz te sobe imeli vsak svojo posteljo. Nikjer na drugih blokkih nisi videl toliko »štube« – in drugih »–dinstov« kakor v tej sobi (bilo jih 30–40), sami ljubljenski štabaka, ki so nas, skupno s štabakom trpinčili, tepli, suvali in ki so imeli vse druge pravice kot mi. Zjutraj od štirih, ko smo vstali, pa do pol sedme ali 7. ure zvečer smo stali v ograjenem prostoru pred blokom (bilo nas je ca. 380) ter tudi jedli zunaj, ne glede na to, če je bilo lepo ali slabo vreme. Prav navdušen v svojem trpinčenju ljudi je bil tudi »abortedinst«, ki nas ni večkrat po cel dopoldan pustil na stranišče, čeprav je ravno tedaj epidemija driske najbolj razsajala. Mala dva pomočnika štabaka sta imela posebno veselje s polivanjem z mrzlo vodo in tepežem. Imela sta pa popolno zaščito štabaka, tako da se jima ni upal nihče zoperstavljati. Največja krivica se nam je dogajala pri delitvi hrane. Že itak vodena hrana je bila od »kosttregerjev« prelita v druge, zaprte kotle, in to vedno le tako, da so vso goščobo spravili v zadnja dva kotla in le iz teh dveh so dobivali naši mučitelji hrano. Medtem ko smo prejimali 1 liter vodene župe, je teh 30–40 različnih »dinstov« dobilo 2, 3 in več porcij same goste hrane, in ker niso mogli vse pojesti, so menjali za kruh, cigarete itd. Neki Rus se je nekoč pritožil »lagerelteste-ju« glede take delitve, ki pa naravno ni nič ukrenil, in kot posledica tega je bil od štabaka in njegovih pomočnikov tako tepen, da je bil ves krvav in je moral nato po kazni še nekaj dni čistiti stranišče.

V tej sobi smo imeli tudi zdravnika (Francoza), ki je težke bolnike obdržal na bloku in jih zdravil s postom toliko časa, da jih je popolnoma »ozdravil« vseh duševnih in telesnih bolečin ter jih poslal v krematorij. Mnogo je pa bilo zdravih, ki so ležali, ker so se znali z vsebino paketov izposlovati od »doktorja« visoko temperaturo ali neozdravljivo drisko. Bil je namreč svoj gospod, brez kontrole. Nekoč je postalo nekemu tovarišu Slovencu slabo ter sva ga dva nesla k »doktorju«. Bil je zelo slab in shujšan, kost in koža. Doktor ga je od daleč pogledal ter velel, naj ga odneseva v posteljo. Dodelili so mu posteljo brez slamarice, na kateri je ležal neki bolni Italijan. Zjutraj sta bila oba oropana in – mrtva.

Najbolj smešno se je zdelo štabaku, ker smo se odkrivali mrličem, ki so jih nosili iz sobe in polagali pred blok. Toplji so nas za vsako malenkost, in to s palicami, debelimi ca. 4 cm. Usmiljenja niso poznali. Bolj ko si bil slab in če si celo padel v nezavest, večje je bilo njihovo veselje. Mnogo je bilo sredstev, ki jih je iznašel štabak, da nam je nakopal razne bolezni in še večje umiranje, npr. »lauskontrola«¹ na prostem pri hladnem vremenu, odvzemanje brisač pred kopanjem, tako da smo se morali obleči in nato čakati taki pred blokom do 7. ure zvečer ipd.

Posebno zasovraženi smo bili mi – Slovenci, ker smo bili brez paketov in ker nismo hoteli s tepežem in denunciranjem pomagati štabaku pri njegovem »edinstvenem redu«.

Vse trpljenje smo že deloma pozabili, le včasih nas stresse grozen spomin na vse te in druge doživljaje III. sobe bloka 27, ko zagledamo kakega teh naših mučiteljev, kako se mirno sprehaja po lagerju s spremenjeno masko na licu, ko da je on bil največji trpin in ne – največji mučitelj. Edino to nam bo nekoč v zadoščenje, ko bomo zvedeli, da je tudi njih doletela roka pravice in maščevanja.

¹ Preverjanje ušivosti

OPOMBA

Darij Bezljaj je tudi avtor črtice Pavel z bloka 7, objavljene v Dahavskem poročevalcu, št. 22, 26. maja 1945.

Osvoboditev Dachaua¹

Fragment zapisa neznanega kronista ● O sobotnih nemirih v Dachauu sta dva dahavska meščana dala naslednje informacije:

Od četrte ure zjutraj je v soboto, 28. aprila, monakovski radio oddajal vsakih deset minut vest, da je »Freie Aktion Bayern«, ki se bori proti nacijem, proti Prusom in za demokracijo, vrgla režim, prevzela oblast ter poziva vojsko, da neha z borbo. Ko je ta vest prispela v Dachau, jo je Volkssturm popihal in zbrala se je skupina okrog 50 ljudi, ki je napadla in zavzela magistrat. Med njimi je bilo okrog 30 pripornikov; prave Dahavčane je zastopala le četverica starih komunistov, ostali so bili inozemski delavci. Ob pol osmih je bila zasedba magistrata že končana; edinega uradnika, ki se ji je upiral, je stala glavo, kar pa je imelo za upornike to slabo posledico, da je streljanje zbudilo pozornost.

Medtem je prišlo v Münchnu do protiakcije nacijev. Ker so pa imeli monakovski radio v rokah pučisti, je gauleiter dal znak za predhodni alarm (Voralarm), na kar je občinstvo avtomatično vključilo radio Ljubljano, preko katere je gauleiter oddajal ob zračnih alarmih. Ljubljanska postaja je javila že okrog 8^h, da je puč v Münchnu strtl, kar se je čez dve uri resnično zgodilo. Slično so potekale stvari tudi v Dachauu. SS-ovci so pripeljali dve četi in uporčič med 8–10^h z lahkoto zadušili. Štiri upornike, enega Dahavčana in tri tujce, so takoj na trgu ustrelili.

Zdi se, da petminutni alarm ni bil dan v zvezi s tujimi tanki, temveč le, da so se civili morali umakniti v hiše.

Kako je bil zavzet Dachau? Kakor vsa ostala mesta gornje Bavarske je gauleiter odredil tudi za Dachau, da se mora braniti. Do tega pa ni prišlo. Kreisleiter in prvi dahavski župan sta ušla in že v nedeljo dopoldan se je na nekaterih hišah pojavila bela zastava, ob 3/4 na 12 so se pa pojavili prvi ameriški tanki. Na njih so sedeli pešci, opremljeni z avtomatskim orožjem, pripravljenim za strel. Za temi so se vrstile vrste avtomobilov in tankov. Prišli so iz smeri Ingolstadta.

Za župana mesta Dachau je bil imenovan bivši pripornik tukajšnjega koncentracijskega taborišča, Amerikanec (?) Susi.

Za našo prehrano mora skrbeti do nadaljnjega mesto Dachau.²

¹ Opozoriti je treba tudi na sestavek Zadnje ure suženjstva in prvi dnevi svobode v taborišču Dachau izpod peresa Janeza Logarja v zborniku Dachau, Založba Borec, Ljubljana 1981.

² Stavke je avtor naknadno lastnoročno prečrtal.

*Ludvik Mrzel: Dnevnik osvoboditve Dachaua 27. 4.*¹ ● Ob 6. luč, še vrvež, kuha. Ob 8. nastop – prvo brez prtljage, potem z vsem. Stole s seboj. Na igrišču še Židje – koliko, odkod?... Nič, preoblečeni, imenitni, smešni. Brez povelja – razhod na bloke. Kuha dalje. Po blokkih Italijani – po večini Slovenci, Hrvati, nekaj Črnogorcev in Srbov. Stari Črnogorec! V Schreibstube intervenirat. Pozneje so nastopili na apelišče, delili hrano za na pot. Medtem iz Buchenwalda za revir. Popoldne Judinje skozi lager. Proti večeru zbor blokačev – da vsi pojdemo. Pol ure nato – da nihče. Italijani nazaj. Zunaj ropajo civili (že zjutraj Španci, da špice na plantaži).

Iz Buchenwalda: strelji v noge, 27 mrtvih v krematoriju, kost in koža; deke, plašče. Na 27., 29. bloku kup mrtvih v umivalnici; da se Rusi in Nemci, ki prejšnjo noč – 4 km daleč. Vrnili Židje v vlaku?

D.: $\frac{3}{4}$ B., j. B. stalni kontakt. Reg. P. A. med Pfaffenhofnom in Dachauom. Zlom v Italiji, klešče 80 km narazen. Pri Freisingu Goebbels odstopil, führer pobegnil – da Goebbels padel.

Pojavila se Meansarian in Wernick z Judinjami. Zvečer da treba red: snaga, kontrola itd. Francozi pakete, ognji, nevihta se bliža – češki HP.

Nervoznost. Jože Z.:² gremo sigurno. Takoj nato: nikamor.

Za kosilo: ješprenj, zvečer kos sira.

¹ Opis vzdušja pred najavljenimi uničevalnimi transporti (evakuacijo taborišča). Zapis je skica za nadaljnjo obdelavo.

² Zupančič.

28. IV. ● Čitam Les dieux ont soif – usoda Evarista Gamelina – Epikur o bogu. Pusto, hladno vreme. Apel pred blokom (Verpflegsappel – Nekdo: ste že bili na Verpfle? Če ne, ne dobite kosila).

Potem vse noter. Ob 9. Nanut¹: vozi Epp. Takoj nato – izredni alarm, radio (povedali): Tankovske konice pred Münchnom. Da kruha ne bo, a gostejše kosilo. Precej pozno – grah. Veliko veselje – da bo vlada kapitulirala. Malo nato – Ruppert² na kolesu po lagerju, po naši Blockstrasse. Na 22. nastop – HP. Poljak pretepa nekoga, ki stal malo iz vrste.

Že zjutraj. Italijani na apelišče – kdo je hrano dobil? Nervozneži še zmerom: transport? Še stari se niso vrnili, novi prihajajo iz Flossenbürga³ – 3.000 (4.000 od 16.000), hodili 7 dni, 1000 mrtvih. Ženske iz nekega lagerja – ubijali z otroki v naročju.

Dopoldne – mitraljiranje – v Dachauu zadušili upor. Epp. v 1 uri. Miha: zdaj pa spet en teden. – Še nazaj jim bomo pokazali.

Da špice 5 km pred Dachauom. Popoldne 5 kamionov RK – paketi za Franc., Belg., Niz., Švic. Šofer: vsak čas polom, a še 20 km od Dachaua. Pop. v neredu tanki, artilerija čez plantažo. Zvečer juha, 1/8 kruha, potem na 2/2.

¹ Učitelj iz Velikih Lašč, ob osvoboditvi je imel vojaško funkcijo.

² Komandant lagerja.

³ Kraj na češko-nemški meji.

29. IV. ● Vse te dni – brez avionov. Ponoči redki art. strelji, mitraljezi. Mrzlo. Zjutraj oster veter, jasen, lep dan. Na Weisssovem stanovanju bela zastava. Pravijo, da okrog Dachaua borbe. Nobenega SS več, samo stolpi zastraženi.

Ob 1/2 9 kozak v sobi. Lager pripravljen na predajo, predal ga bo Ältester sam. Morda danes, jutri, v 3 ali 4 dneh. Vsaka narodnost zaupnike po sobah. Treba ohraniti red in čistočo. Preprečiti osebne obračune, kdor se pregreši, na 27. blok. SS ostane samo še za stražo, 2 kompaniji. Bodo pa na vsak poskus nereda streljali.

Vstajanje ob 7 (navdušenje). Apel za hrano ob 8.

Tevž¹: Včeraj zjutraj v kopalnici neka buchenw. aussenkom. – 20 se poklalo (od 300–400).

Wernick od 8–9 pri izhodu in potem 6 krepkih (Lagerälteste?), aretirana, straža s sekuro.

Ob 10. uri bi Lauskontrola. Streljanje v mestu, mitraljezi, panzerfausti-Alles in die Baracken.

Lauskontrola odpade. Pokanje ves čas. Popoldne da vzhod. in zap. prešli Dachau in lager.

Dopoldne aretiran tudi Meansarian².

Od jutra zaseda v bibl. mednarodni komite. Jurančič. Ob 1/2 11 ponoči od Rup. lagerälteste. Vse narodnosti – Nemci? – Vsi v pripor.

Žid. transport – 10 nazaj. Ob 4. z Zupančičem. Streljanje se bliža. V barake! Strelji, pravijo na Appelpl. Puške, revolv. Med seboj. 5¹⁵ na kapiji so! – Vsi ven! So v lagerju. Veselje.

Vse plane na apel. Lomijo veje? Drve. Počasi invalidi. Hura, radost. Vrata zaprta – Amerikanec vstopil. Navdušenje. Vsi vanj. Na Jourhausu zastava. Filmski aparat. S strehe spravlj. biciklov lezejo v I. m. Puške, brzostrelke skozi okna. Potem kolone SS – roke v vis. Pravijo, da jih takoj postreljali. Potem spet streljanje v SZ smeri. Vsi v barake (nekdo usul cigarete).

Francoz ranjen v revirju. V revir. Am. + 3 sestre, vse leze in gre. Esovce postrelili že v lagerju. Appelpl., ... 8 esovcev s stolpa – legli, streljani.

Na stolpiču³ prva poljska šp., jsl., ruska, češka, fr. Na 2. bl. jugosl., pod njo ruska. Potem na ostalih. Vrvež, streljanje. Ameriški vojaki na cesti – na rame. Potem: Meansariana našli na 26. bloku, ga vlekli, pretepali, menažke v glavo. V kantini na 21. bloku preobl. esovca.

Srečam Fistra – šopek šmarnic v gumbnici. Kje? Čez zid, na plantažo. Zahotelo se mi je urice svobode, zunaj.

Jaz sem kuhal krompir. S Klečem. Preveč papriciran.

Artilerijski ogenj. Ljudje odpirajo konzerve – veliki trenutek. Po 6. radio – z drugih blokov že vesti. V Italiji popolno razsulo. Mussolini, Pavolini ustreljena. In Ljubljana? Najbrž že osv. München da padel, Himmler da od Freiheitsk.

Podrobno predaja: še belo zastavo na stolpu za častnim bunkerjem. Prva vstopila ženska, za njo vojaki.

V krematoriju: ok. 1000 mrtvih. Aretirajo še druge: sadiste iz blokov.

Ženske iz Sichenheitwerkst. – prišle 4 na kapijo, v copatah, slabo oblečene, objemale Amerikance.

V Arbeits.: 3 SS – eden v perilu, drugi v pelerini z bajonetom, tretji v cebri.

Zvečer voz zdravil v revir.

Skupina Poljakov hotela k ženskam v kopalnico. Vojaki stražo.

Belič⁴ s strojnico stražil ujetnike. Kapoma zbili vse zobe, s šampanjcem.

Že prej se čuje odmev – pesti. Zvečer Čehi »Gde domov muj«, naši partizansko »Naprej«. Radio: polom v Italiji, Berlinu.

Popoldne: da posteljam noge požagati. Prišel blokač, preprečil.

Zvečer Tevž prečital odbor. Jutri ob 9 zbor na trgu⁵.

¹ Zoran Tevž, novinar, ujeti partizan.

² Lagerälteste (pripornik). Stavak je avtor naknadno prečrtal.

³ Imenovanem Jourhaus.

⁴ Igor, inženir kemije

⁵ Na tem zboru je Tevž ponovno »prečital odbor«. Glej Ustanovitev Jugoslovanske vlade.

30. IV. ● Vso noč streljanje. Zjutraj Titova slika na balkonu, č. zastava. Zjutraj radio, da Hitler umrl ali umira, Himmler – da kapitulacijo. Na j. v Benetkah, na Piavi. – Makuc in Pokovec.

Apel. Kocab, prostor v krematorij. Blokač prečital sporočilo o prvi seji mednarodnega odbora, ki ji je prisostvoval tudi komandant grupe – ta opolnomočil Patricka¹. Vodstvo lagerja: starešina Oskar Müller in pisar. – Wernick, Meansarian ustreljena.

Toplega kosila ne bo, ni pare – konservo, kruh. Na športnem zboru ne dovole – pred našim blokom.

Na zboru ok. 2000 ljudi, velik uspeh – žalostna slika, izmozgani, samo v odeje odeti – navdušenje. Lepo so manifestirali.

Za kosilo pol konzerve (od 70 dkg) in 1/4 kruha. Po dolgem času obilno. Pop. vozovi pred kuhinjo in kantino – ogromno.

Na 19. bloku še zmerom mrtvi – 4 v kopalnici, že duh; na 22. eden.

Zunaj cigare po tleh, vsi jih kadili, cigaret, papirčkov.

Nemci in Rusi, ki ven, baje z SS napadli hrano v Dachauu. Ko alarm v špicah – potem se razbežali, deloma Rusi k zaveznikom, pravijo.

Marko Župan.²: 2–6 na straži pred 23. blokom – mrtvec: na strelišču 12 cm strjene krvi, noč poprej Žide nosil na 18. blok – iz neke buchenwald. komande od 4.700 prišlo 1.300: Camp. Polic.

Atlantiks³: da Hitler mrtev, da Himmler čaka na odgovor o brezpogoj. kapitulaciji (grof Bernardotte). Tito v Trstu.

¹ Komandant taborišča.

² Župančič.

³ Tiskovna agencija.

Prvi dnevi v svobodi

Neznani avtor: Odstranimo strup iz naših vrst! ● V bloku 10/4 je nenadoma zbolel tovariš Slovenec. Zaupnik z bloka je z velikim trdom izposloval, da so ga takoj sprejeli v revir. Toda nosilnic ni na razpolago. Zato iščem na dvorišču dva močnejša Slovence, da bi bolnika zanesla na rokah v 50 korakov oddaljeni 3. blok. Neki suh fant je takoj pripravljen. Ko pa prosim mimo tavajočega močnega fanta s korajžno na uho potisnjeno titovko, se izgovori, da »nima časa«! In da ni iz tega bloka, da je iz 19. bloka! Ne pomaga poudarek, da ne gre za pripadnost bloku, ampak za Slovence, ki rabi nujno pomoč. Fantin jo odmaha počasnih korakov ven! Nato bežim naprej, k ognjem. Tam premetava mlad močan fant, istotako s titovko, umazane cunje in smetje pred 6. blokom. Tudi ta odkloni prošnjo, češ da »nima časa«. Končno zaupnik sam privede dva starejša moža, ki odvedeta bolnega tovariša. – Kaj naj to pomeni, se vprašujem zaprepačen. Ali smo tudi Slovenci postali v tem zastrupljenem gnezdu ob pogledu in doživetju teh grozot brezsrčni, da niti ne vidimo lastnega brata v potrebi? In ali sta ta dva fantina vredna, da se postavljata s titovko in se izdajata za partizana? Ne, to ni naša kri – kvečjemu zastrupljena, ki jo moramo iztrebiti!

Dragi tovariš Mrzel! ● Prosim, sestavite takoj to vlogo po podatkih, ki jih vsebuje ta list, in po naročilu vašega poročevalca včeraj. Razmere so strašne. Ne gre več samo za nas, ampak za bolnike in za ves lager. Blok 33 postaja leglo epidemij za vse taborišče, kontrole ni pa nobene. Zakaj ne prihajajo obiski ameriških generalov tja? Mi nimamo časa sestavljati spomenice, ne glede na to, da nam niso znane formalnosti in pota pri tem.

Pozdravljen Jeras Fr.

PRILOGA

Vloga komandantu taborišča

V tako imenovanem revirju bloka 33 vladajo takšne razmere, da si bolniki žele nazaj časov SS. S tem je povedano vse. Sicer pa je razmere tam že videl vaš poročevalec. Toda vsak dan je lepše. Danes opoldne je ves blok dobil samo 2 kibli hrane namesto 6. Preostalo je bilo neke organizirano. Bolniki so prejeli samo po 1/2 litra (slabega) juhe, komaj so pojedli, že sta prišla oberpfleger in neki Poljak, ki igra tam veliko vlogo, čeprav nihče ne ve, kaj pravzaprav predstavlja, in sta zahtevala iz vsake sobe enega bolnika, da gre nosit material (gnojnico) iz »Jauchengrube«. Odklonil sem, češ

da imam samo hudo bolne. Slučajno je neki bolnik sedel v postelji in zahtevala sta, da gre on. Ker ga nisem pustil, sta zahtevala, da gre delat to »Stubendienst«, ki opravlja to kot moj stari prijatelj in na mojo prošnjo, ne glede na to, da mu moram iz svojega dajati razne priboljške. Ta seveda tega ne bo delal, ker to ni obvezen in ne nastavljen za to. Ko sem vprašal Poljaka po imenu, mi je rekel, naj grem v »huj« in svojo surovost še bolj poudaril. Oberpfleger je v ostalem Nemec. Mi, jugoslovanski personal, s tovariši Čehi protestiramo proti takšnim razmeram v osvobojenem taborišču – njegovi »bolnici«, in proti takšnemu ravnanju. Bolniki z nami zapuščajo v soboto zjutraj svoja mesta.

Jugoslovanskemu komiteju, Dachau ● Ko se zamislim, da smo šele pred nekaj tedni dobivali hlebec kruha v 8, ki ga danes dobivamo v 2, in se zamislim na lakoto, ki smo jo pretrpeli, in da so danes še ljudje, ki so gladni, in ko vidim, kako se kruh vali po vseh kotih, po smeteh, dvorišču in tako dalje, me boli srce nad tem brezpotrebni razmetavanjem, zato obračam moj predlog na komitet, ako se zdi utemeljen, da ga da naprej – In sicer:

1. Zniža naj se porcija, to je en hlebec na 3 osebe, kar je pri današnji hrani za vsakega zdravega človeka dovolj.

2. Ali pa vsaj naj se na vsakem bloku po sobah postavi eno kišto, kamor naj se meče preostali kruh, kateri, če ne za drugo, se lahko porabi za krmo živine.

Naj mi komite oprusti, če nadlegujem s temi predlogi, odločivši nadaljnjo predajo.

Milan Gregorič

Blok 28, soba 4

14. 5. 1945

Fragment protesta revirskih strežnikov ● [...] krvniki vred, je pozabil na žalost vzeti tudi stenice s seboj in še marsikaj.

Ko pa je napočil končno tudi za nas po dolgih letih trenutek, ko smo spet zadihali s prvimi ljudje – kakor smo mislili, in se je začelo reševati najbolj pereča vprašanja našega tukajšnjega – hotel sem zapisati življenja, pa bom rajši zapisal – životarjenja vsaj z obljubami in prijaznostjo, če že ne z dejanji (koliko je že to vredno za nas, ali ne?), in ko smo postali nenadno tarča največjega sočutja in filmskih leč z vsega sveta, če že ne stvarne pomoči, je prišlo na vrsto tudi vprašanje revirja. In je nekdo prišel na genialno idejo, da je odredil ta 3. blok »SS – Straflager« za bolnišnico za najtežje bolnike. Odredil – beseda priredil se upira človeku, kdor je prestopil že kdaj prag kakšne bolnišnice ali celo samo preležal nekaj dni v dahavskem revirju v času, ko so se še SS-ovski šef zdravnik in Zimmerman ter njima podobni trudili, da nas ohranijo pri življenju in nekoč zdrave vrnejo našim družinam.

V mračnih celicah, ki imajo prostora največ za 4–6 ljudi, leži najmanj 17–18 bolnikov, ne glede na to, da se je zgodilo, da sta ležala včasih tudi dva v eni postelji – kaj se pa zanimajo ti reveži za diagnoze na svojih »kurvah«,¹ in tudi če se, jih ne znajo brati. Sicer pa so itak vse mogoče bolezni spravljene tu na isti imenovalec in čisto po pravici – na »allgemeine Schwäche«,² iz katere izvira vse ostalo, od tifusa do »sračke«. Toda predstavljamo si, kako je to, ležati poleg »sračnika« ali tifusnika v isti postelji. Danes so predstavili del pacientov v »amerikansko bolnišnico«, da so jo zvečer napolnili z novimi. Tifusnike pa so nam še pustili, ti ne gredo v amerikansko bolnišnico. Zračenje v teh temnih celicah se vrši skozi dvojne zamreženih lin, ki si jih lahko tovariši ogledajo z dvorišča bloka, plus skozi noč in dan odprta vrata. Toda pred vrati na hodniku stojita po dve vedri za »sračnike«, vendar malokdo je toliko trden, da jih brez nesreče doseže, kadar je treba. Navadno se nesreča zgodi že v postelji. In je treba vse na novo prevleči, preobleči, zamenjati, tudi po dvakrat na dan, in če je s čim. Srajc še sploh nismo prejeli od začetka prejšnjega tedna, spodnjih hlač tudi ne, niti bolničarsko osebje si ne more preobleči vsak teden perila, razen če si ga organizira vsak sam iz magazinov, kot vse ostalo taborišče. In vsakdo ve, kako je to danes težko,

ko je vse razgrabljeno. Ni čudno, da imamo tukaj uši, medtem ko se tovariši s prostih blokov hvalijo, da so izginile. Bolniki mi kažejo vsako jutro otekline po telesu od pikov stenic. Tolažimo jih s pudrom in neocidom in sebe tudi, toda vsi vidimo, da oba enako malo pomagata. Napravili smo poskus z neocidom, potrosili smo lazečo steno z njim, zasuli jo z njim, toda posledica je bila, da je sama pospešila korak, še bolj srborita. Izpod plazu neocida se je izkopala kot smučar izpod snega, toda primera šepa, ker če bi se smučarji s takšno lahkoto reševali iz plazov, bi ne bilo te vrste smrtnih nesreč. Vsaka soba ima svojega »Schülerja«, ki mora opravljati vse posle kot zdravnik, strežnik in štubendinst, razdeljevati zdravila, hrano, nositi vedro »sračnikom«, brisati za njimi, negovati umirajoče, umivati jih, nositi jih na prosekuro, pometati sobo in pomivati posodo. In tudi spati v isti sobi, sredi bolnikov, in vstajati neštetokrat ponoči, da jim prinese vedro ali da jih napoji. Vse to pa v stalnem, nepopisnem smradu, proti kateremu se ne da napraviti s sredstvi, ki so nam na razpolago, ničesar.

Bolniki hočejo v tej vročini stalno piti, kava pa prihaja po pol litra na osebo, če sploh pride. V takšnem slučaju je treba letati z vrči v kuhinjo in moledovati in organizirati, da dobimo malo pijače vsaj za bolnike s temperaturo po 39° in več.

Pa se je zgodilo, da so nas odpravili z nekaj kiblami tople vode (80°) in kilo zelišč s plantaže, da smo si sami skuhalo čaj, tako da smo vsuli zelišča v vodo, pomešali in konec. Bolniki ob vročih popoldnevih strašno trpijo in vpijejo od žeje in pomanjkanja zraka. Smrad jih duši. Sprašujejo se, zakaj se v vsem taborišču ne da najti dveh tesarjev in ene žage, s katero bi v dveh urah izžagala v stene iz desk zadosti velika okna. Stanje in trpljenje strežnikov in bolnikov je neznosno. Tolažimo se, da je vse začasno, a medtem ljudje umirajo tu od zanemarjenosti v opisanih razmerah. Razen tega hrana niti najmanj ne odgovarja dieti, ki bi jo morali imeti ti ljudje, ki umirajo, po domače povedano, zdaj od kaše, ki je ne more skoro nihče več jesti. Zelene hrane sploh ni. Za taborišče – to bi že razumeli. A za revir? Človek se prijemlje za glavo in se zaman sprašuje, kako je danes kaj takega mogoče, kdo je odgovoren za to? Kako to, da še vedno zdravimo vse bolezni samo z dikalcitom kot v zasmeh umirajočim nesrečnikom, obenem pa čitamo o znamenitih obiskih v taboriščih z vseh strani sveta. Zakaj hodijo samo v krematorij? Mrtvim ni treba pomoči, pač pa živim.

Mi protestiramo. Mi ne maramo sočutja. Mi hočemo pravice. Mi, jugoslovansko osebje tukaj, bomo v znak protesta odstopili, ker smatramo te razmere nevredne svobodnih ljudi, naše domovine in sočutja, ki smo ga deležni v zavezniških državah, ako se v najkrajšem času razmere ne spremenijo.

Jugoslovanski strežniki revirskega bloka 33

¹ V žargonu »krivuljah«.

² Splošna oslabeledost.

Ludvik Mrzel: Dachauski nekrolog ● Kadar v velikih borbah v množicah padajo človeška življenja, takrat žrtev včasih izgubi nimbus veličine. Kadar je ves narod v odporu, je med junaki težko odbirati in pravično ocenjevati heroje.

Zato nam tale trenutek utegne biti bližja, lažje umljiva veličina žrtve človeka, ki je padel daleč od bobnečih bojišč, dolgo po odločilni bitki, odtrgan od srede tistega, skoraj neopaznega, čeprav neutrudljivega dela za ureditev novega življenja v svobodi. Vojna, ki je pravkar za nami, ni kakor katera koli drugih vojn. Ni se končala na frontah, ni se ločila od zelenih diplomatskih miz, s kruto roko sega v naše nove dni. Živimo trenutke velike, zgodovinske preobrazbe sveta. Tako globoka, tako silna je ta preobrazba, da mnogi še niso našli poti do nje, da mnogi iz nerazumevanja in še več iz strahu skušajo zavreti obnavljanje in dvig življenja na domačih tleh in da nekateri še zmerom v imenu fašističnega brezumja z orožjem in obcestnimi razbojništvii hodijo okrog, strahotna podoba zaslepljenosti, obupa in zablod. Pravim: obupa in zablod, zakaj za mislečega človeka ni dandanes sile na svetu, ki bi mogla soncu prepovedati, da vstaja na vzhodu.

Kdor je kakor tovariš Marčič doživel strahote nemških koncentracijskih taborišč,

pa tudi slednji, ki je od blizu okusil grozo nacističnega vdora, ne bo okleval in omahoval. Dalje se pojdemo z vsem žarom, z vso silo in delom bit za zmago pravice in humanitete, za demokracijo in svobodo novega sveta. V to smer, dragi tovariš Marčič, nam Tvoja žrtev kaže pot.

Pismo iz Allacha v Dachau ● Dragi tovariši PeHavci!

Pirš¹, zahvaljujem se ti za sporočilo, da ste vsi zdravi, kajti nihče mi dosedaj ni še sporočil kaj točnejšega o naših v Dachauu. Tudi Ljubljanci našega transporta se kolikor toliko dobro držimo, kateri so tu, boste lahko razvideli iz liste za naše efekte, kjer so vsi Slovenci, ki so še danes v taborišču Allach. Skoro vsi smo več ali manj morali prenesti nadlego driske, ki je slabotnejše položila tudi v posteljo in revir. V glavnem pa je epidemija sranja sedaj ponehala, da ni več potrebe trebljenja pod milim nebom. Higijenske prilike so se znatno poboljšale, hrana, ki jo imamo sedaj, bi morala biti od začetka. V začetku so nas namreč basali z obilno in mastno hrano vseh vrst mesa, konzerv in masla.

Prejeli smo sijajno spomenico naših iz Dachaua in jo prebrali na vseh treh blokih, koder prebivajo Jugoslovani. Tudi Poročevalca še dokaj v redu prejemamo in pridno prebiramo. V tem pogledu se vam lepo zahvaljujemo za pozornost. Mi tu imamo sicer Jugoslovanski narodni odbor in dva predstavnika v IC, ki imajo podobne težave glede uveljavljanja naših zahtev. Prejemamo od IC-eja stalne pohvale glede na red in čistočo in pridnost pri delu, za splošnost, drugega pa nič več. Anarhija ni še taka, da bi mogli reči, da ni znosno, vendar brez prominentstva nekega dela Slovanov ne gre tudi sedaj.

Zvedeli smo, da je odpotovala delegacija iz Dachaua s Čehi na Češko, da posreduje glede našega povratka domov. Podobna delegacija odpotuje jutri iz Allacha. Sta to tovariša Bežek in Rogelj kot tolmač za češki jezik. V nedeljo smo bil v Dachauu, poizkušal sem s tovarišem Brišarjem priti v taborišče, pa nam dva poizkusa nista uspela. Srečala sva nekaj dahavskih Slovencev, ki so nam orisali vaše življenje v Dachauu. Skoro bi rekel, da se ujema naše in vaše življenje do pičice enako, zatoorej skoro nimam kaj posebnega povedati. Splošna naša želja je, da pridemo čimprej domov, in smo jezni, da naši osvoboditelji kažejo tako malo interesa za takšne naše želje. Z ozirom na poziv naših oblasti iz Ljubljane, naj ostanemo na svojih mestih, gojimo sedaj nekaj več upanja, da pridemo v čim krajšem času domov. Izraz svobodoljubnosti in domotožja pa so stalni pobegi naših tovarišev, katerih število bo steklo kmalu dvesto. Jaz sam si že tudi zelo želim videti svojega skoro enajst mesecev starega sinka, če je še zdrav in živ. Neka radijska postaja oddaja iz Allacha za vse narodnosti sporočila v domovino, tudi za nas Jugoslovane je oddala že danes na valu (kratkem) 35 m, in pravi, da bo vsak dan ob 15.30^h in ob 21^h obveščala o našem položaju. Prilagam ti odlomek iz dnevnika tovariša Zoreta Franca, kmeta iz Dola pri Hrastniku, s prošnjo, da ga po možnosti oddaš redakciji Dahavskega poročevalca², ki naj ga priobči v eni izmed številčk, če bo mogoče. Prosimo, da nam pošiljate Poročevalca še naprej tako redno in v čim več izvodih, ker ga ljudje bero hlastno, bralcev pa je okrog 750. Radijskih poročil imamo pičlo, ker jih na naše aparate kaj slabo sprejemamo. Zahvalim se v mojem imenu za pozdrave tov. Glihi. Osterman je gotovo sedaj že nazaj, Čap in ati sta ostala doma, Loviščka pa je gotovo gnala njegova nepočakanost tako zgodaj proti domu. Želim samo, da bi bil prej doma kot mi. Slišimo namreč, da taki popotniki na svojo roko nimajo kaj srečnega pota, vsaj zadnje čase ne, in neko taborišče okoli Münchna zbira na žalost te vrste odhajačev, ki bi naj dlje časa čakali na rešitev za repatriacijo. Kakor rečeno, Bog daj, da bi srečno priromal Janez domov.

Pozdravljam iskreno vse skupaj, kar je ostalo od PH še tam, in želim, da bi se čim preje sestali ob 4^h popoldne pri Figovcu. Upam, da se snidemo tudi z Ivanesom in ostalimi nesrečniki. Od Ivanesa sem prejel pred dobrim mesecem pozdrave iz Kaufbojerna, moral bi priti semkaj z ostalimi transportniki, pa je zadnji moment izpadel iz kombinacije. Njegova komanda je bila dobra in je bil ves čas zadovoljen.

Saj bi lahko še mnogo pisal, pa naj ostane tudi kaj za doma.

Dragi tovariši, pozdravljeni in na svidenje, če prej ne v Ljubljani.
 Če pride delegacija k vam, jo zainteresirajte tudi za dahavske »Aussenkomande«.
 Še enkrat lep pozdrav od

Marjana³

Allach, 22. maja 1945

¹ Domnevno avtor črtice Arbeitseinsatz – glej drugo pismo Ceneta Vipotnika v poglavju Neusojeni dahavski zbornik.

² Flossenburški kamnolom, Dahavski poročevalec, št. 24, 29. maja 1945. (Borec bo objavil to črtico v 3. delu Spominov in pričevanj, o Ludviku Mrzlu v poglavju Flossenburški kamnolom).

³ Priimek pisca pisma ni znan, prav tako ni pojasnjena kratica PH.

Ustanovitev Jugoslovanske vlade

Ludvik Mrzel: Ustanovitev Jugoslovanskega narodnega odbora dne 30. IV. 1945 (zapisnik) ● Pred blokom 2 tribuna štirih miz – ob steni jugoslovanska zastava s Titom (Kopačeva), mačehe iz SS-vrtnarije, vejice španskega bezga, okrog tribune veje topola.

9.30 – Škerlj (razvije) zastavo, pevci (zapojejo) »Kosec koso brusi« – odkritih glav.

Škerlj: Življenjski dan je napočil, zaplapolala naša skupna jugoslovanska zastava, pod njo smo vsi edini, živijo Jugoslavija, enakost, Tito. Pod to zastavo so štiri leta naši borci (osvobajali) ped za pedjo domovino. Vedno v naših rokah... vsi enotni.

Tež: Člani narodnega odbora bodo: Popović, Carevac, Juranić, Albaneže, Škerlj, Knap, Adamič, Diehl, Renčić, Abram, Hartman. Partizani bomo podpirali odbor z vsemi silami, partizani (dobite) navodila od komiteja – narodnega odbora.

Popović: To je najsrečnejši dan, zahvalil se je za zaupanje, omenja žrtve – slava jim, ki so padle za svobodo. Živela Amerika, Rusija, Anglija. Živeli vsi osvoboditelji. Odbor (bo skrbel) predvsem za red in mir, složnost vseh nas, da (pridemo) čimprej živi in zdravi domov, v novo življenje, novo delo, pomagati je treba na revirju in blokih.

Juranić: S prihodom svobode nove naloge, nove možnosti; notranja svoboda, sami odrejamo življenje tu. Ameriška vojska (je prinesla) svobodo, mi (smo odgovorni za) red in disciplino. Vodi ga mestni komitet, v katerega (spadamo) tudi mi. Ta tesno (sodeluje) z a(meriško) v(ojsko). Vojska se ne more (ukvarjati) mnogo z lagerjem, a v 2 dneh pridejo druge edinice, (bodo prevzele) upravo lagerja. Potem (pridejo na vrsto) naše želje in zahteve. Hrana zagotovljena: čez 32.000 ljudi – hrane (je) za 4 dni; od danes (vsakemu) 1/4 kruha, hrana se bo poboljšala. Za zdaj (so) samo rezerve v lagerju, potem mednarodni RK (Rdeči križ) in edinice. Bivanje (je) težko – v prav kratkem bo veliko ševilo (ujetnikov) svobodnih, Francozi, Belgijci, Holandci (vršijo) pogajanja z am(eriško) vojsko, da (se preseli) del v SS (lager). Čas (je treba izrabiti) najkoristneje (za) prosvetno delo: zbirajmo material o vsem, kar (se je) tu (dogajalo). – Komande, ki morajo še delati, bodo (delale), vsi naj se radi odzivajo. Živela borba jugo(slovanskih) narodov, Amerikanci, Angleži, Sovjetska zveza, Francija, Tito.

Diehl (sekretar): Treba (začeti) z delom, zato (potrebni) odseki RK (Rdečega križa), da (pridemo) v stik z mednarodnim (RK), ki te dni (tukaj). Gospodarski odbor (je) v zvezi z njimi, zast. (?) za kontrolo prehrane; novin(arsko) – kult(urni odsek) poskusil izdati časopis; poroč(evalska) služba, radijska poročila; prosvetne prireditve. Komisija za sodne preiskave proti tistim, ki (so sodelovali) s fašizmom. Smrt fašizmu!

Musić (črnogorski partizan): S(mrt) f(ašizmu) – s(voboda) n(arodu), to (je) naše prvo geslo. Po lagerjih (je) cvet naše mladine; težki dnevi, kot v najhujši zimi, zrušili smo (okupatorja). V tej borbi (smo) verjeli, da Moskva, L(ondon), W(ashington) bodo zmagovalci. Izdajalci... Pojdemo na teren za izgradnjo domovine. Če bi se (obnašali) tako, kakor zdaj po vojni, ne bi bilo pete kolone. Pozdravljam tovariše v vodstvu, živela Jugoslavija z vsemi kraji, (ki smo) jih osvojili, (živeli) zavezniki, SS (Sovjetska zveza), delavsko-kmečka sloga, Tito; Z delom in disciplino dokažimo, da smo verni borci in partizani.

Knap (kapetan): (prečita) resolucijo, ki je bila predložena zaveznikom.

Škerlj: Zaključil s pozivom k redu in disciplini. Trikrat Titu – prvemu tovarišu in vodji. (Sledi pesem) sredi pušk in bajonetov.

Naša spomenica zavezniškim oblastem ● Na zborovanju, ki se je vršilo dne 30. aprila ob 9.30 pred 2. blokom in ki se ga je udeležila – razen bolnih tovarišev, ki niso mogli iz postelje – vsa jugoslovanska kolonija v dahavskem taborišču, je bila na koncu sprejeta naslednja spomenica:

Zavezniškim vojaškim oblastvom Anglije in Amerike na položaju:

Naši narodi, narodi Jugoslavije, so prvi v poteptani in zatirani, po fašističnih hordah zaslužnjeni Evropi začeli enotni in složni boj proti fašizmu za narodno osvobodjenje.

V tej težki in krvavi borbi, v trpljenju, žrtvovanju in umiranju, smo se s puško v roki uvrstili med velike zaveznike proti fašizmu, Anglijo, Ameriko in Sovjetsko zvezo.

V tej borbi je rasla udarna pest naših narodov, Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije, je zrasla vojska in mornarica Jugoslavije pod poveljstvom maršala in heroja tov. Tita. Raslo je tudi naše politično predstavništvo, naši Narodnoosvobodilni odbori, povezani v AVNOJ, zrasla je priznana vlada nove federativne demokratične Jugoslavije.

Mi smo del te vojske, mi smo aktivni borci proti fašizmu, smo zavezniki velikih zaveznikov, zato tudi tukaj od Vas zahtevamo:

1. da nam zavezniki omogočijo takoj zvezo z našo domovino, od nas izvoljeni delegati pa zvezo z vlado naše demokratične federativne Jugoslavije;
2. da nam takoj omogočijo naši zavezniki našo jugoslovansko upravo in skupno bivališče naših nacij, vključno naše rojake, ki jim je fašizem vsilil državljanstvo Nemčije in Italije, t. j. Korošce, slovenske Primorce in Istrane;
3. vojni zločinci, ki so skupno s fašisti v naši domovini vršili zločine, se nahajajo tukaj pod začasno zaščito in sicer do predaje narodnemu sodišču v domovini.

Živeli naši veliki zavezniki – Anglija, Amerika in Sovjetska zveza!

Živel narodna vlada federativne Jugoslavije!

Živela vojska in mornarica Jugoslavije pod poveljstvom maršala in narodnega heroja Josipa Broza-Tita!

Za narodni komite:

Univ. prof. dr. Popović, predsednik; duhovnik Škerlj, podpredsednik; inž. Diehl, tajnik; Albanče, nam. tajnika; Juranić, član Mednarodnega Komiteja; kapetan Knap; Hartman, zastopnik Korošcev; Abram, zastopnik primorskih Slovencev; Rencić, zastopnik Istre; Carevac; Adamić.

OPOMBA

Dahavski poročevalec, št. 2, 3. maj 1945.

Včerajsnji miting ● Otvoril ga je tov. Škerl, tov. Juranić pa je poročal, kako se odbor trudi, da bi izboljšal prehrano, da bi razredčil bloke, da bi izvedel preselitev preko žice in repatriacijo. Navezani smo na hrano, ki nam jo dajejo Nemci, ker Američani so dolžni prehranjevati samo vojne ujetnike. Vendar pa upamo, da bomo sedaj prišli v stike z domovino, ker smo poslali z odhajajočimi brati Čehi delegacijo v Plzenj, odkoder bomo skušali doseči Ljubljano in Beograd. V delegaciji so tovariši Albrecht, dr. Kraigher, dr. Miss in prof. Skandali. Nato je tov. Diehl poročal o križih in težavah, ki jih ima odbor pri svojih prizadevanjih pri ameriških oblastvih. Za zdaj smo dosegli, da v Schleisholm ne gremo. Bržkone se bomo preselili preko žice, medtem pa se bo izvršila preselitev v taborišču samem tako, da bomo Jugoslovani imeli svoje bloke. Razvila se je živahna debata. Podrobneje bomo o mitingu, ki je potekal stvarno in je lepo uspel, poročali jutri.

OPOMBA

Dahavski poročevalec, št. 8. 12. maja 1945.

S seje mednarodnega odbora ● Nekatere narodne skupine so se pritožile nad delitvijo obleke, nogavic in čevljev ženskam. Izgleda, da razdelitev ni bila pravična in da je bila favorizirana ona skupina, ki ima starešino. V tej zadevi se bo izvršila preiskava. Čevlji bodo še razdeljeni, ženskih oblek pa ni več.

V kleti DAW leži 12 sodov »nitra«, zelo eksplozivne in strupene tekočine, ki se rabi za pleskanje. Zadnjo soboto so jo ljudje pili, ker so mislili, da je žganje. Pet jih je umrlo, drugi so zboleli. Ukrenjeno je, da se kaj sličnega ne bo ponovilo.

Preiskava proti dr. Nikoli Yokarihisu, bivšemu predsedniku grškega narodnega odbora, je dognala, da je bil od legalne grške vlade v Kairu obsojen na smrt zaradi veleizdaje. Tesno je sodeloval z Nemci. Nemci ga niso zaprli iz političnih razlogov, ampak zaradi črne boze.

Ljudje so videli več SS-ovcev in oseb, ki so sodelovale z nacisti, v okolici taborišča. Te osebe je treba čimprej zapreti. Pismene podatke o njih je treba izročiti pristojni oblasti. V zunanjem taborišču je hrana boljša kot v notranjem. V zadnjem se deli dvoje vrst juhe, ena je dobra, druga pa sestoji skoraj samo iz vode. Vršila se bo preiskava. Pripravljanje in delitev hrane se bo nadzorovalo. Za nadzornika je imenovan predsednik Jugoslovanskega narodnega odbora univ. prof. dr. Vladeta Popović.

Francozi so dobili pakete Rdečega križa, ki so bili določeni zanje. Vsi drugi paketi Rdečega križa, ki so prispeli doslej za razne narode (vključno Jugoslovane), bodo razdeljeni med vse, tako da dobi en del kuhinja, drugi del bolnišnica in ostanek se razdeli neposredno med vse prebivalce taborišča. Kljub tej ureditvi, ki sloni na sporazumu oficirja ameriškega Rdečega križa s poljskim odborom, je razdelil ta odbor cigarete in čokolado samo Poljakom. Uvedena bo preiskava.

Po sklepu Mednarodnega odbora in v soglasju s poveljnikom taborišča nadporočnikom Rosenbloomom je bil po odhodu Oskarja Müllerja postavljen za prvega starešino taborišča tov. Zdenko Knez. Včeraj je tov. Knez nastopil svoje novo mesto. Njemu so dodeljeni kot starešina 1. taborišča Stanislaw Muranowski, kot starišna 2. in 3. taborišča Nikolaj Bevalov in kot njega namestnik Franz Dorfner. – Rajhovci zapuščajo taborišče. Do nadaljnjega ostanejo med nami samo še bolni, transporta nesposobni Nemci, za katere je v baraki 24 urejena posebna odpremna postaja. Pod okriljem dahavske mestne občine se snuje poseben informacijski urad za koncentracijsko taborišče Dachau, katerega naloga bo po likvidaciji taborišča nuditi vsem prizadetim vseh narodnosti potrebna pojasnila.

Poročali smo že, da je bilo nadzorstvo nad kuhinjo poverjeno predsedniku našega narodnega odbora tov. dr. Popoviću. Blagodejna roka novega nadzornika se že čuti v prehrani. Treba bi bilo še strožjo kontrolo, kar se tiče delitve obleke iz starega skladišča za pripornike. Mnogo je naših pripornikov, ki so v taborišču izgubili vse, kar so prinesli s seboj, in ker so zamudili trenutek plenitve po zlomu, so ostali brez vsega. Zadnji čas so iz skladišča prejeli obleko samo pripadniki neke narodnosti, ki se vsa sploh odlikuje po svojih organizatoričnih talentih, za vse druge je bilo skladišče »izpraznjeno«. Pod novim vodstvom taborišča upamo, da bodo mogli priti do najnujnejših kosov obleke tudi oni rojaki, ki so kot prostovoljni delavci za našo skupno stvar zaposleni vse dni in se zato niso utegnili po vzgledu drugih založiti.

Poleg pristojnih ameriških oblastev ima samo tov. Juranić kot predsednik preiskovalne komisije Mednarodnega odbora pravico izvršiti aretacije in odrediti pripor. V vsakem primeru pa mora biti obveščen tudi prizadeti nacionalni komite. Starešine taborišča skupno z nacionalnimi odbori in blokovnim osebjem morajo skrbeti, da se bo hrana pripornikom v redu delila. Vsak prekršek proti osnovnim načelom tovarštva bo v sporazumu s poveljnikom taborišča strogo kaznovan.

OPOMBA

Dahavski poročevalec, št. 26, 31. maj 1945 in št. 28, 2. junij 1945.

Velikopotezni načrt urednika Dahavskega poročevalca

Iz uredništva ● Čitatelje prosimo oprošćenja, če v prvi številki Dahavskega poročevalca, porojeni v naglici, ki je već kakor novinarska, in v živčnih razmerah, ki jih pozna samo stari Dachau, ni vse tako, kakor bi moralo biti. Potrudili se bomo iz vseh svojih moči, da popravimo, kar bi utegnulo biti napak, in nadoknadimo, kar smo zgrešili. – »Jugoslovenske novine«, ki jih je izdajal tovariš Sedlaček (izšle so tri številke), so s pojavom našega lista prenehale izhajati. Članek Sloboda je povzet iz zadnje številke Jug. novin in je izpod peresa tov. D. Lalevića. – Glavo Dahavskega poročevalca je narisal tov. Vlasto Kopač.

Izdaja Jugoslovanski Narodni odbor. – Ureja Ludvik Mrzel.

OPOMBA

Dahavski poročevalec, št. 1, 2. maja 1945.

Iz dnevnika Janeza Logarja, z dne 10. maja 1945 ● Po cestah povsod oglasne deske z oglasi in časopisi raznih narodnosti.

Tudi Dahavski poročevalec je razobešen in v resnici prekaša vse druge časopise po tehnični in vsebinski strani.

OPOMBA

Zbornik Dachau, Založba Borec, Ljubljana 1981, str. 475.

Zvanični predstavnik Jugoslavije u našem logoru ● Potporučnik Dragomir Rakočević o hitnosti naše repatriacije.

Jutros je u naš logor stigao zvanični predstavnik naše vlade. To je mladji čovek, potporučnik jugoslovanske narodne vojske, Dragomir Rakočević. On je delegat naše vlade za repatriaciju naših ratnih zarobljenika, političkih zatvorenika in slobodnih radnika. U Nemačku je doputovao iz Pariza kao član naše tamošnje vojne emisije. U nevezanom razgovoru, koji je sa njim imao prilike da vodi, naš urednik je čuo nekoliko izjava, koje zaista mogu delovati i kao ohrabrenje i kao srdačan pozdrav domovine.

Pored ostalog, naročito je naglasio da su vojnoj misiji u Parizu dobro poznati i Dachau, i naše patnje ovde. Prilikom utvrđivanja plana za repatriaciju, politički pritvorenici uživali su izvesnu prednost. Zbog naročito teških iskušenja kojima su bili izloženi, patnji, koje su podneli, i smrtnost, koja je tako nemilostivo harala i još uvek hara u njihovim redovima, nama iz ovog logora, biće prilikom vraćanja u zemlju priznato izvesno prvenstvo i medju političkim zatvorenicima.

Naša vlada raspolaže u svrhe repatriacije brojem kamiona dovoljnim za naše otpremanje kući. »Moja je prva dužnost i moja glavna briga«, rekao je na kraju razgovora naš delegat, »da vas sve žive i zdrave vratim u otadžbinu. Dok ne krenete, ja ću se što pre starati da vaš boravak u Rajhu, od nesnosnog kakav je sada učinim što snošljivijim.«

Danas popodne, drug Rakočević je posetio i prostorije naše redakcije. Tom prilikom, on je izjavio da je u Dachauu bio prijatno iznenadjen širinom, organizovanošću i efikasnošću našeg zajedničkog rada. Naročito interesovanje pokazao je za naš list i veoma ga je obradovalo kad je čuo da izlazi svakodnevno. Njegovo je mišljenje da bi Poročevalec trebalo pretvoriti u zajednički dnevni organ svih Jugoslovena u Nemačkoj, i zbog toga, razume se, do mogućeg maksimuma, dići njegovu tiražu.

OPOMBA

Dahavski poročevalec, št. 16, 18. maja 1945.

Velikopotezni načrt urednika Dahavskega poročevalca ● (Pismo urednika Dahavskega poročevalca delegatu jugoslovanske vlade podporučniku Dragomiru Rakočeviću.)

Druže delegatu!

Prema obavještenjima koja ste mi dali, München se postepeno pretvara u zbornu mesto svih logora u kojima ima naših radnika, a koji se nalaza u bližoj ili daljoj okolini Münchena. Uskoro glavni grad Bavorske imao bi postati naše glavno i najnaseljenije središte za repatriaciju. S time u vezi, istakli ste potrebu da se tiraž našeg lista povisi srazmerno porastu čitalačke publike na našem domaku.

U suštini, Uredništvo lista slaže se potpuno sa vama. Što se tiče izvodjenja vaše zamisli, ono smatra da se nameću izvesne primedbe, koje bi je delom razradile, a delom dopunile i nada se da će one biti samo njeno šire tumačenje, verovatno ste приметili, da su tehnička sretstva, kojima se služimo pri štampanju našeg lista oskudna in donekle zastarela. To ograničava mogućnosti porasta našeg tiraža. Sada list izlazi u hiljadu do hiljadu dvesta primeraka. Jer se izvodi rukom, umnožavanje i sredjivanje broja traje tri do pet časova. U toku jednog radnog dana, naš ručni stroj može izbaciti najviše dve hiljade do dve hiljade pet stotina brojeva. To ne može zadovoljiti potrebe šireg zadatka koji bi mu opravdano hteli da postavite.

Medjutim, ova tehnička prepreka nije neotkloniva. Ona je lokalna, vezana za mesto. U Dachauu ne možemo naći boljeg stroja. U Münchenu bi bez muke a i brez troška po svoj prilici, lako našli bilo malu štampariju, bilo mehanizovani ciklostil, koji bi nam omogućili da naš list bez teškoća štampano u pedeset do sto hiljada primeraka. Preseljavanje redakcije u München podiglo bi list ne samo kvantitativno, nego i kvalitativno.

Mogućnosti rada naše redakcije u logoru više su nego skućene. Nemamo dodira, niti američke vlasti dopuštaju da se oдавde uspostavi, ni sa jednom domaćom ili stranom agencijom. Sa domaćim ili stranim redakcijama i drugovima po pozivu isto tako. U logoru, odakle nam je svaki izlazak zabranjen, lokalna reportaža u pravom smislu reči za naš list je zatvorena rubrika. Socijalna i kulturna rubrika, članci o higijeni, političkim i drugi problemima ukoliko se tiču našeg čoveka, ograničeni su na skromnu sredinu i materiju, koje može pružiti jedan logor. O ostalim logorima ne pišemo gotovo ništa. Zato što nam je zabranjeno da oдавde izlazimo i da ih posećujemo, mi o njima niti mnogo ne znamo, niti možemo više da pišemo. A, ako želimo da postanemo i organ njihovog javnog mišljenja, mi ćemo se morati pozabaviti i njihovim problemima. Zbog svega, ako želimo da list našeg logora pretvorimo u list za sve naše logore, uredništvo predlaže da se njegovo sedište premesti u München. To nameću, kao što smo videli, i tehnički, i redakcijski razlozi. Ukoliko bi se to pokazalo kao nemoguće, trebalo bi od komandanta logora izdejstvovati svima članovima redakcije dozvolu da se slobodnu kreću u području logora, kojima bi list ubuduće bio namenjen. Ostalo bi da se savladaју tehničke teškoće. Uz izvesan trošak, posle stanovitog roka i delimično, one bi se dale otkloniti. Ali list, štampan ovde, mogao bi biti samo slabija zamena listu štampanom u Münchenu. Zamena strojeva ovde, zahtevala bi ne samo veće materijalne izdatke, nego i više vremena. Vreme je, medjutim, u našem slučaju, veoma dragoceno. Isto tako, teško je zamisliti da bi ovde mogli preneti rotacione mašine, kakvih u Münchenu ima na desetine.

Dozvolite mi, dragi druže, da vam još jednom ponovim u ime cele redakcije koliko ste nas obradovali vašim dolaskom, kao i da njegov opšti značaj nije umanjen vašim ličnim osobinama i ubedljivošću.

Smrt fašizmu! Sloboda Narodu!

Dachau, 19. maja 1945

Uredništvo Dahavskog poročevalca

Ludvik Mrzel: *Predavanje za belogardistične kraje: Dachau in Buchenwald*

V zgodnji jeseni 1943 sem na osvobojenem ozemlju naletel na mladega partizana, ranjenca, ki so ga bili pravkar odpustili iz bolnišnice. Pripovedoval mi je o čudovitem, zmagovitem naskoku na Turjak, ki ga je bila naša partizanska vojska izvedla malo prej in pri katerem je bil ranjen, in jaz sem občudoval zanos in vedrino, jasnost in živost, s katerimi je slikal podrobnosti tega pomembnega dogodka iz naših osvobodilnih borb. Uvidel sem takrat, da ima vsako veliko doživetje v resnici svoj lastni izraz, svoj svojstveni slog, v katerem edinem ga lahko v vsej njegovi vrednosti izpričaš in dopoveš. Kakršen je heroizem naših borcev za svobodo – preprost, neposreden, veder, zanosit – takšna je pesem o njem. Toda kakšna naj bo pesem, recimo, o Dachauu, kakšna naj bo povest o življenju in smrti naših ljudi po fašističnih in nacističnih koncentracijskih taboriščih? Groza ne pripušča nikakega odnosa, grozo lahko samo doživiš, a vse, kar bi skušal o nji dopovedati ljudem, bo ostalo bedno blebetanje in vesel boš nazadnje, če bo tvoje pripovedovanje zapustilo vsaj medel dojem, vsaj rahel odsev strahot, ki sem jim bil priča.

Težka je naloga, ki smo se je lotili. Ob skromni vrsti slik, ki so jih naši fotografi posneli v Dachauu in Buchenwaldu, potem ko sta bila osvobojena po zaveznških četah, bi vam radi prikazali podobo gorja, ki je bilo delež tisočem in tisočem naših tovarišev, aktivistov in borcev, ki so padli v nemško ujetništvo, po nemških koncentracijskih taboriščih. Komaj skromna senca resnice bo, kar boste čuli na tem predavanju, a upajmo, da nam bo dana prilika, da se še srečamo in porazgovorimo, da se bodo odzvali še drugi tovariši in zlasti tovariši iz drugih taborišč, pa da bomo čuli še žive izpovedi iz fašističnih »campov« in ječ, ki nikakor ne zaslužijo, da bi zapadle pozabi. Sredi borbe smo še, po Evropi se v ovčji koži skrivajo še zadnji ostanki fašistične in nacistične reakcije in procesi, ki pravkar teko pred vojaškim sodiščem, so nam nazoren dokaz, da je treba s to reakcijo tudi pri nas napraviti temeljit obračun. Mi, bivši politični interniranci, ki smo bili žrtve te naše domače reakcije, se vračamo zdaj, kar nas je preživelih, in vam vsem, ki ste v domovini izvojevali našo svobodo, polagamo še eno orožje v roke, da fašistično zver pobijemo do kraja: to orožje so strahote, ki so jih fašisti in nacisti s sodelovanjem in na pobudo naših domačih izdajalcev počeli nad vsemi našimi svobodoljubnimi ljudmi, to orožje je trpljenje, s katerim so tisoči in tisoči naših tovarišev pomagali odkupiti svobodo, ki so nam jo naše hkrabre partizanske čete s tolikimi žrtvami izvojevale po štirih letih težkih, neenakih borb. Naj bodo slike na tem platnu žgoča obtožba, naj bodo vroča zahteva, da morajo zločinci prejeti kazen, ki jim gre.

V samotnih nočeh so dovažali živinski vlaki dolge kolone zapornikov z vseh koncev Evrope, ki so bili mnogokrat dneve, pa tudi tedne na poti, brez kruha in vode in sleherna prošnja jim je bila deležna enega samega odgovora – strela iz revolverja. Tovariši, ki so bili do neke mere še pri moči, so pogostokrat nosili mrtve in polmrtve s seboj, za vsakogar, ki je zaostal, je bila ena sama rešitev – svinčenka. Ob cesti od železniške postaje do taborišča stoji moderno grajene stanovanjske palače, toda v njih bivajo samo najzanesljivejši, družine esesovskih oficirjev in podoficirjev, katerih žene si včasih zažele senčnika iz ustrojene tetovirane človeške kože in katerih otrokom na ljubo pobijejo včasih človeka tako rekoč za igračo.

S ceste nas privede pot naprej v takozvano zunanje ali esesovsko taborišče. Koncentracijsko taborišče samo je v okviru z visokonapetostnim električnim tokom nabite žice nudilo strehe več kot 30.000 jetnikom. V zunanjem delu taborišča pa so bila razvrščena številna tovarniška poslopja, v katera so hodile delat takozvane »komande«, delovne enote, razni esesovski uradi pa kasarne in lazareti za esesovce. Ob prvem koraku na ta kraj je človeku dih smrti zavel v obraz. Nad prvim vhomom se je do nedavna šopiril napis, ki je izdajal vso načrtno okrutnost esesovskega režima:

»Hier wird dein Wille gebrochen.« (Tu bomo zlomili tvojo voljo.)

Skozi zunanje taborišče so kolone političnih jetnikov prihajale do vhoda v notranji lager. Slika nam kaže ta drugi vhod v podobi, kakršno je nudil po osvoboditvi po ameriških četah. Vrh stolpča upravnega poslopja plapolala jugoslovanska trobojnica z zvezdo, okna so polna jetnikov, v vhodu samem živahen, prostodušen vrvež. Toda 12 let je bilo to poslopje, ki so mu Nemci vzdali ime »Jourhaus«, uradna centrala masovnega uničevanja, mostiček pred njim, ki drži čez rokav reke Amper, speljan vzdolž vsega taborišča, nam bo vsem ostal v spominu kot most smrti. Smrti je bil zapisan sleherni, ki ga je pot enkrat privedla čez ta most in je bil prvikrat prešet pri okencu v tej usodni veži – samo prešet, zakaj kdor je vstopil, je do konca ostal številka. A ko so ga v taborišču vpisali v eno izmed »komand« in je sleherno jutro potem v peterostopih skozi ta vrata in čez ta most odhajal na delo, se mu je vsakokrat odvalil kamen s srca. Najmučnejša je bila pač zavest, da je človek ujet v okvir električne žice, kjer mora biti vsak trenutek pripravljen na najhujše, zato so bili koraki čez ta most iz taborišča tisočem in tisočem vsak dan v uteho.

A bilo jih je tudi na tisoče in tisoče, ki jim ti koraki niso bili v uteho. Na levo od mostiča vzdolž kanala drži cesta v krematorij. Tod so odhajali tisti, ki jih je nacistična pravica odbirala za smrt. Smrt je bila najpreprostejša kazen za sleherni prestop, ki ga je prebivalec koncentracijskega taborišča utegnil zgrešiti; majhna tatvina, ki jo je narekoval glad, drzna beseda, ki jo je izzvalo nečloveško ravnanje nemškega »kapa«, da ne govorim o najtežjih primerih, kakršni so razširjanje vesti o položaju na fronti, politična povezanost od tovariša do tovariša ali celo dejanja, ki so valpti in gospodarji videli v njih sabotažo. In vendar je bila sabotaža, zavoljo katere so padale smrtno obsodbe, največkrat samo primer onemoglosti, ko sestradani, izčrpani interniranec odrejenega dela ni mogel več v redu vršiti. Čez ta most je lanske jeseni moško, junaško korakalo v smrt 92 sovjetskih oficirjev, obtoženih, da so snovali partijsko organizacijo med seboj. Korakali so v čvrsto stisnjenih, strumnih peterostopih, enkrat 30, dvakrat pa 31 – na mirnih, dostojanstvenih obrazih jim je lebdel prezir. Vedeli so: ubijate nas, a zaman si nas prizadevate iztrebiti, zakaj namesto nas bodo novi tisoči in milijoni prišli – tistih, ki ljubijo svobodo in domovino, nikdar ne bo kraja. Ubijate nas, a nazadnje boste sami pobiti. Z vzkliki Sovjetska zveza in Stalin so odhajali v smrt. Štiri mesece nato so čez ta most prihitele ameriške čete, na razglednem stolpču, s katerega so včasih poveljniki taborišča motrili gibanje jetnikov in so v napetih trenutkih zijale strojnice v nas, je sovjetska zastava zavihrala. In nekaj dni zatem so na ploščad ob stolpču, pretepenega in opljuvanega, v jetniško zebro oblečenega prignali enega prvih krvnikov Dachaua, takozvanega vodjo raporta Bödgerja, na čigar povelje je bilo teh 92 sovjetskih oficirjev odvedenih v smrt.

Barake, ki se v vojaškem redu vrste onkraj mreže, so takozvani bloki, masovna bivališča političnih internirancev. (I) Kakor so se Nemci pod nacizmom izkazali mojstre v vseh vrstah mučenja in ubijanja, tako so dosegali čudeže, kar se tiče zgnetanja ljudskih množic na kup. Vsaka teh barak je nudila streho 1600 do 2000 ljudem. Pogradi so bili razmeščeni v treh etažah, eno ležišče sta morala deliti po dva, večkrat celo več mož. Ljudje so ležali drug vrh drugega, zdravi in bolni, umirajoči, a mnogokrat so bili tudi mrtvi med njimi. (II, III)

Električna žica, ki teče okrog in okrog taborišča, je bila pač najbudnejši stražar. Na vsakih nekaj korakov so na železobetonskih stebrih bile pritrdjene žarnice, ki so s svojo modro in rdečo svetlobo pošastno sijale vse noči – ugašale so samo, kadar je alarm najavljal prihod sovražnih letalskih eskadrilj.

Ta električna žica je pač branila vsak pobeg iz taborišča, a nikomur ni branila iz življenja in smrti. Himmlerjevi specialisti v moritvi so jo iznašli gotovo kot eno najučinkovitejših orožij v borbi proti samostojno mislečemu, svobodoljubnemu človeku. Po vseh koncentracijskih taboriščih je bila električna žica vaba za samomor, za vse one, ki sta jim pod težo trpljenja in bede začela omagovati volja in telo. V času najokrutnejšega režima je bila po raznih nemških taboriščih vsakdanja navada, da so

ljudje posamič ali v skupinah prostovoljno hiteli iskat rešitve na električno mrežo. Ponekod – zlasti so nam vedele o tem pripovedovati tovarišice iz Osvijencima – so imeli esesovski stražarji tudi navado, da so jetnika za najneznatnejši prekršek pehali na električno mrežo.

V Buchenwaldu se je nudit grozljiv prizor za električno žico. Vrste od toka visoke napetosti zoglelenih in zverženih trupel tovarišev, ki so, kakor se reče, prostovoljno šli v smrt. (IV) Ali si morete misliti težje obsodbe nemškega fašizma, kakor jo predstavlja ta dokument, ki priča, da je bil takšenle način smrti za tisoče in tisoče nesrečnih blažji od muk, ki jih je nudilo vsakdanje življenje političnega interniranca v Hitlerjevem in Himmlerjevem redu?

S stražnih stolpov v obzidju so esesovci noč in dan bedeli nad dejanjem in nehanjem prebivalcev dahavskega taborišča. Kadarkoli je proti koncu te vojne nastal za Nemce kočljivejši položaj, so bile z zgornjega okna stolpov strojnice naperjene na bloke. Posadke teh stolpov bi bile morale ob polomu – ob sodelovanju letalskih oddelkov – uničiti vseh 32.000 življenj, kar jih je bilo takrat ujetih v okvir električne žice. Hitri ukrepi ameriške armade so prekrizali ta peklenški načrt.

Usoda, ki so jo bili esesovci pripravili nam, je zadela najete morilce same. Za stražo taborišča je poveljstvo SS v zvezi z načrtom o pokončanju njega prebivalcev izbralo zadnje dni svoje najboljše, najokrutnejše hlapce iz divizije Wiking. Bili so tako zagrizeno predani nacizmu, da so se še v zadnjem trenutku, ko je bilo že zdavnaj jasno, da svoje naloge ne bodo mogli izvršiti, skušali staviti ameriški premoči po robu. Bili so pobiti do zadnjega.

Na eni strani dahavskega taborišča so bili razvrščeni bloki takozvanega »revirja«, to se pravi taboriščne bolnice. Ni, da bi govoril o tem, kakšna je mogla biti skrb za zdravje in življenje jetnikov v tem revirju. Bolnice po nemških koncentracijskih taboriščih so bile od nekdaj samo ustanove za najbolj rafinirano ubijanje in spravljanje s sveta. Šele v novejšem času – v veliki meri po zaslugi slovenskih zdravnikov in pozneje še slovenskih bolničarjev – je dahavski revir dobil humanejše oblike.

Sicer je bil revir do neke mere samo predsoba krematorija. (V) Krematorij – o njem in o revirju bi bilo treba napisati knjigo o vsakem posebej. Krematorij, ta tovarna smrti, je bil pravo in edino svetišče taborišča. Nacistični arhitekti so imeli okus in so to stavbo, ki je bila sama po sebi sicer groba in odurna, postavili v sredo tihega, temnega smrekovega gaja, iz katerega je daleč naokrog sijal samo sivi, štirioglati kamin, ki je vsej tej neusmiljeni ustanovi tudi pomagal dajati ime – saj je kakšen ljubezniv esesovec ali kakšen dober nemški kapo za vsako malenkost vrgel jetniku v obraz: »Ali hočeš, da te pošljem skozi kamin?« Krematorij ni bil samo tisto, kar so ustanove tega imena po civiliziranih deželah, temveč je bil tudi morilnica v ožjem pomenu besede. Kadar so bili esesovci najbolj žejni krvi, so dali metati žive žrtve v peč.

Na levi strani poslopja je bila nameščena moderna plinska kamera, ki je na prvi pogled kazala videz snažne, skrbno urejene kopalnice, skozi prhe, montirane v strop pa se je namesto vode usipala nevidna, dušeca masa strupa. V takšni plinski kameri so v Mauthausnu, tik preden so ga osvobodile sovjetske čete, umorili 37 Slovencev. Kraj krematorija so bile nameščene vislice, a največkrat so esesovci opravljali justifikacije nedolžnih žrtev s strelom v tilnik. Tiho okolje te tovarne smrti so motili od časa do časa samo streli in kriki morjenih, ki so v poslednjih trenutkih klicali svobodi in domovini, in pa lajež psov, ki so jih esesovci gojili v veliki, moderno urejeni psarni za krematorijem. Med vežbanjem so esesovci tem psom pogostokrat namesto lutke nastavili živega človeka, da so v navaljevanju nanj preizkušali uspehe dresure in ostrino zob.

Zaradi pomanjkanja koksa prav zadnji čas, ko so epidemije pegastega legarja, griže in gladu iz dneva v dan pošiljale množice mrtvih, krematorij ni več deloval. Dan za dnem so privažali mrtvece in jih nakladali na kupe. Ob polomu se jih je nabralo že okrog 2000. (VI)

Kupi so naraščali do obupa, v revirju in po blokkih niso več zmogli pregleda nad

živimi in mrtvimi. Edini znak, ki so ga mrtvemu dajali na pot, je bila poprej, v takozvanih rednih razmerah, tablica iz lepenke, ki so mu jo privezovali na palec desne noge in ki so nanjo zapisovali njegovo številko. Strežniki in pisarji v času epidemij niso več zmogli dela, vsakomur, ki je obolel za tifusom ali grižo, so s kopirnim svinčnikom kar na gole prsi zapisovali številko, da pozneje, ko je že ležal v nezavesti in umiral, ni bilo sitnosti z izpraševanjem o osebnih podatkih. Ta številka, s kopirnim svinčnikom zapisana na gole prsi, je tako rekoč predstavljala listek za mrtvaški voz – redki so pač bili, ki so dobili to številko na prsi in zdajle še sedijo med nami.

Med trupla političnih internirancev, ki so jih pokosili legar, griža in glad, sta se zamešali tudi trupli dveh esesovk, ki so ju zadele krogle iz ameriških brzostrelk. (VII) Zavržene, propadle ženske so v nacistični službi igrale obžalovanja vredno, ostudno vlogo – v žalostnem spominu jih imajo zlasti naše tovarišice iz Ravensbrücka, Osvijencima in iz drugih ženskih taborišč. Če za moškega velja, da je moral biti do skrajnosti pokvarjen, da je moral vse človeško in božje, kar je bilo kdaj v njem, zavreči, ko je vstopil v SS, velja to za ženske v še mnogo večji meri. Esesovske paznice po ženskih taboriščih so bile brez primere okrutnejše od svojih moških tovarišev, ubijale so še na mnogo bolj prostaški, poživinjen način. Nanje odpade dobršen delež krivde, da je bilo življenje po ženskih taboriščih do blaznosti neznosno in da so ubijalske metode po njih vse do zadnjih dni nacistične strahovlade prekašale metode po vseh drugih nemških taboriščih. Naše tovarišice v Ravensbrücku so žive pošiljale v krematorij že samo zavoljo majhne pege na obrazu, že samo zavoljo malo oteklih nog. Svet pač nikoli več ne bo zmogel sistema, ki bi na tako strašen način mogel popačiti žensko dušo, kakor je to storil nacizem.

In še zadnja postaja trpljenja v dahavskem taborišču. Dva naša tovariša, ki ju je usoda odbrala za to težko in hkrati najnevarnejšo delo, ki si ga moremo misliti, se lotevata trupla, da ga odpravita v peč. Breme ni težko, sama kost in koža je po večini prihajala v krematorij. (VIII) S posebne vrste kleščami zavlečeta truplo do peči. Tam ga naložita na neke vrste nosila, na katerih ga polagoma porineta v peč. (IX) Težko in najnevarnejše delo, sem dejal. Jetnike, ki so bili zaposleni pri tako intimnih opravkih, kakor je bila služba v krematoriju, so esesovci skrbno ločevali od ostale taboriščne družčine in jih strogo nadzirali, da ne bi po nepotrebnem razglašali divje, krvave resnice, sredi katere so živeli. Običaj je bil, da so internirance po nekaj mesecev puščali na takem delu, a ko se je polagoma preveč nabralo, so jih lepega jutra nepričakovano poslali skozi kamin.

V zadnji dobi je bila v krematoriju zaposlena družbica Slovencev, ki jo je vodil mesarski mojster Demšar z Rakeka. Naši so se zavedali, da je njihov položaj kočljiv, da se utegne »Kommandoführer« – esesovski podoficir, nadzornik delovne skupine – nekega dne spomniti, da je rok potekel, da je treba fante odsloviti in v množici internirancev poiskati novih žrtev. Njihov položaj je bil toliko težji, ker se je bližal polom in je bilo na dlani, da si bo vodstvo taborišča za vsako ceno prizadevalo zabrisati krvave sledove za seboj. Kakor je bil nemški odpor na frontah brezupno zagrizen, tako so se naši tovariši v krematoriju vztrajno pripravljali na poslednje srečanje s krvniki. Po eni strani so nasnovali tajen izhod za pobeg – krematorij se nahaja v zunanjem taborišču, izven žice – obenem pa so si pripravili težke železne drogeve, da glave vsaj zastoj ne bi nosili pred esesovske puške ali pod plin. Na srečo je polom prišel tako nanaglo, da po teh obrambnih ukrepih ni bilo treba več segati.

Doslej smo se največ mudili v dahavskem taborišču, v katerem se je vsa zadnja leta nahajal največji odstotek Slovencev in Jugoslovanov. Hkrati pa je bil Dachau nekakšna matica, v kateri so se zbirali politični interniranci iz vseh hitlerizmu podjarmljenih dežel, od tod pa so jih transporti razvažali na vse štiri strani razsežnega rajha, ki je napravljal vtis enega samega ogromnega koncentracijskega taborišča.

Transport – to je bila poleg kamina najstrašnejša beseda, ki jo je bilo mogoče izreči v taborišču. Transport je v najboljšem primeru pomenil negotovost, a največkrat – vožnjo v smrt. Od časa do časa so nacistični krvniki po vseh taboriščih v obliki

nekakšne uradne rekrutacije zbirali kandidate za takozvane invalidske Transporte, ki so odhajali zmerom v nepovrat, pa za kazenske kompanije, ki so jih odpravljali na najtežja, mučilna dela, kjer so jih skoraj brez izjeme pobili. Strahotna je postala senca transportov nam vsem, ko so se nemške čete začele pod silnimi udarci Rdeče armade umikati na zapad. Poljska, vzhodnopruska in šlezijška mesta so bila polna uničevalnih taborišč. Najznamenitejše med njimi je bilo Osvijencim, v Šleziji, kjer so Nemci po ruskih poročilih v nekaj letih umorili 4 milijone Rusov, Poljakov, Židov, Jugoslovancev in pripadnikov drugih narodnosti. Grozo je zbujalo med nami ime Lublin, ki je sprejemal Transporte iz najrazličnejših taborišč v rajhu, iz njega – bil je sedež invalidskega taborišča – se nihče več ni vrnil. Manj znan, a zato nič manj strašen je bil Stutthof v Vzhodni Prusiji, ki je Gdansk do dobavljal človeški material kot surovino za proizvodnjo mila. Za prevoz od Stutthofa do Gdanska so uporabljali posebne avtomobile, nekakšne potujoče plinske kamere, v katere so žrtve nalagali žive, na namembni postaji pa so razkladali trupla v skladišče.

Najstrahotnejši so postali Transporti, ko je kriza Hitlerjevega rajha hitela k svojemu višku. Himmler je izdal ukaz, da noben politični interniranec ne sme živ priti zaveznikom v roke. Tedaj so iz slednjega taborišča, ki so se mu bližale zmagovite sovjetske ali ameriške in angleške čete, dvigali tisoče in tisoče izmorganih, izstradanih – zadnje mesece je hrana obstajala tako rekoč samo iz vode in koščka kruha (18 dkg na dan), od epidemij izpodkopanih ljudi in jih gnali največkrat peš na neskončno dolge poti do novega taborišča. Tako so dne 26. aprila, tri dni pred prihodom Američanov, odgnali iz Dachaua 15.000 jetnikov v smeri proti Tirolski. Vsakogar, ki je na poti omagal, so esesovci brez usmiljenja pobili, na samem s strelom, v seliščih z injekcijo. Na železnicah, na cestah so takrat Nemci vsak dan srečevali vagon in kamione mrtvih trupel. (X) Vsaj takrat bi bil nemški narod lahko spoznal, da mu zločinci in morilci gospodarijo v hiši, če se je mogel poprej izgovarjati, da ni vedel, kaj se godi za zidovi taborišč. Toda nemški narod je svojim krvniškimi voditelji verjel do zadnjega diha, niso ga mogla niti v nebo vpijoča dejstva prepričati o nasprotnem – in zato ga danes kličemo pred sodbo vsega sveta.

Voz, zvrhano poln človeških trupel... (XI) Ameriško poveljstvo je v Buchenwaldu prisililo civilno prebivalstvo iz okolice, da si pride ogledat strahote, ki so jih v njegovem imenu delali esesovski krvniki.

Esesovci so za Transporte polnili živinske vagon z nedolžnimi ljudmi in jih pogostokrat v najhujši zimi puščali v njih zaprte dneve in tedne, brez vode in kruha. Ko so na namembni postaji odprli voz, so našli gomilo strahotno zverženih trupel. Delo je bilo opravljeno, ne da bi si bili sinovi takozvanega herrenvolka s krvjo zaslužnjenih mazali rok. Tudi komur je v očeh še tlela iskrica življenja – njegove oči, ki so tako od blizu zrle to grozo, pač niso bile nikoli več deležne sreče, da bi se naužile svobode, ki je prišla odpirat vrata voza.

Nemški krvniki so znali ubijati z vsem, a tudi v tej stroki, v kateri ostanejo nedosežni mojstri pred svetom, so najrajši delali na najcenejši način. Največ so ubijali z lakoto.

Jutra pred blokom. V času epidemij, ki so jih esesovci umetno gojili in pospeševali – ko so naši zdravniki na primer že zdavnaj ugotovili pegasti legar v Dachau, so esesovci odločno zanikali, da bi bil legar v taborišču – so sleherno noč v množicah umirali ljudi. Zjutraj so trupla znosili pred barako, kjer jih je najprej pregledal svoje vrste specialist v službi esesovskega poveljstva – s posebno pripravo je drugemu za drugim odprl čeljusti in poruval zlate zobe, če jih je bilo kaj – nato pa so jih odpeljali v mrtvašnico. Zanimanje, ki so ga esesovci uradno kazali za zlate zobe, je najboljši dokaz za zločinski značaj vsega njihovega postopka v taboriščih. Nacisti so človeka ubili samo zato, ker so v njegovih ustih videli zlat zob.

Gozd mrtvih v Buchenwaldu so našli Američani ob prihodu v to taborišče. (XII) Težko je najti besede, ki naj bi izrazile čustvo človeka pred takšno podobo. Gorje nam, če bi dopustili, da se še enkrat – pa magari samo za eno uro – dvigne pravkar pobita

zver. Ko je tovariš Božo Pengov pred našim odhodom iz Dachaua narisal skupino mrtvecev, je na risbo zapisal kot njihove poslednje besede: »Ne moremo z vami, toda ne pozabite nas!« – In mi smo jim v svojih srcih obljubili, da jih ne bomo pozabili, da jih bomo pomagali maščevati. V našem Dahavskem poročevalcu smo zapisali: Na tisoče in tisoče jih je, ki so legli, da nikoli več ne vstanejo, da nasilno pobiti, od revščine onemogli, pognojijo to dahavsko zemljo, da na njih kosteh zrastejo barake in ceste, da se njih pepel raztrese po nasadih plantaže. Padali so kraj vas od zime in gladu, od krogel in injekcij, od zapuščenosti in nasilcev, toda deseterostopi se niso razredčili, zmerom novi so polnili vrzeli, zmerom novi so odhajali v smrt. Dvakrat smo njihovi – mrtvi nas hočejo in mi nočemo od njih. – »Ne vemo, kje so naše žene,« pravijo, »ni jih bilo, da bi nam s čela otrle smrtni znoj, naši otroci jočejo daleč od tod – samo vi ste, da nas vidite, ne smete nas pozabiti. Pojdite in povejte vsemu svetu, kaj so nam storili.« In mi bomo izpolnili njihovo naročilo.

Bilo je mrtvih ob koncu, da je težko reči, kateri sektor je zahteval večje število žrtev – fronta sama ali taborišča v nacistični Nemčiji. Ko krematoriji niso več zmogli prestrašnega navala, so začeli trupla zagrebati v zemljo. Za silo so zakopavali mrtve pod tanko plast zemlje, da so se lobanje in kosti raztresale naokrog. Mnogokrat so trupla pokrivali kar s kakšno staro šaro, z dračjem in železjem, samo toliko, da so jih spravili izpred oči.

Toda mrtvih jim ni bilo nikoli dovolj, nacističnim krvnikom. Poslednja žrtev njihovega nasilja v Buchenwaldu je bil politični interniranec, ki je bil obešen tik pred prihodom Američanov – rablji niso utegnili niti dobro pospraviti za seboj, preden so ušli. (XIII) Ameriško poveljstvo je pozvalo Nemce iz okolice, da si pridejo ogledat tudi ta zločin njihovih fašističnih vodnikov.

Ameriška vojska ima navado, da povsod, kamor pride na sovražno ozemlje, v znamenje svoje zmage opravi majhen, zanimiv obred: v zemljo zabijejo vojaško čelado, zakurijo ogenj in čeznjo namečejo dele zlomljenih sovražnih pušk. Ta obred naj bi govoril ljudem: Tu smo, zmagali smo, sovražno orožje je uničeno – mir naj zavlada ljudstvu in zemlji. (XIV)

Toda – ali smo v resnici tako daleč, da bi se mogli predajati uživanju miru? Ali smo v resnici tako daleč, da bi se mogli opajati od trumfa? Gore kosti, ki so jih nacisti pustili za seboj v taboriščih, nas svari, da se ne dajmo zavajati lahkomišelnosti in lahkoverju. Fašizem in nacizem sta v resnici na tleh, toda njuni drobci so se razbežali in poskrili in ta strup ne bo nehal delovati, dokler ga ne iztrebimo in uničimo do zadnjega prahu. Nikdar več se ne smejo ponoviti grozote, ki smo ji preživeli, in zaman bi jih bili prestali, če bi ne bili prekaljeni, prečiščeni, boljši, pa tudi trši izšli iz njih. Hrabra naša partizanska vojska pod vodstvom velikega maršala Tita in ob bratski podpori silne Rdeče armade naši domovini ni samo prinesla svobode, temveč je tudi našemu človeku, skozi tisoč let vzgajanemu za podlago tujčevi peti, skovala nov obraz – obraz odkritega, pokončnega človeka, tvorca in borca. Tudi mi, ki smo mesece in leta prebili v okviru električne žice, pod sekiro zločina, smo poklicani, da v skromni meri prispevamo svoj delež k novemu urejanju domovine in k oblikovanju novega sveta. Od tod, izpod teh gora prihajamo, tu smo bili – tako se nam je zdelo – celo večnost doma. Mrtvi nas hočejo in mi nočemo njih. Mrtvi nas ne dajo iz rok, kupi mrtvih pred krematoriji, vagoni, vozovi mrtvih hodijo z nami, steklene oči, režeči se zobje, skeleti, ki se blestijo izpod tanke kože, nas opominjajo, naj si jih utisnemo v spomin. »Ne vemo, kje so naše žene. Samo vi ste, da nas vidite, ne smete nas pozabiti. Pojdite in povejte vsemu svetu, kaj so nam storili!«

In mi bomo izpolnili njihovo naročilo. Ne bomo nehali razglašati strašne resnice, ne bomo opustili borbe, dokler ne bo uničen zadnji ostanek fašizma in nacizma, dokler ne bo svoboden zadnji kotiček naše zemlje, dokler se narodi, ki so dobre volje, ne bodo mogli objeti v odkritem, iskrenem pobratimstvu, dokler nam ne bo zagotovljen trajen, ploden mir. Ne moremo jim povrniti, fašistom in izdajalcem, kar so nam storili, ne moremo jim povrniti enakega z enakim, toda rotimo vas, ki vam je narod zaupal

tehtnico pravice, rotimo vas v imenu naših mrtvih, ne bodite skopi v strogosti, dajte pravici, kar je njenega. Ne dopustimo, da bi se mogla kdaj povrniti samo senca tega, kar smo doživeli in videli mi.

Mirne duše lahko rečemo, da nihče ni s tolikšno radostjo objel svobode kakor mi, ko smo stopili iz okvira električne žice, da nihče ni tako sproščeno segel po pravem, resničnem, ustvarjajočem delu, kakor mi, ki prihajamo iz Nemčije, te bivše prisilne delavnice Evrope. Zato pa za nobeno ceno ne damo priborjene svobode več iz rok. Fašizmu smrt!

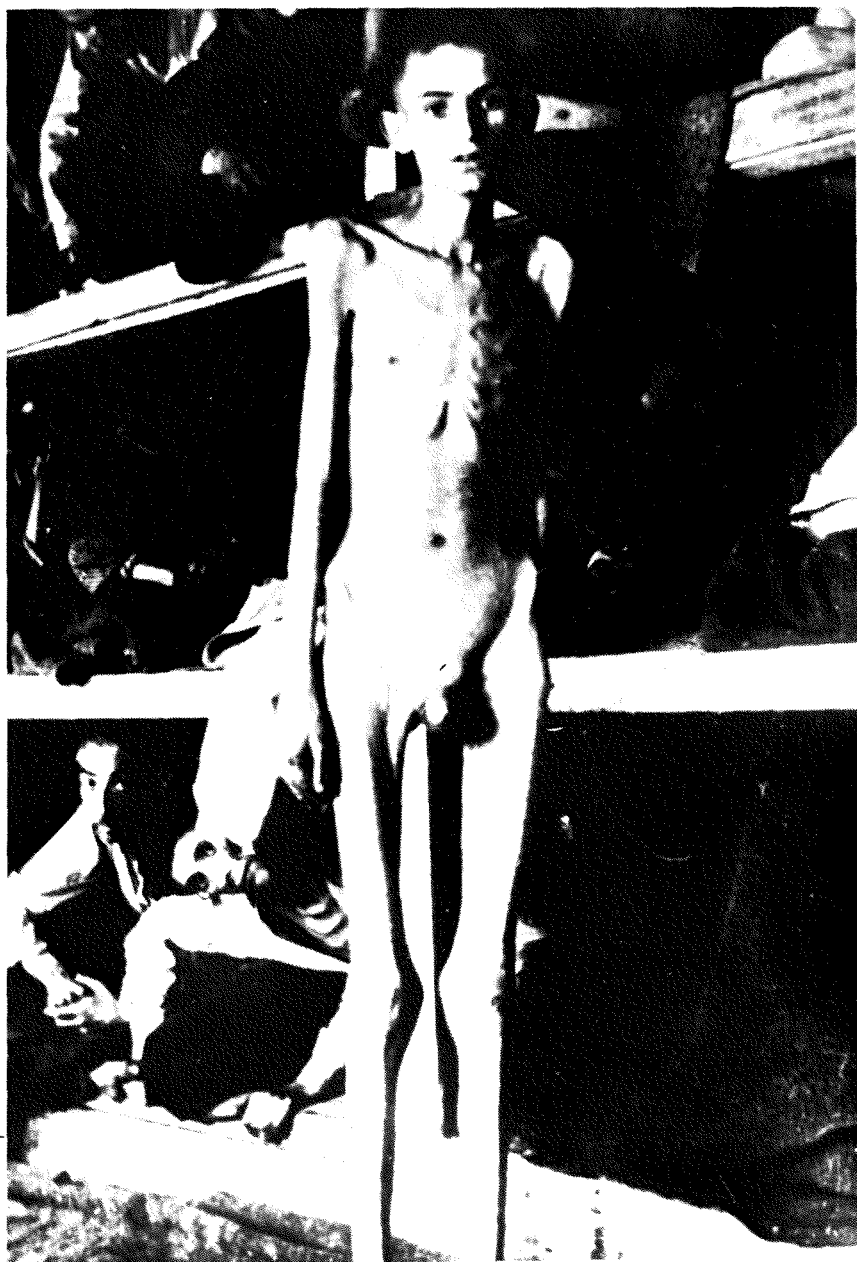

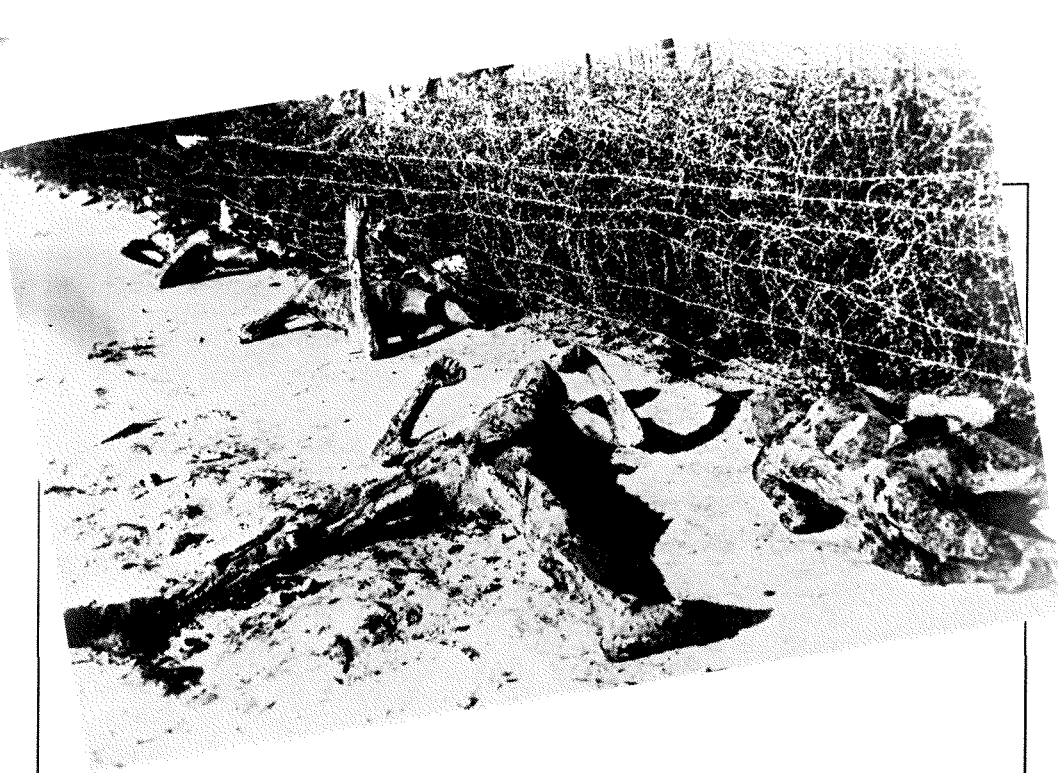

I

II

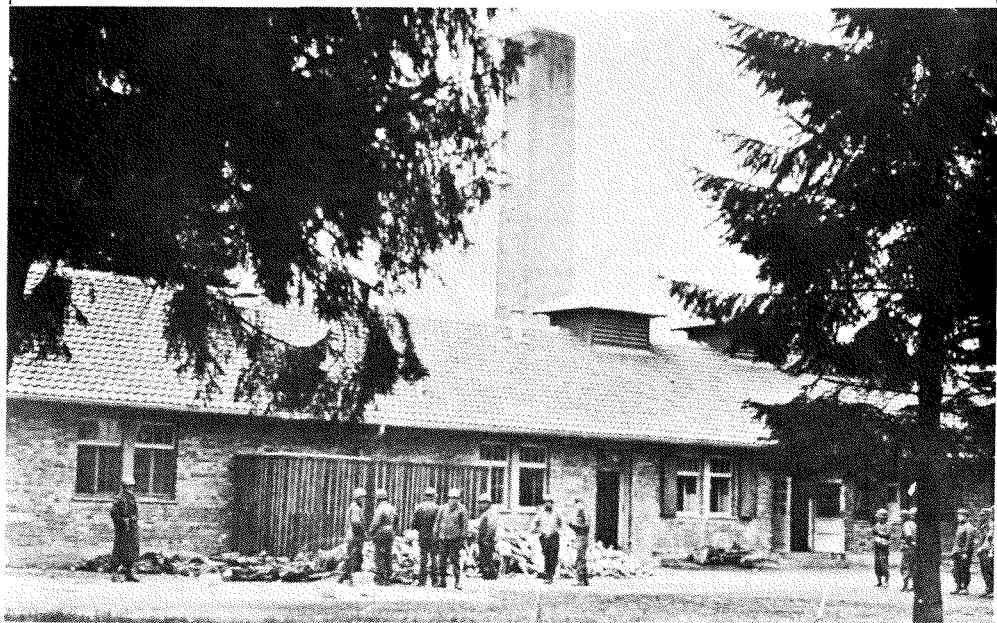

IV

V

VI

VII

STUDIO PHOTO

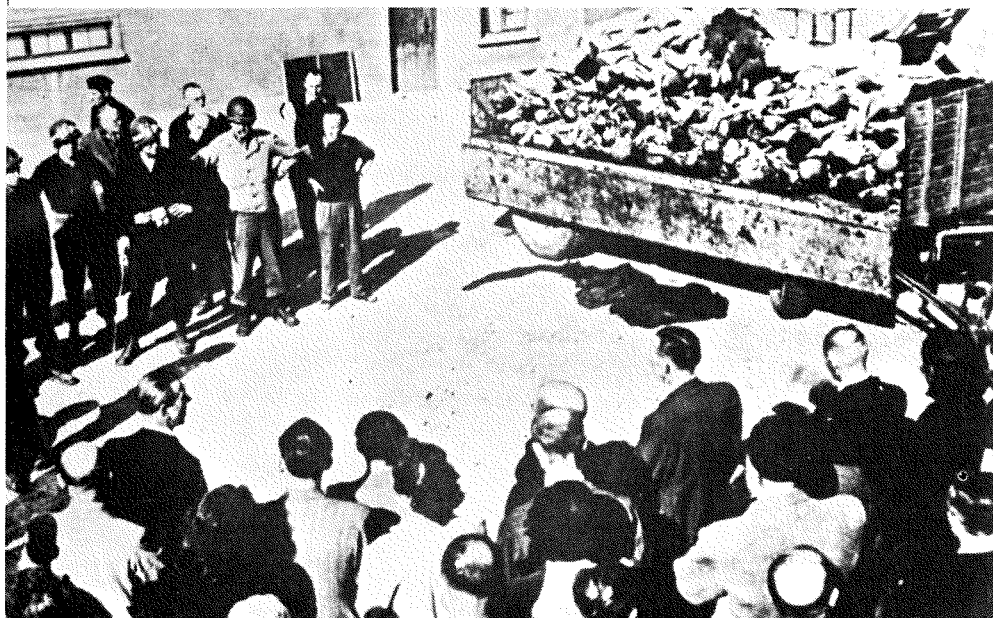
VIII
IX

X

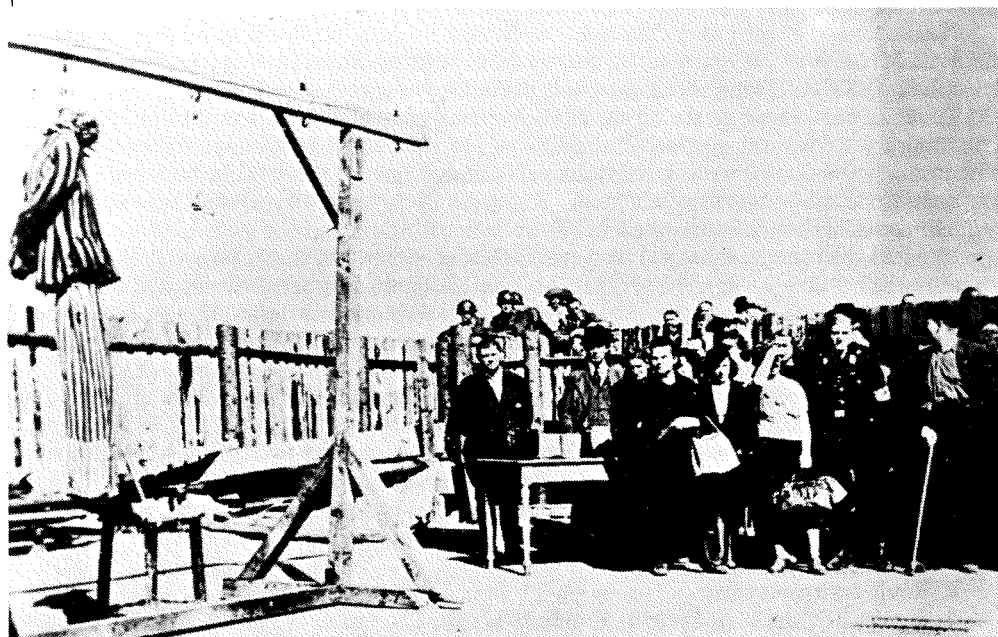
XI

XII

XIII

Neusojeni Dahavski zbornik

Pismo pripravljalnega odbora ● Pripravljalni odbor političnih internirancev Ljubljana

Tovariš Mrzel Ludvik, upravnik Mariborskega gledališča,

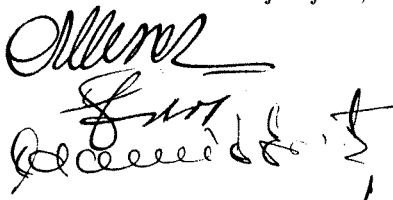
Obveščamo Te, da bo v nedeljo, 4. novembra, ob 10. dopoldne v veliki dvorani Uniona v Ljubljani veliko manifestacijsko zborovanje vseh bivših političnih internirancev in internirancev iz Slovenije in Slovenskega Primorja. Zborovanje se vrši z odobritvijo vlade in bo imelo nekaj propagandni značaj z ozirom na predstoječe volitve.

Društva ne mislimo ustanoviti, pač pa na zborovanju objasniti vsem, da se aktivirajo v že obstoječih odborih OF, ter bo izvoljen tričlanski izvrševalni odbor, ki bo deloval pri Štabu za repatriacijo, dokler bo potrebno, poleg tega pa naj bi vsi okrožni odbori imenovali po enega člana bivšega interniranca, ki naj bi bil odboru na razpolago v vseh vprašanjih v zvezi z repatrianti.

Prosim Te, da v tem smislu pripraviš kratek govor kot bivši predsednik dahavskega odbora. Ako Ti ni mogoče prej priti v Ljubljano, bo sestanek govornikov ob 9. v unionski dvorani.

Obvesti vse zainteresirane, da se v čim večjem številu udeleže zborovanja,
Smrt fašizmu – svoboda narodu!

Za pripravljalni odbor:
Ljubljana, 30. novembra 1945

Oglas Slovenskega knjižnega zavoda ● Uredništvo dokumentov

Tovariš!

Ljubljana, dne 12. oktobra 1946.

Na sestanku, ki ga je sklicala založba Slovenski knjižni zavod in ki ga je vodil tov. Ludvik Mrzel dne 21. septembra, nas je bilo zbranih komaj petnajst. Vendar nas to ni oplašilo. Sklenili smo, da izdamo zbornik Dachau, in to čim prej.

Tovariš, naša stvar je, da bo ta zbornik dostojen spomenik vsega trpljenja in gorja, ki smo ga v tej ali oni obliki bili deležni vsi, ki smo šli skozi okupatorjeva taborišča, večinoma po zaslugi domačih izdajalcev. Naša dolžnost je skrbeti, da ne zbledi spomin na naše tovariše, ki se niso več vrnili. Knjiga o dachauskem trpljenju naj vzbudi tudi v naših potomcih čuječnost pred nasilnim fašizmom.

Urednik celotnega dela je tov. Ludvik Mrzel. Snov zbornika bo razdeljena v dva dela, morda v dve knjigi, od katerih bo ena obsegala bolj objektivno dokumentarne prispevke, statistike, poročila, neosebne popise, dokumentarne priloge in fotografske posnetke, druga pa bolj osebna doživetja, intervjuje, pesmi in slikovni material, risbe in slike naših tovarišev umetnikov itd.

V dokumentarno-strokovnem delu zbornika Dachau so za enkrat v načrtu ta poglavja:

1. Organizacija taborišča.
2. Sprejem. Kopalnica. Effektenkammer in Schubraum.
3. Politische Abteilung in Besoldungsstelle.
4. Arbeitseinsatz.
5. Kuhinja in pošta.
6. Revir in krematorij.

7. Druge komande (plantaza, Wulfert, W. B., Precifiks, W. T. L., Gurtenweberei, Strumpfstopferi, Sprengkommando, Kabelzerlegung, Porzellanfabrik, Schusterei, Schneiderei itd.).

8. Zunanje komande (Schleissheim, Allach BMW, Karslfeld, Aichach, Trostberg, Plansee, Ulm, München, Garmisch itd.; židovske komande Kaufering, Mühldorf, Landsberg/Lech, Landshut itd.).

9. Usmrtitve,

10. Epidemija pegavice.

11. Zabave (orkester, nogomet, kino, bordel ipd.).

12. Osvoboditev.

13. Organizacija po osvoboditvi, boj zoper pegavico, prehrana itd.

14. Bunkerji, sodstvo.

15. Boj za odhod, repatriacija.

16. Priloge – dokumenti in fotografije.

Tovariš, dosti imaš povedati iz svojega taboriščnega življenja. Napiši, ali vsaj – javi se! Veselilo nas bo, ako boš prispeval kar koli važnega za prvi ali drugi del, še bolj pa, ako prispevaš za oba. Razume se, da bo imela redakcija pri izboru gradiva proste roke, vendar pa bo skušala upoštevati prispevke vseh tovarišev.

Ker bi radi izdali reprezentativni zbornik Dachau čim prej, prosimo vse sodelavce, da pošljejo svoje prispevke založbi Slovenski knjižni zavod, Pred škofijo 5, Ljubljana, v roke tov. Vipotniku do 15. novembra 1946. Kdor sam nima kaj povedati, naj stopi k tovarišu, ki morda tega vabila pomotoma ni dobil, in ga spodbudi k sodelovanju. Saj z zbornikom postavljamo spomenik našim mrtvim tovarišem. Dolžnost do njih nas veže, da pohitimo z izdajo knjige o Dachavu in razkrijemo z njo strahotno divjanje nacifašizma nad našimi ljudmi in nad vsemi svobodoljubnimi narodi.

Uredniški odbor
dokumentarno-strokovnega dela

Pismo Romana Lavrača ● Dragi Ludvik!

Pišem ti zaradi najinega poslednjega razgovora. Hotel sem ostati par dni v Ljubljani, imel sem namen oglasiti se po končani karanteni pri Tebi, ker pa sem slučajno dobil avto, ki me je popeljal prav na dom, sem moral svoj načrt spremeniti. Pisal bi že prej, pa pošta ni obratovala. Ker tu časopisje še ne prihaja redno, ne vem, ali si ti že morda kaj objavil o našem delu. Česar se jaz spomnim, ti bom tu opisal.

Naš prvi nastop se je vršil na 24. bloku za Veliko noč 1943. Vem le to, da je bil prirejen skupno s Čehi in da so naši nastopili s pevskimi točkami. Poleti 1943 je sestavil Hartman prvi slovenski pevski zbor, katerega namen je bil že javni nastop. To je bil oktet, ki je tudi zapel na prvi mednarodni prireditvi na prostem. Ta se je hitro pretvoril v naš pravi, veliki zbor, ki je sodeloval pri vseh naših domačih prireditvah, kakor tudi na mednarodnih koncertih, kjer je vedno padla enodušna sodba, da je najboljši pevski zbor v Dachavu. Teh mednarodnih koncertov je bilo v dveh letih večje število.

Naša druga prireditev na bloku 24 je bila poleti 1943. Pripravil jo je tov. Cizej. Točke naslednje: uvodni govor, pevski zbor (narodne), tov. Rajner je recitiral Prešernov Uvod h Krstu pri Savici, Lavrač Gregorčičevo Soči, Cizej Župančičevo Grobovi tulijo, Ažman je čital Cankarjevo črtico Krivica.

Tretji nastop jeseni 43: Uvodne besede, pevski zbor – narodne, tov. Grošelj pel ob spremljanju s kitaro, Lavrač Prešernovo Zdravljico, Godec Aškerčevo Mi vstajamo. Zatem pride božična prireditev, pri kateri si ti sam sodeloval. Svoje točke poznaš sam. Pevski zbor (narodne in partizanske). Dalmatinci so dali dva skeča: Povratak kući (tov. Žeravica) in Mi radnički smo zvučnik – prvi s pesmijo Kosec koso brusi. Recitirali smo tudi dve pesmi: Pavlica, Cizej in Tonček so igrali Božični prizor Jožeta Zupančiča. Grošelj je pel – Tovarniške sirene, Linzner, Vernik, Lavrač iz Stare pravde – Znamenje na nebu, Tabor, Tlaka; Lavrač – J. Zupančiča – Kje si moja domovina. Tvoj znanec iz Trbovelj je povedal svojo – Božično noč v Dachavu.

Zatem pride še novoletna prireditev na bloku 24. Tu si imel tudi Ti točke, katerih se boš gotovo sam spomnil, sodelovali so tudi Rusi. »Morjenje« tovariša Sedlačka pa je tako zasenčilo ostali spored, da se pri najboljši volji ne spomnim drugih točk.

Napisal sem, česar sem se spomnil. Ti boš že uporabil to po svoji uvidevnosti.

Pred par dnevi sem čital v časopisu oglas, ki vabi na sestanek dahavske »kulturni-ke«. Ne vem, o čem so razpravljali. Jaz bi predlagal, ako imajo morda namen napraviti kak dahavski večer za Ljubljano, da bi se postavila čisto zvesta ponovitev enega teh dahavskih kulturnih popoldnevov. Najbolj primerna bi bila prva božična prireditve, pri kateri si Ti sodeloval. Spremembe naj bi bile prav majhne, le kolikor bi jih zahteval moderni oder. Najprvo bi nekdo očrtal razmere, ki so tedaj vladale v taborišču, in objasnili vzroke in namen našega dela, zatem pa bi se izvršila »repriza«. Moje mnenje je, naj zve Ljubljana, v kakšnem duhu smo že leta 1943 pod knuto SS-režima delali v Dachau. V splošnem bi ponovitev enega teh popoldnevov zbudila v Ljubljani silno zanimanje. Potreben bi bil za to seveda gotov čas. Jaz sam pridem v kratkem tudi v Ljubljano in se o tem pomenim s Tabo. Hrvaške tekste bi dobil jaz iz Splita.

Jaz sem za krajšo dobo na domu – kmetujem. Po lagerskem življenju res čudovito vpliva name bivanje na deželi. Uho in oko se bosta v polni meri odpočila (želodec seveda v redu napolnil).

Ti sam morda poznaš moj rojstni kraj, saj ni daleč od Tvojega, le 3 ure. Bilo je tu majhno letovišče s toplim vrelcem – Medija-Izlake, 8 km od Zagorja v smeri Trojan. Zdaj je del vasi s kopališčem požgan in porušen. Če bi Te slučajno vodila pot v Trbovlje, se oglasi. Autobusi na postajo zaenkrat še ne vozijo.

Sporoči mi, če si pismo v redu prejel. Moj naslov: Medija, Izlake pri Zagorju 95

Lepe pozdrave! Roman Lavrač

OPOMBA

Pričujoče pismo je pripravljala Ludvik Mrzel za objavo z naslovom Kulturno delo v taborišču in ga opremil z naslednjim pripisom: »V naslednjem prinašamo nekaj spominov na kulturno delo Slovencev v dahavskem taborišču, ki ga je nemško poveljstvo do neke mere toleriralo, v svojih idejnih osnovah pa je bilo ilegalno«.

Pismo Jožeta Pelicon ● Dragi Ludvik, tu ti pošiljam prav na hitro roko nekaj podatkov, morda Ti bodo prišli pri sestavljanju knjige prav? Oprosti, ker nimam časa, da bi Ti bolj obširno in pravilno napisal. Drugače sem zadovoljen in sem tako za silo zdrav, samo živci so bolj slabi. Upam in tudi iz srca Ti želim vse dobro. Če bi nanesel slučaj, da pridem v Maribor, se bom pri Tebi oglasil. Lepo Te pozdravljam, kakor tudi moja družina

Tvoj prijatelj Pelicon Jože

P.s. V Mariboru je sedaj tudi dr. Arko (kot šef kirurgije v splošni bolnici) pa bi Ti morda tudi on dal kake podatke, pozdravi ga.

V zaporih zadaj za kuhinjo je bil zadnje mesece tudi iznajditelj V2, ne vem, ali je bil tam zaprt ali je tam nadaljeval svoje študije.

V jeseni leta 1944 so nekega dne pripeljali v tamkajšnje zapore pet mladih Francozinj, vsaka je imela s seboj mnogo prtljage in tudi kožuhovinaste plašče. Punčke so bile izredno temperamentne, vesele. Nekega dne so jim gestapovci rekli, naj gredo malo na sprehod. Od veselja so vriskale in skakale. Hotele so vzeti s seboj plašče, pa so jim rekli, da ni treba, saj ni tako mraz. Odpeljali so jih naravnost skozi glavna vrata (Jourhaus), potem pa na desno, naravnost v krematorij. Čez nekaj ur so prišli gestapovci ter z vozičkom odpeljali v mesto Dachau vse njihove stvari.

Enako so napravili tudi z desetimi Poljakinjami, samo da Poljakinje niso imele toliko prtljage.

Mesec in pol je bil v omenjenih zaporih kot častni zapornik tudi bivši pravoslavni patriarh Gavril. Imel je s seboj zelo veliko prtljage. Njega sem dvakrat sprejel v revirju. Vzeli so mu po sto gramov krvi, potem se je pa v kopalnici SS skopal. Sprejet je bil vedno kot kak minister. Za časa njegovega obiska ni smel nihče iz revirja v ambulanto. Kam so ga potem odpeljali, ne vem.

Vse to mi je povedal Slovenec, ki je bil zaposlen v zaporih kot brivec.

Prvo pismo Ceneta Vipotnika ● Slovenski knjižni zavod v Ljubljani,
Pred škofijo 5

Dragi tovariš!

Naš knjižni zavod namerava v posebni zbirki Dokumenti iz osvobodilne borbe zajeti ogromno snov iz let fašistične okupacije in narodnoosvobodilne borbe, in sicer na reportažni, beletristični in polznanstveni način. Del te snovi so tudi taborišča. V načrtu imamo nekake monografije najbolj znanih taborišč, kjer so trpeli in umirali naši ljudje. Dachau je vsekakor med prvimi. Ko sem zvedel, da ste kot član odbora dahavskih internirancev že mislili na izdajo nekakega almanaha, se obračam na Vas z vprašanjem, ali bi bili pripravljeni poleg gradiva, ki ga verjetno že imate, zbrati še, kar je dosegljivega, in redigirati čim izčrpnjšo knjigo o Dachavu. Kaj vse bi spadalo vanjo, ste gotovo že razmislili. Poleg suhih podatkov, ako se lahko tako izrazim, poleg fotografij in ilustracij, bi bilo treba osvetliti usodo ljudi v celoti ali usode posameznikov. Vi poznate ljudi, ki bi Vam pri tem pomagali, da bi postala knjiga tudi pravi documentum vitae. Kadar bi prišli kaj v Ljubljano, bi se o tem morda obširneje pomenila, vsekakor pa se nadejam Vašega odgovora.

Iskreno Vas pozdravlja Cene Vipotnik

Ljubljana, 13. april 1946.

Spremno pismo Josipa Jošta ● Ljubljana, 3. julija 1946

Tov. Mrzel Ludvik, upravnik gledališča
Maribor

Dragi tovariš!

Kot sotrpin iz zloglasnega taborišča Dachau pošiljam nekaj spominov na težke dneve, ki smo jih tam skupaj preživeli v nadi na skorajšnji polom hitlerjanskega razbojništva. Morda bo nekaj vrstic iz teh spominov prišlo prav pri izdaji nameravanih črtic odn. knjige o tem taborišču. To mi je svetoval tov. Supančič Drago.

Če bi mi čas dopuščal, bi se morda jaz sam oglasil tam, v Mariboru, vendar pa me je nenadna bolezen (še kot posledica vsega gorja iz Dachaua) potlačila, da ne morem še dolgo na tako težavno pot. Želim pa mnogo uspeha!

Pozdrav Josip Jošt,

Ljubljana, Pražakova 17

OPOMBA

V pismu omenjeni spomini niso ohranjeni.

Prvo pismo Ludvika Podobnika ● Dragi Ludvik!

Oprosti, ker te motim s to dolgoveznostjo in slabim pisanjem. Preden nadaljujem, te prav pristrčno pozdravljam. Rad bi ti razložil, kako je bilo v nemškem peklu, se pravi v baraki 30, kjer sem bil samo trikrat, da bi me sežgali v peči; kar pa se Nemcem vendar ni posrečilo. Za ceno, da sem danes invalid, sem ušel smrti.

Torej, v baraki 30 sem bil zaposlen, ko je bila tam še poslovalnica »Gurtenweberei«, in večkrat po nedolžnem tepen, ker sem se potegoval za ljudi (zaposlene z menoj), ki so bili od esesovcev pretepeni ali od njihovih pomagačev Poljakov, ki so bili v dosti slučajih še hujše zverj kakor esesovci sami, kar ti je znano.

Po odpustu iz službe sem bil nekaj časa skrivaj v baraki 24; pometal sem ulico pred barako in ščitila in skrivala sta me blokovni starešina »Ludvik« in pa sobni starešina Willi Horst, zlata duša in dobričina za nas Slovence. Nekega dne, bilo je januarja, ko so naredili pregled po barakah, so nas stare odbrali in poslali v barako 30, da bomo tam godni za v krematorij, kar pa menda Podobniku še ni bilo usojeno. Izmazal sem se s tem, da sem prišel v revir št. 1 na operacijo na levi nogi, ki jo je izvršil tov. dr. Arko Venčeslav. Danes je v Mariboru, on je moj rešitelj. Ko sem ga prosil, da mi da kakšno skorjo kruha, mi je nakazal, da sem dobil dodatek kruha in priboljšek h kruhu, margarino ali drugo, kar se je delilo poleg. Drugi moj dobrotnik

je bil veterinar Ljubljčan Josip Kunc, ta mi je vsak dan prinesel kosilo, določeno njemu, da sem ga pojedel. Odtrgal si je od ust in dal drugemu. Rana na nogi se je izboljševala, tako da mi je starešina revirja napovedal, da bom moral iz bolnice ven, česar sem se seveda bal, ker sem vedel, da bom moral tja, od koder sem prišel: nazaj v barako 30. Tam je v moji odsotnosti šestih tednov od 1200 ujetnikov umrlo 1118, torej iz vseh štirih sob je ostalo živih še samo 82 ljudi; to lahko potrdijo Ljubljčan invalid Glinšek, Špindler in stari ata iz Vrhniške Jereb. Ko sem v ponedeljek po Veliki noči moral zapustiti revir, sem zopet prišel v barako smrti 30. Sicer je bila ta baraka tako kakor vse, še več, imel si celo to ugodnost, da je bil lep razgled na vse štiri strani. Pred seboj si imel barako 28, natrpano s poljskimi popi, ki so se mastili z dobrinami težkih paketov, poslanih od revnega poljskega ljudstva. S konca si lahko gledal krematorijski dimnik, ki je vsak dan bruhal debel črn dim in povzročal grozanski smrad od cvrtja izstradanih okostnjakov naših sotrpinov, z zadnje strani je bil pogled na krasen esesovski vrt, kjer so rastline bujno uspevale na 1 meter debeli črni zemlji, pognojeni s pepelom iz krematorija, s prednjega konca si lahko videl Himmlerjevo farmo angora zajčkov in še malo naprej barako št. 31, kjer so prebivale nesrečnice prostitutke, poslane tja, da so pohotneži kapi vseh barak dnevno drveli tja. Vse to si lahko gledal vsak dan.

V ponedeljek sem prišel v barako, v sredo me je začela boleti roka, tako da sem se v četrtek javil blokovnemu starešini, sadistu barake 30, v petek pa sem šel na zdravniški pregled. Takrat je bil v baraki dr. Milčinski, pa sva šla v soboto v revir in zopet sem prišel v roke dr. Arku s težko flegmono na levi roki. Dr. Arko je izvršil operacijo na levi roki, tako da sem na belo nedeljo ležal celo nedeljo v nezavesti s prerezano roko in bolečinami v 3. sobi revirja. Tako sem postal invalid. Ko sem prišel v Ljubljano, nisem mogel nič več opravljati službe na magistratu, sedaj sem upokojen s prav nizko pokojnino, tako da moram danes skakati za priložnostnim zaslužkom, če hočem preživljati ženo in 33 let staro hčerko, ki je duševno bolana.

Še enkrat, dragi Ludvik, prosim te, izlušči, kar je dobrega in daj v javnost z drugimi.

Te prav prisrčno pozdravljam, tvoj nikdar pozabljeni prijatelj, ker si tudi ti veliko pripomogel, da sem prišel nazaj iz nemškega pekla. Daj, napiši od nas vseh, kako je bilo tam. Pokovec Jože, ne vem, ali ti je kaj napisal, je sedaj ulični »sekretar« v Zeleni jami.

Krepak stisk roke in srčen pozdrav

Podobnik Ludvik

Topniška ul. št. 19

Ljubljana

Lj. 1. XII. 46.

Fragment pisma neznanega avtorja ● Dragi Ludvik!

Predvsem Te prav lepo ozdravljam, kakor tudi moja družina, in Ti želimo vse dobro v Novem letu 1947. Tukaj Ti pošiljam še en prispevek za ev. uporabo za knjigo o Dachau.

Ko smo prišli, prva skupina iz Ljubljane, okrog 80 železničarjev, nekaj iz banke Slavije in nekaj iz pokojninskega zavoda, skupno 120 mož, skozi ljubljanske in begunjske zapore v Dachau, je bila Tebi že itak znana kopalniška procedura; nato so nas nastanili v 27. bloku. To je bilo oktobra meseca 1943. leta. Prepevali smo na bloku – seveda mi, Slovenci – partizanske pesmi, tako da je odmevalo daleč naokrog. Bili smo opozorjeni, naj se pazimo, da se ne bode zgodila nesreča tudi drugim, ako nas gestapovci slišijo. Podnevi smo bili nastanjeni, kakih 300–400 ljudi, v eni sobi in tako stisnjeni kakor sardele, stoje od jutra do večera. To težko stanje je trajalo približno dva meseca. Buljili smo eden v drugega in premišljevali. Za 27. blokom je bil blok 29, tam so zbirali odmečke in smeti v visokih železnih posodah z dvema ročajema. Opazoval sem nekega dne skozi okno Ukrajince, ki so kakor levi z rokami odkopavali in brskali po teh posodah in nekaj tlačili v žepe in hlače. Vse to so delali z veliko hitrico, oprežujoč na vse strani, da bi jih gestapovci ne opazili. Skočil sem skozi okno,

da vidim, kaj je, in ali bi se morda ne dalo kaj dobiti. Kakor hitro sem prišel v bližino, že je padla pred menoj majhna bela štručka pokvarjenega kruha. Takoj sem jo zataknil pod obleko in gledal, kaj se godi: Ukrajinci so kakor vlomilci brskali z rokami globoko v notranjost železne posode in tlačili cele štruce belega kruha in pokvarjene salame v žepe in pod obleko. Ko so končali, so se zadovoljno smehljali in odšli kot rokovnjači, meni pa zakričali: Harašo! Ugotovil sem, da je bila to železna posoda bloka št. 26, kjer so bili nastanjeni izključno sami poljski duhovniki.

Blok št. 27. je imel 3. in 4. štubo še posebno zavarovano z bodečo žico, v njej so bili kaznovani ujetniki. Ti kaznjenci so bili posebno zaznamovani s tem, da so imeli na levi nogi – hlačnici in na hrbtu, rdeča okrogla kolesca iz blaga. Nekega dne so pripeljali v omenjene štabe 39 ruskih oficirjev in na hrbtu so imeli narisane velike R. Bili so to postavni in zelo resni tovariši, ki so se zelo razlikovali od drugih Ukrajincev. Sprehajali so se po dvorišču, očitno zamišljeni in v velikih skrbih za bodočnost. Skozi bodečo žico smo Slovenci navezali stike z njimi, seveda na skrivaj. Nabrali smo tudi nekaj jestvin in jim na skrivaj podarili. Bili so izredno zadovoljni, da so dobili res bratske sosedse. Čez nekaj dni se je začelo šepetati, da so kandidati za krematorij. To strašno šepetanje se je nekega dne uresničilo, odpeljali so jih naravnost v krematorij...

V revirju, kakor ti je znano, je imel absolutno besedo poleg gestapovskih oficirjev edini kapo revirja, ki pa ni bil zdravnik, ampak navaden laik strežnik. Sprejem v revir se je vršil v znani kopalnici, kjer je bilo mnogo ujetnikov do smrti pretepenih in obešenih. Mnogo bolnikov, ko so prišli na pregled, je kapo osebno pretepel, sunil v zadnjico in s strašnim kričanjem odgnal. Jaz in železniški inženir Roglič sva imela 40 stopinj temperature, pa naju je dvakrat zaporedoma živinsko odgnal. V tretjič si bil Ti osebno priča, kakšen sem bil, tov. Roglič pa je medtem na bloku umrl [...]

Drugo pismo Ceneta Vipotnika ● Slovenski knjižni zavod v Ljubljani,
Pred škofijo 5

Dragi Ludvik Mrzel!

Ljubljana, dne 21. februarja 47.

Pošiljam Ti malo z zamudo – čakal sem, da še kaj pride – gradivo za Dachau, ki je kolikor toliko uporabno. Pri prebiranju bi mogoče kar popravil jezik v tistih kosih, ki jih boš sprejel. Dosledno je treba pisati po mojem mnenju Dachau, dahavski, Dahavec itd.

Pošiljam Ti naslednje prispevke s svojo pripombo:

1. Zdenko Knez: Ruskim prijateljem v slovo (morebiti za II. del)
2. Zdenko Knez: Zapnisniki – Dahavska kronika po osvoboditvi (dobro)
3. dr. Kraigher: Dahavska diploma (I. del), Dahavski bolnik (II. del)
4. Ignac Čokl: Bestattungskommando (deloma porabno)
5. Kocmut Drago: Zakaj sem bil v Dachavu? (deloma porabno)
6. Nadrag Ferdo: Pošta v taborišču (dobro)
7. Racman Poldka: Sprejem v kaznilnico v Aichachu (morda)
8. Milan Sterlekar: Slika zverskega nacizma (morda)
9. Ivan Sedlaček: »Organizacija« (drugo ne!)
10. dr. Kunc: Karantenski blok 21 (dobro)
11. Jošt Josip: Dachau (samo od strani 21–26)
12. dr. Škerlj: Lučke v T.K. (II. del)
13. dr. Žvanut: München–Riem (dobro)
14. ing. Urbančič: Gurtenweberei (deloma)
15. dr. Kunc: Žensko taborišče
16. dr. Kunc: Dahavska kunčjereja (morda)
17. Pirš: Arbeitseinsatz (dobro)
18. Vekoslav Mlekuž: Na bloku smrti (morda)
19. Vekoslav Mlekuž: Božič v pregnanstvu (morda)
20. Vekoslav Mlekuž: Effektenkammer in Schubraum (dobro)
21. Zorec Stane: Natzweiler (deloma)

Vse kaže, da bomo dokumentarni in memoarski (II.) del izdali v eni knjigi. Prilagam Ti še vabilo, ki smo ga pred meseci razposlali, da boš videl, kaj je po načrtu že napisano in kaj je treba še napisati. Prosim Te, da bi mi vrnil gradivo v enem tednu, ker moramo z izdajo knjige res pohiteti. Določi tudi sestanek z Dahavci, ki mora biti nujno konec februarja.

Zadnjič sva govorila o Jazbecih. Kakor sem bil jaz že zadnjič, so tudi tovariši iz našega uredništva veseli Tvoje pripravljenosti za prevajanje. Jazbece bi izdali v Prešernovi knjižnici, ki izide letos oktobra, zato bi morali imeti prevod do 15. julija. Če soglašas s tem, potem lahko podpišemo pogodbo, ko prideš v Ljubljano. Izvirnik Jazbecev upam, dobimo v kratkem. Pošlji nam tudi čimprej svojo prozo.

Lepo Te pozdravlja Cene Vipotnik

Drugo pismo Ludvika Podobnika ● Tov. Mrzel Ludvik, upravnik Gledališča Maribor.

Iz nemškega raja Hitlerjeve Nemčije bi rad povedal še tale primer, kar sem občutil na svoji koži. Bil sem v baraki št. 23 soba 3. Nekega jutra, ko smo šli na delo, zaposlen sem bil v Gurtenweberei, takrat še v baraki št. 30, sem stopil pred blokovnega starešino in ga prosil, da me prijavi na raport h komandantu lagerja v Dachavu, esovcu, takrat je bil menda Ruprecht. Blokovni komandant me je vprašal, zakaj hočem na raport, pa sem mu povedal, da se hočem pritožiti zaradi pretepanja Slovencev, ker se nas za nič tako bije, in se hočem prepričati, ali to blokovni starešina in sobni na svojo roko sama delata ali pa z vednostjo komandanta lagerja. Ko sem končal, me je začel tako tepsti, da me je zbil po tleh; poleg je stal Šafranek¹, tudi ta me je začel tepsti, čeprav je bil Čeh, jaz pa Slovenec. Blokovni starešina je bil kriminalc z zeleno značko, tisti, ki je našim ljudem iz paketov in pakete kradel, kako se je pisal sem pozabil, priča tega dogodka pa je bil pomožni pisar v baraki št. 23 Pečenko Karel, Ljubljčan. Takrat bi se bilo meni slabo godilo, ker so me odpeljali v sobo štiri, da bi tam dočakal svojo usodo. Blokovni in drugi rablji so se medtem posvetovali, kaj naj naredijo z menoj, ker sem si upal vprašati blokovnega boga za svet, ali naj se pritožim zaradi pretepanja ljudi.

Takrat je bilo prav lahko zgubiti življenje. Ponoči so te za to določeni pretepači pretepli, da si bil nezavesten, zjutraj so te oddali v revir, tam si izdihnil in potem so te odpeljali v krematorij, pa si šel skozi dimnik v nebasa. Nešteto je bilo tako ubitih, zlasti politično nezanesljivih Rusov.

Kakor sem že povedal, sem bil zaposlen v Gurtenweberei. Toda delal nisem sam. Po dva skupaj sva vezala blazine za ladije (Fassbänder). In tako me je prišel v barako 23 iskat preddelavec Nemec, češ, zakaj sem izostal od dela. Ta Nemec me je rešil, da nisem prišel v krematorsko peč. Priča je še živeči Pokovec Jože, Ljubljčan, da se je to godilo z menoj. Ker sem se hotel potegniti za Slovence, sem bil prav pošteno pretepen.

Tovariš Mrzel, prosim prouči moje pisanje in daj v knjigo², ki jo nameravaš izdati o nemškem peklu v internaciji. Mogoče se bodo primeru, ki sem ga opisal, bralci smejali, pa nič za to.

Podobnik Ludvik

15. VI. 1947.

¹ Štubaka Šafranka je skiciral Vlasto Kopač in skico priobčil v zborniku Dachau, Založba Borec, Ljubljana, 1981.

² Ludvik Podobnik 15. junija 1947 še ni slutil, kar je Ludvik Mrzel že vedel: knjiga o Dachavu je postala nezaželen in problematična.

Pismo Edmunda Komarja

Štev. 267/47-K/J.

Tovariš

Ludvik Mrzel, književnik,
Maribor

Slovenski knjižni zavod v Ljubljani

Ljubljana, dne 18. avgusta 1947

Obveščamo Vas, da je tiskarna Ljudske pravice izgotovila 174 foto-kopij po negativih, ki smo jih prejeli kot ilustracijski material za Dahavski zbornik.

Prosim Vas za obvestilo, če boste kopije prevzeli osebno pri nas oziroma če naj Vam jih pošljemo po pošti.

S tovariškim pozdravom!

Vse za izvedbo Titove petletke!

Tehnični vodja:

Komar Edmund, l. r.

OPOMBA

Šestnajst mesecev kasneje so bili rokopisi, slikovno gradivo in druga dachauska dokumentacija zaplenjeni v stanovanju Ludvika Mrzela, z izjemo nekaterih fragmentov, pisem in rokopisov, ki ob zaplembi niso bili v arhivu. Zaplemba teh in drugih rokopisov je še danes pravnomočno veljavna.

Zapoznelo prizadevanje Ignaca Koprivca

v Ljubljani

Slovenski knjižni zavod

Ljubljana, dne 9. IV. 1948

Dragi tov. Mrzel!

Letošnje leto nameravamo v koledarju OF dati še več poudarka leposlovju, kot smo ga dajali doslej, zato Te prosim, pošlji nam kak svoj prispevek. Delo naj bo po možnosti čim krajše. Snov je lahko vzeta iz časa okupacije, še boljše pa iz časa obnove in borbe za petletko. Dobrodošla mi bo vsaka kaka Tvoja stvarca iz internacije. Ker pa moramo letos zaključiti redakcijo zelo zgodaj, Te prosim, pošlji mi svoj prispevek do začetka junija. Bodi tako dober in me obvesti, če lahko računam na Tvoje sodelovanje.

Lepo Te pozdravlja. I. Koprivec

*Aleksander Ranković generalu Stefanoviću**Generalu Stefanoviću*

Njuno poročilo o Dachavu je pisano površno, previdno in spretno. Poročilo sta izdelala in podpisala Br. D. in O. J.¹ Trdita, da je bilo v partijski organizaciji 60 starih in 8 na novo sprejetih članov. Zvedeti je treba naslednje: kdo so ti ljudje in kje so sedaj; koliko članov KPJ – komunistov, je bilo v Dachavu v vsem času ustreljenih; kdo je predstavljal slovensko celico, ki je bila ustanovljena neodvisno od komiteja proti koncu leta 1944 na zaporniškem bloku 23; kakšne so bile naloge te celice; kdo je to celico vodil²?

Ranković

Generalu Stefanoviću

V omenjenem poročilu je zapisano, da je bila spomladi 1944 v taborišču organizirana reakcionarna klika, ki je zasedala važne upravne (komandne) položaje in je bila deležna podpore SS in gestapa. Ta klika je imela baje za svoj cilj boj proti komiteju v taborišču in uspelo ji je, da so bili nekateri vidni komunisti in španski borci vrženi v bunker in poslani na transport. Skoraj nemogoče je bilo (tem) našim tovarišem pomagati, da bi dobili delovna mesta (radne komande) ali da ne bi bili poslani na transport, kot je zapisano v omenjenem poročilu.

Iz poročila je možno tudi razbrati, da je komite pripravljaval ustanovitev Jugoslovanskega narodnega odbora za trenutek zloma³ (fašizma).

¹ Branko Diehl in Oskar Juranić.

² To celico je vodil arh. Vlasto Kopač, člani celice pa so bili Vlado Avžlahar, Ludvik Godec, Bojan Kardelj in Rado Krasnik.

³ Ta ugotovitev je točna. Iz dnevnika o osvoboditvi taborišča se vidi, da je Zoran Tevž že 29. aprila zjutraj prebral sestavo Jugoslovanskega narodnega odbora, ki je bil prav gotovo določen ali izbran že prej.

generalu Stefanoviću -
površno, opreznost i vešta izveštaj o Dahan
ruskili i potpisali R. D. i 67. Trude
da su u port. org. imali 60 članova i
s novoprimljenih članova. Njihovih sledstvi
ko su i gde su rada ovi ljudi, koji
ko je članove KPJ - komuniste sledstvi
u Dahan 26 članova vreme. Zanim, ko je
zanimljivost slovenskih delija obrazovani
nesposobni od Komiteta u parničnom
1944 / me zadržavaju u bloku 23, koru
su bili uperi zasleci i ko je nastao
dij ovom delijom
Kaučović

Gen. Stefanoviću -

u izveštaju pomenute
obrojice stoji, da je u posled
1944 organizovano u logoru komunistički
klase, koje je zadržavala vojne koman
dne položaje u logoru i uvele
potpuno ss i pešake. Navodno te
klase je imale svoj borbu protiv
Komiteta u logoru i uspehi su da
nevi istaknuti komunisti i iposmi
borci budu ličeni u bunker i
podlomi na transport. Vise je bilo
svako nemogućće poslati nošim du-
govima da dobiju vojne komande ali
da ne budu potpuno na transportu
koje daji u pomenutom izveštaju.

Dolje, iz izveštaja se vidi da je
Komitet pripremao obrazovne grupe.
Navedeno odloga da sledi stome

Sumljiva zvezna oficirja

Izvilleček iz pisma ● ministra za socialno politiko Narodne vlade Slovenije ministrstvu za socialno politiko Demokratične federativne Jugoslavije in v vednost predsedstvu narodne vlade Slovenije, z dne 23. avgusta 1945:

»Zvezni oficirji, poslani od vojne misije iz Pariza, niso bili niti partizani niti udeleženci našega osvobodilnega gibanja. Npr.

1. Podporočnik Rakočević, zvezni oficir v Münchnu – v gnezdu reakcije, je pod njenim vplivom. Iskal je podatke o številu zbirnih baz in njihovih kapacitetah. (Po podatkih, ki jih imamo).

2. Zvezni oficir Marič je po izjavi repatriirancev nezanesljiv. Deluje v okolici Salzburga.«

OPOMBA

Informacija o zveznih oficirjih je bila kratka, toda za razumevanje dachauskih zapletov, ki so sledili, nadvse pomembna.

Na dejavnost zveznega delegata podporočnika Dragomira Rakočevića se nanašata dva prispevka v poglavju Velikopotezni načrt urednika Dahavskega poročevalca. Predvsem iz drugega prispevka, iz pisma urednika delegatu, ki vsebuje predlog za preselitev redakcije in tiskarne v München, se vidi, kakšno avtoriteto in vpliv si je uspel zagotoviti mladi podporočnik med vodilnimi predstavniki dachauskega ideološkega, kulturnega in političnega življenja. O njegovem ugledu priča tudi dejstvo, da je Dahavski poročevalec objavil na svojih straneh vsega dva portreta: maršala Tita in podporočnika Dragutina Rakočevića. Nihče od dachauskih jugoslovanskih funkcionarjev ni mogel slutiti, da bi bil lahko omenjeni zvezni oficir človek z dvema obrazoma, z dvojno zadolžitvijo.

Za razliko od podporočnika Dragutina Rakočevića se je drugi zvezni oficir Dušan Marič v Dachavu obnašal popolnoma odkrito in mu dvoličnosti, pa tudi nezanesljivosti prazaprov ne bi smeli očitati: pred nikomer ni skrival svoje rojalistične pripadnosti in odpora do nove ljudske oblasti. Vendar ideološki predsodki niso prav nič ovirali njegove osnovne zadolžitve v okupirani Bavarski: Dušan Marič je bil namreč lovec na nacistične zločince. Za to delo je imel, če drži trditev, da je preživel del vojne kot sodelavec angleške vojaške obveščevalne službe, dovolj kvalifikacij.

Kako je podporočnik Dragutin Rakočević preživel burne poveljske čase ni znano.

Dušan Marič je bil takoj po vrnitvi v domovino aretiran in obtožen kot agent gestapa. V dachauskih procesih je odigral pomembno vlogo v prid obtožbe Ludvika Mrzela, čeprav fizično na procesu ni bil prisoten.

Minka – pot življenja

JOŽE DEŽMAN

ROJSTVO (vojna, strasti in spolne želje prelomijo veljavni dogovor – zakrament svetega zakona. Dete je rojeno. Vrne se oče, gospodar družine in zahteva žrtev – dete kot spravna daritev.)

IZOBČENJE (pretrganje sorodstvenih vezi, ne obstaja ne za očeta ne za mater, ne kot otrok ne kot dedič.)

POSVOJITEV (vržena v svet, predmet kupčije.)

OTROŠTVO (obsojena na ročno delo.)

PROSTI ČAS (telesna sprostitev, narava.)

POROKA (spolno prebujanje, spet izobčena.)

OTROK (ki mu ni bilo dano.)

VOJNA (te zgrabi, iščeš pot, tvegaš, milijoni visijo na nitki.)

NE DAM SE

DOMOV

LOČITEV (dvom ali upanje.)

NORIJE SPOMINA (spet enkrat daritvena žrtev – slučajno ali ker je najbolj primerna, nezaščitena, na dnu?)

TOVARNA, TEČAJ, SINDIKAT, PARTIJA (gospodarska osamosvojitev, razvije politično, piše, se uči.)

DRUGI OTROK (spočet v trenutkih sprostitve, vzhajajočih možnosti, pa ni hudič, da se spet ne bi zapletlo.)

DEDIŠČINA (kajžica, v kateri ostaja.)

DRUGA POROKA (priklenjena na štedilnik, boj za družino, gospodarjenje na meji revščine, pijanstvo, ljubosumnost.)

ŽIVLJENJE JE RES EN ŠMORN, AMPAK ZA SMEH SMO PA ŠE

Pot življenja. Tako je Minka (večina dejanskih imen ljudi in krajev je v objavi prikrita) naslovila eno svojih spominskih zgodb. Napisala jih je več in v njih odtisnila predvsem svojo stisko, tegobe, ki jih ji je življenje nasipalo. Z Minko me je seznanil prijatelj, ki mu svetujem pri pisanju o življenju v domači vasi v zadnjem stoletju. Med zbiranjem gradiva je dobil nekaj Minkinih besedil. Prebrala sva jih in se pogovorila z njo.

Rojstvo ● Minka je bila rojena 31. julija in krščena 5. avgusta 1917. Mati Katarina, z dekliškim priimkom Pozajjić, je bila rojena 13. julija 1887 v Zlataru na Hrvaškem. Tam se je 19. januarja 1909 omožila s čevljarjem Pavlom Erženom. Do prve svetovne vojne so se jima rodili sin Evgen leta 1910 v Rožni dolini (Vič), v Zavrhu pa hčerki Katarina leta 1911 in Anica 1913. Pavel Eržen, ki je bil rojen 21. septembra 1882 na Selu, je bil vpoklican v avstroogrsko vojsko in bil v času Minkinega rojstva »ujetnik na Ruskem«.

Katarina je, da bi prehranila otroke, šla »pomagat na sosednjo kmetijo. Po domače pri Hrastarju. V družini je bil tudi sin Marko (Marko Višnar je bil rojen 30. februarja 1889 v Zavrhu, op. p.) Žena Katarina je bila mlada in čedna dekle. Pridna in poštena pri delu. Življenje in delo je šlo naprej. Vojna je šla isto pot. Minili sta dve, tri leta, a vojna še ni bila končana. Nastopilo je že četrto leto vojne, a od moža že dolgo nobenega glasu. V prepričanju, da je mož obležal na bojnem polju, se je med ženo Katarino in Markom vnela ljubezen. Ta ljubezen je bila tako globoka, da je prinesla novo življenje.«

Decembra 1917. leta se je Pavel Eržen vrnil domov. Jadrno je ukrepal. Spravna žrtev za družinsko poravnavo je bila kar mala Minka.

»Kar mi povedo ljudje, ki se še spominjajo, posebno Jurjevčeva Meta mi je večkrat pripovedovala, me je mama najprvo odnesla na dom mojega očeta, to je k Hrastarju, pa so jo zavrili: k Jurjevcu jo nesi, tam prevzamejo vse cigane. Tako je ponoči ob pol dveh boječe, proseče potrkala na Jurjevčeva vrata, češ, da ne sme imeti otroka doma, ker se je mož vrnil iz vojne.«

Po sklepih cesarsko-kraljevega deželnega sodišča v Ljubljani, 24. aprila 1918, in deželne vlade, 8. julija 1918, je bilo v rojstno knjigo vpisano, da »otrok ni zakonski in naj se vodi pod dekliškim priimkom matere Pozajjić«.

Izobčenje ● Minko so Erženovi izobčili.

»Nekega spomladanskega dne pa pravi mama Pavlinki: jutri pa ne greš v šolo, greva tredit travnik, mimogrede obiščeva tvojo mamo. Bil je zelo lep dan. Delo na travniku je bilo za Mimico veselje. Ta dan pa je bilo posebno veselje, saj bi spoznala pravo mamo. Res je šla pot mimo prave mame. Malo hišico je obdajala od ene strani voda, od druge pa majhen vrt. Že od daleč zagledava ženo v krogu svojih otrok (Erženova sta v letih 1920, 1923 in 1925 imela še otroke Angelo, Ivana in Marico, op. p.). Nova mama pravi dekletu: Vidiš, tam je tvoja prava mama. Deklica pri sedmih letih se še ne zaveda, kaj je življenje. Ko se približata, jo prijazno nagovorita. A se je nekam čudno vedla napram otroku. Ni hotela pokazati, da je Pavlinka njena. Bila je trudna in zaspana. Nista bili vredni povabila v hišo, zato se nista dolgo zadržali. Od takrat Mimica ni več obiskala svojega rojstnega doma.«

Tudi oče Marko je ni priznal. Pokazali so ji ga, ko je, stara kakih dvanajst let, prodajala jagode na Bledu. Pa ni hotel nič vedeti o tem, da je njegov otrok.

Tako je Minka od Erženovih in Hrastarjevih dobila »samo živlenec«.

Posvojitev ● Jurjevčeva mama je oskrbovala Minko do svoje smrti. Dveletno sta nato prevzela revna zakonca, ki sta stanovala v Podlonku pri Jaku.

»Bila sem sama, po cel dan zaprta, le gospodinja hiše, Jakova mama, mi je skozi okno podarila kakšen prigrizek.« »Tako življenje je trajalo eno leto. Mama je marsikoga prosila, da bi prevzel otroka za vedno k sebi. A brez plačila ne mara imeti sitnosti, posebno z majhnim otrokom.

V Sp. Sorici sta živila mož in žena brez otrok. Ker sta čutila otrokovo gorje, sta sklenila, da bi vzela dekle pod pogojem, da se prepiše na hišno ime. In res, po posvetovanju so sklenili. Vse to mi pripoveduje moja nova mama. Šla je na dom, kjer se je rodila Mimica, vprašat kako in kaj – je našla na vrtu otroke, ki so se igrali... Mame ni bilo doma. Bila je na delu. Vprašala je otroke, koliko jih je? Oglasi se starejša sestra: trije smo! Sosedova zelo razumna Francka pa se začudi: Katica, kako si rekla! Saj ste štirje. Katica pa odgovori: Ja, saj Mimica pa ni naša...

Tako je bila Minka stara tri leta, ko jo je mama izročila drugi mami in drugemu očetu. Ubogi otrok je imel na sebi dve raztrgani oblecki, podarjeni od krstne botre...

Mimi je bila radi oslabelosti čisto onemogla. Kljub starosti treh let ni hodila, noge je niso držale.

Minko sta pohčerala Pavel Dobnik, rojen 20. septembra 1878 v Spodnji Sorici, in njegova žena Zofka, rojena Gluhar, 3. marca 1882 v Spodnjih Lazah, po odobritvi deželne sodnije, z dne 6. septembra 1920, in njenem sklepu, 17. septembra 1920, ter po razpisu deželne vlade za Slovenijo, 17. novembra 1920. Ta posvojitveni akt je odobril tudi škofijski ordinariat, dne 26. novembra 1920.

Otroštvo ● Dobnikovi so živeli v Spodnji Sorici. Očim Pavel je delal v tovarni Kranjske industrijske družbe na Dobravi, krušna mati pa je gospodinjala. Na kajži so zmogli prerediti kravo. Nato se je Pavel zaposlil na žagi v Soteski. A dela je zmanjkalo. Kazalo pa je, da bi se dalo zaslužiti s prevozom lesa s Pokljuke in Mežaklje. Minki je ostalo v spominu, da je kot osemletno dekletce z očimom gnala kravo na sejem. Izkupiček je bil dober. Nakar sta kupila konja.

»Konj je imel samo uzdo, pa še pol gaj blo na puf.«

Pavel si je nato sposodil denar še v radovljiški posojilnici, da je lahko začel s furmanstvom. Vendar dela ni bilo dovolj, pa tudi s konjem ni imel sreče. Prvega je zamenjal s črno kobilico, ki mu jo je prodal znani »hondlar« Majdnek. Imela je počen rog na zadnji nogi. Veliko so trpeli z njo in treba jo je bilo zamenjati. Nato je Zofka Dobnikova rekla, da da konja zastonj od hiše.

Minki je bil konj najljubša igrača. Očim ji je naredil voziček, štalco, konjsko opremo in ji kupil lesenega konjička.

»V šolo sem rada hodila, tudi učenje je kar v redu potekalo. Le v 4. razredu sem radi računstva zaostala, to pa veliko zato, ker me je Bersov ata iz Zavrha povozil, da je bila desna roka nezmožna za pisavo.

Leta 1934

Po dokončani osnovni šoli bi se rada učila za šiviljo, pa ni bilo mogoče. Treba je bilo le, da prislužim kak dinar za življenje. V poletnih dneh sva z mamo nabirali jagode, maline in brusnice. Treba je bilo zgodaj nabirati, da si lažje prodal tujim gostom. Takrat je bilo življenje res težko.

Delo na žagi Mulej na Retnjah. Sadili smo smrekice na Mežaklji, Pokljuki, Radovni – za takratno Kranjsko industrijsko družbo Jesenice v Zasavju, Rovti in na Begunjščici.

Leta 1935

Da bi se redno zaposlila, sem bila še premlada, tako sem dobila delo na dom iz Soteske, in to lesno embalažo, okrogle škatlice. Zraven pa sem vedno pomagala očetu Pavlu pri gozdnih delih in podobno. Škatlice sem delala vse do vojne, 1941.

Leta krize 1933–1938 so bila huda.

Prosti čas ● »Ob nedeljah sem pobegnila na smučanje. Tudi tekem sem se udeležila. Dosegla sem prva mesta.«

Minka je smučala pri srenjanskem Sokolu. Kolesarila je do Kranjske Gore, Bohinja, Poljanske doline.

Poroka ● Prva srečanja s fanti Minka opisuje kot »tako čudne grenke ure, da jih ni moč napisati; ali v srcu pa je še... dober spomin«.

Na Hrastjem nad Javorjami je bil vsako leto sejem. Leta 1937 je bil 18. marca. Tam je Minka spoznala Henrika Fajfarja. Henrik je bil rojen 14. decembra 1907 v Kuchen-Würtenbergu kot nezakonski otrok slovenskih staršev. Poslali so ga v domovino. Odslužil je vojsko in dobil delo na Jesenicah. Sprva v železniškem konzumu, nato v železarni.

Henrik je imel motor in z njim sta se na cvetno nedeljo ponesrečila. Minka je bila precej poškodovana.

Dne 31. julija 1939 sta se na Jesenicah poročila. Poročno potovanje je bila vožnja z avtom do Kranja.

Sprva sta živela pri Minkinih krušnih starših.

Odplačala sta zadnje hišne dolgove. Z moževo plačo in Minkinim zaslužkom od škatlic se je dalo živeti.

Preden sta Dobnikova posvojila Minko, sta imela v reji nekaj otrok svojih sorodnikov. Ko so malo odrasli, so šli s trebuhom za kruhom. Na kajži se ni dalo zaslužiti. Ko se je Pavel odločil, da bosta posvojila Minko, Zofki Dobnik to ni bilo po volji. Ko se je hčerka njene sestre z možem vrnila s priložnostnega dela na Koroškem z nekaj prihranki, je prišlo do nesporazumov. Tako sta se Minka in Henrik odselila najprej na Fortuno, nato pa na Zgornje Rovte.

Otrok ● Šestega avgusta 1942 ob šestih zjutraj je Minka rodila sina Henrika, ki je umrl 21. decembra istega leta v Grabčah. Kot vzrok otrokove smrti je napisana epilepsija. Sinček je bil v Grabčah v varstvu, ko sta bila Minka in Henrik na obisku pri njegovi materi v Tirolah. Nameravala sta se preseliti tja.

Vojna ● Osmega avgusta 1941 je Henrik Fajfar s sovaščani kosil na Ferjanovem. Minka je koscem nesla malico. Zajeli so jo hajkajoči nemški oboroženci. Zbrali so vse kosce, moški so morali odpeti pasove, obesiti oselnike za vrat in držati hlače. Odpeljali so jih na Retnje in od tam v Begunje. V Begunjah se je takrat znašlo enajst članov štirih družin z Rovt. Izpustili so jih 13. in 14. avgusta 1941. Henrika niso odpeljali v Begunje. Znal je nemško in si je izprosil, da so ga pustili, da je odgnal živino, ki so jo kmetje imeli po stanovih.

Za jesen leta 1942 se Minka spominja, da jo je zalezoval Janez Urh, bivši jugoslovanski orožnik, ki se je vdinjal okupatorju.

Konec 1942 se je pri Fajfarjevih na Zgornjih Rovtah pogosto zadrževal partizanski politični delavec Ivan Mlinar-Planinc. Pri njiju je imel shranjen radijski sprejemnik.

»Mlinar je odšel na četrtek, 18. II. (1943, op. p.), češ, da gre na vezo pod Stol, koder ima oddati pismo, katerega je do Ivanke (Gašperlin, op. p.) prinesla Marica Flis iz Retenj, od Ivanke do Mlinarja pa ga je prinesel mož Henrik. Dogovorjeni smo bili, da se vrne v nedeljo zvečer.

Da je prej minila hladna zimska nedelja, sva obiskala partizansko četo za Kuglo. Prav takrat smo se menili, da bi tudi midva izginila iz vasi. Načrti so se usodno končali. Zvečer okoli 10. ure so počili strelji, zaropotalo je po vratih in klici: Auf machen. In tako smo se poslovili od vasi. Na srečo sva vse pospravila. Že takrat smo imeli rdečo zastavo in precej literature, radio.

Pri Dovrniku na dvorišču je že bil zaprežen konj in na vozu na slami je ležal ranjen Mlinar. Bila je svetla noč, zato sem ga spoznala po nogavicah in čevljih. Ko se ustavimo na žandarmeriji v Srednji vasi, se je začela nova pesem. Kakor okamenela sva stala ob Mlinarju. Nemec mu je izvlekel izza pasu bombo, iz žepa pismo, notes in blok. Sedaj smo pa računali, kje smo. Po možu je že tam, ko sva bila uklenjena, odrihal z bikovko, tudi po meni so padale klofute.«

Pavlo so najprej zaprli v Radovljici. Tam so jo enkrat zaslišali. Po njenem spominu šest dni po aretaciji.

»Kmalu zjutraj zaropotajo ključi, in vratih se pojavi Gestapo. Oster poziv: Kom mit. Prisloneil mi je zaušnico. Naredila sem se, kakor da je niti ne čutim. Šla sva v drugo stavbo, po stopnicah v prvo nadstropje. Velika soba, v kotu je stala grčasta palica... Spraševanje:

Najprvo podatki iz družinskega stanja in potem: prvo je vrgel zasliševalne listke mojega moža Henrika, Mlinarja in Ivanke. Oči so mi plesale po listih, in kar sem razumela, mi je ostalo v spominu vse do danes. Vsi tovariši: Tilen-Dolfi, Ernest-Iztok, njegova mama (babica) – na tej listini podpis Ivanka Gašperlin. Vprašanje, če poznam te ljudi. Za babico sem odgovorila, da jo poznam kot babico, da je bila pri porodu, ko sem rodila sinčka Henrika. Da kot tovariše fante poznam, nisem pa vedela za ilegalna imena.

Vprašanje o Simonu Zorcu

Odgovor. Da smo v prijateljskih odnosih in da je bil mojemu sinu pri krstu.

Vprašanje: če poznam Slavko.

Odgovor: Da jo poznam in da me s Šimnom, Ivanko obiščejo kot prijatelji.

Vprašanje: S kom se je mož Henrik družil.

Odgovor: Mož se je najprej družil z nemškimi Foterjem, Drisnarjem – bila sta dva brata iz Tirol; imel je veselje do vožnje, ker je bil poklicen šofer, tudi iz Tirol.

Povedala sem tudi, da je bil z mano isto strog; za ves družinski potek so vedeli vsi, da me je dostikrat natepel, zato pa so vsi partizani, posebno Zorc Šimen, tolmačili, da bo svoboda prinesla novo življenje – posebno za žene, da ne bo prisilno živeti s človekom, če ne bo odgovarjal družinski odnos.

Moram priznati, da so mi ob aretaciji, ko je Gestapo udrihal po njem z bikovko, da se mu je kar povijala okrog života, ni prav nič smilil, ker je pred par dnevi tudi on mene natepel. ...

Vprašanje: Kakšen odnos je imel Mlinar?

Odgovor: Do nas vseh je kot prijatelj dober.

Vprašanje: Če vem za koga, fanta, da je odšel v partizane?

Odgovor: Da vem le za dva, da sta odšla v nemško vojsko, Dolenčev Vinko pa en Cesarjev.

Vprašanje: Če je imel Mlinar radio?

Odgovor: Da je imel nekaj.«

Moža je Minka na zaslišanju bremenila po njenem vnaprejšnjem dogovoru.

Radio, tiske in rdečo zastavo sta Minka in Henrik skrila v skrivališče v veži pod pečko.

Kasneje v Begunjah, kamor so jo pripeljali 3. marca 1943, Minka ni bila več zaslišana.

V Begunjah je Pavla lupila krompir, prebiralala jabolka in kasneje opravljala tudi poljska dela.

»Težki, grozotni pa so bili večeri, zgodnje jutranje ure, kadar so pripravljali na streljanje talcev. Ti dnevi so bili mučni, da ni moč napisati. Kar naenkrat pa nisem smela več z delovno brigado. Človek, kateri me je opazil, je ponovno zatožil.«

»Srečanje s Henrikom je bilo redko. Parkrat se je posrečilo spregovoriti par besedi ...

Odmerjena pot v tujino. Težka je bila ločitev. Molče, s solzami v očeh slonim v naročju njega, ki mi je najdražji na tem svetu. Njegove besede so: Minka, ne jokaj, saj bom kmalu za teboj. Srce se mi stiska in moje slutnje so nekam čudne. Takrat je bil zadnji, skoro boječ njegov pogled. Molče mu zadnjikrat podam roko. Zbogom, Minka, so bile njegove zadnje besede.«

Dne 16. julija 1942 odhod iz Begunj.

»Sedem jetnic so nas določili za transport. Že zvečer so nas zaprli v določene celice. Zjutraj ob 4. uri so nas odpeljali v Lesce na železniško postajo, od koder je vlak odpeljal preko Jesenic skozi predor proti Celovcu. Iz Celovca v Maribor, Gradec, Dunaj, Brno, Berlin, Ravensbrück. Povsod postaja par dni in povsod še nove jetnice.

Tako, 8. avgusta 1943 smo prispeli do cilja. Transport 63 – in sem ostala prav sama Slovenka. Na velikem prostoru smo čakali ves dan. Vsaka zamišljena v sebe in na okolico, kaj se dogaja. Ko opazuješ, se pokaže slika tega kaznovanega življenja.

Kolona za kolono, stare ženice, mlada dekleta, ali podoba čisto spremenjena. Izmučeni obrazi, žalostni, a v srcih ponosni! Glave gole, obleke s križi, na rokavih številke. Opoldne. Nosijo hrano v težkih kotlih. Ko se vračajo kolone z dela.

Na izmučenih obrazih nosijo lopate, krampe, žage, sekire, vozijo karjole, vozijo težke avtomobile, vozove, težke valjarje, da ravnaajo ceste v taborišču. Bose, v tankih oblekah.

Proti večeru nas poženejo v kopalnice. Spustijo mrzlo vodo, po zdravniškem pregledu so zamenjali vse obleke, potem si bil odgnan na zuganski blok. Tam je bilo 500–600 oseb, žensk.

Tam slišiš jezike vseh narodnosti.

Prva sirena ob 4. uri zjutraj.

Prvo v kuhinjo po grenko kavo, nato si urediš posteljo in potem na apel! Po pet in pet stati v vrstah. Tiho, mirno, tudi zakašljati nisi smel. Za vsak najmanjši šum je priletela močna zaušnica!

Ta apel je trajal tri ure, ne glede na to, kakšno je bilo vreme.

Na tenki oblecki ni smelo biti niti pasu, na goli glavi nobene rutke. Rdeč trikotnik in lagerska številka – to je moralo biti strogo v redu! Drugače stroga kazen. Bunker, 25 na zadnjico, cel dan stoje, brez hrane, vse paznice so bile jetnice, morale pa so biti isto stroge. Morale so kričati in pretepati.

Huda vročina na pesku, glini, da so ostarele jetnice omahovale. To je mučeniška kultura, katero ne bomo nikdar pozabili.

Jetnice, ki so delale po šivalnicah, so veliko doprinesle. Čeravno so delale za nemško vojsko, so jih pretepali in mučili do smrti.

Tako so nas, kolono jetnic, odgnali kake 30 km daleč od taborišča na neko veliko ravnino – polja, koder je bil posajen krompir. Njiva je bila tako dolga, da se ni videlo do kraja. Opremili so nas z velikimi košarami, motikami. To je trajalo kak mesec.

Jaz in dve Poljakinji, češke jetnice smo bile dodeljene v Siemensove obrate. Tam smo bile v glavnem Slovenke, Francozinje in Rusinje. Življenje je potekalo po jetniško. Pač vsaka nacija je imela svoje barake (bloke). Na tihem smo imele tudi kake sestanke ali pa smo se spominjale kakih že umrlih ali padlih borcev.

Rusinje so pripravile spomin na Lenina, človeka, kateri se je odločno boril za delavske pravice. Slovenke smo počastile spomin na našo revolucionarko Marijo Žumer!

Tako je potekalo življenje v taborišču. Na delo smo hodile 12 ur podnevi in 12 ponoči. Na nočnem delu nas je dostikrat premotil alarm! Vedno obletaval ruska letala. Ob vsakem alarmu so bile nemške paznice besne.«

Ne dam se ● Minke taboriščna resničnost ni zlomila. »SEM VSAJ MALO SVETA VIDLA, PA KO SI Z DELA PRIŠEL, JE BILO SKUHANO,« pravi.

Pavlin odnos do bivanja je odnos naših prednikov in tudi naših sodobnikov, ki trdost življenja še čutijo kot »kri, znoj in solze«. Tako je tudi njeno pisanje – iz njega veje resničnost.

Domov ● »1945 – 27. aprila. Komanda umik. Že teden dni prej je nastal v taborišču velik nemir. SS so besneli kakor podivjani psi. S psi so nas preganjali z enega konca na drugega. Odpovedali vso hrano. Zastal je ves vodovod. Po vsem taborišču je postalo vse ponesnaženo, smrad je bil tak, da nisi vedel, kam bi se odstranil.

27. aprila so nam zadnji trenutek razdelili pakete RK. Ob 1. uri smo korakali skozi velika železna vrata.«

Začela se je dolga pot domov.

»Fürstenberg, Strassen, Lychen, Templin, Oferswalde (Gerswalde?), Bockenberg, Temen, Hohenwalde, Friedrichswalde, Eberswalde, Berlin, Bierndorf, Münchenberg, Fürstenwald, Rupen, Schwibus, Pozen, Lanzberg, Czernijevo na Poljskem, Pozen, Červenka, Češka Trebova, Praga, Dunaj, Budimpešta, Kikinda, Vršac« in nato 16. junija zbirališče v Beli cerkvi.

Potovanje v zmedi zadnjih dni vojne, prelivajo se množice vojska in beguncev, vsi vrviijo svojim ciljem naproti, peš, s kolesi, z vlaka na vlak, si pomagajo kot vedo in znajo.

Dne 25. junija so odpotovali iz Bele cerkve in preko Beograda in Zagreba dospeli v Ljubljano 28. junija. Minka je bila še istega dne doma v Podlonku.

Ločitev ● Še iz taborišča je Minka pisala svojim domačim in Henrikovi mami Mariji Reisch, ki je živela v Giesingenu.

Poletje 1945 je Minka preživela v mislih na moža, veliko je hodila v naravo. Za možem je poizvedovala tudi pri Metodu Dolinšku. Ta ji je odpisal, da o njem nimajo podatkov. Henrik je po vrnitvi iz koncentracijskega taborišča Mauthausen, kjer je dočakal konec vojne, tehtal 45 kg in se je šele po dveh mesecih zmozel prebiti do svoje matere v Giesingen. Minka in Henrik nista več navezala stikov, ohranjenih pa je nekaj pisem Marije Reisch Zofki Družnik. Minka pravi, da ji krušna mati ni povedala novic o Henriku in da je ta pisma našla šele po njeni smrti.

Zakon s Henrikom Fajfarjem je bil razvezan, ker je bil ta »od okupatorja 21. 4. 1943 odpeljan v Begunje in Dachau in je od takrat brez sledu izginil. Ker sta od tedaj potekli že več kot dve leti, je podan razvezni razlog...«

Norije spomina ● Minke v Begunjah sojetnice niso prijazno sprejele. Sumile so, da je povedala preveč.

»Ampak nisem čutila nobene prehude stvari, zato sem ostala zdravih in mirno potrpežljivih živcev...«

Z možem Henrikom sva enkrat v priliki na polju govorila v kratkem prav o zaslišanju. On je dejal, da je do skrajnosti tajil, na koncu pa je samo pravil ja pa ne. Jaz pa sem isto v kratkem povedala, da ko so mene zasliševali, so vedeli vse in zato od mene niti niso več zahtevali.«

Pavlo so sumničili še dolgo. Pred srečanjem begunjskih zapornic je dobila opozorilo: »Svetujem Ti, da ne hodi tja, ker so ugotovili, da si nekaj izdala, bodo te razkrinkale pri kosilu na Bledu in ti svetujem, da ne hodi tja, ker boš močno blamirana.« Podpisala se je »prijateljica«.

Zaslišanje v Begunjah je opisala in objavila tudi Ivanka Gašperlin, poročena Zrimec.

Pred zaslišanjem: »Ves čas me je skrbelo, kje sta Fajfarja. Ali sta ušla ali pa so ju tudi aretirali? Minka Fajfarjeva je bila zelo delavna, toda že prej se nam je zdelo, da ne bo preveč trdna, če bi jo mučili.« V nadaljevanju zapisa pa Ivanka neposredno obtoži Minko: »Ko je stražar pripeljal Fajfarja, so ga posadili za mizo, mu dali cigaret in sendvič. Ko me je zagledal, je rekel: 'Ivanka, oprosti, nisem mogel zdržati. Sicer pa je Minka že prej v Radovljici nekaj povedala.'«

Dne 19. marca 1943 je vodja nacističnega okrožja sklical javno zborovanje na Bledu. Oznani je, da so aretirali »47 oseb iz dolinske organizacije OF«, in posebej poudaril, da je sedem obsojenih na smrt, dve smrtni obsodbi že izvršeni, pet usmrtitev »pa se bo izvršilo šele potem, če se državna policija čuti primorana za težke zločine banditov izvršiti predplačilo«. Od oseb, ki nas zanimajo, je dr. Hochsteiner posebej govoril o Ivanu Mlinarju: »On je popolnoma pokvarjen zločinski značaj... Ako smo dobili v celo dolinsko organizacijo tega kraja vse do poslednjega vpogled, potem to največ iz njegovih izjav. Pri nemški državni policiji je ta nadbandit vse izjavil, da bi si rešil življenje. In mogoče si je res rešil življenje.« Nacisti so z morilsko igro z usodami zapornikov skušali uničiti in preprečiti odpor. Javnosti so posredovali razmnoženi pismi z datumoma 21. junij in 21. julij 1943, v katerih Mlinar kot spreobrnjeni grešnik poziva partizane, naj opustijo nesmiseln upor in komunistične zablode. Hochsteiner je poimensko omenil kot posebno aktivni pri »banditski organizaciji« sestro Maro in Rezzo Flis, ki da ju čaka koncentracijsko taborišče.

Ciklostirani zapisnik zaslišanja Ivana Mlinarja-Planinca (verjetno tisti neposredno po zajetju) je ohranjen. Ivan je govoril tudi o svojih terenskih zvezah, ki jih je imel kot odgovoren za terensko delo na območju Srednje vasi, Retenj in Bleda. Omenja Maro Flis, Henrika Fajfarja, Ivanko Gašperlin in tudi druge, ki pa jih niso aretirali oziroma so se izognili aretaciji. Minka v tem viru ni omenjena.

Od teh, ki jih je navedel Mlinar, so Maro Flis z družino aretirali že 15. februarja 1943. Iz zapore je bila izpuščena 20. decembra 1943. Henrika Fajfarja in Ivanko Gašperlin z bratom Vinkom so pripeljali v Begunje 22. februarja 1943. Henrika so odgnali v koncentracijsko taborišče Dachau 17. avgusta 1943, Ivanko Gašperlin pa v koncentracijsko taborišče Ravensbrück 9. novembra 1943.

Tretjega marca so v Begunje pripeljali Minko iz radovljjskih zaporov, Ivana Mlinarja pa iz bolnišnice na Golniku. Istega dne sta se v Begunjah znašla tudi Slavka Ekart in Simon Zorc. Slavko so izpustili 19. februarja 1944. Simon Zorc je bil usmrčen 13. maja 1943 ob sedmih zjutraj.

Ivan Mlinar je bil iz Begunj izpuščen 10. avgusta 1943 in poslan na delo v Avstrijo. Ko je v začetku 1944. prišel na dopust, so ga partizani prijeli in usmrtili. Njegova smrt še ni zapisana v matičnih knjigah.

Očitno je, da lahko domala vsakogar, ki se je znašel v krogu aretiranih, sumimo, da mu je v stiski, strahu, morda zaradi spretnih zasliševalcev in njihovega veččega zasliševanja, ušel podatek preveč. Vendar je bilo neupravičeno Minki podtikati vlogo grešnega kozla. To navsezadnje dokazuje tudi to, da so ji leta 1978 priznali posebno dobo za aktivistično delo med vojno in da ji je pritrdilno mnenje dala tudi Ivanka Gašperlin-Zrimec.

Tovarna, tečaj, sindikat, partija ● Avgusta 1945 se je Minka zaposlila v šamotarni jeseniške železarne. Iz šamotarne je šla delat v cevarno, nato v skladišče koksa in nato v rudarno – pražarno. Vključila se je v politično delo, pobirala sindikalno članarino, urejala stenčas. Obiskovala je novinarski tečaj na Brezjah. Sprejeli so jo v komunistično partijo.

Drugi otrok ● Dne 12. junija 1947 se je Minki rodil sin Marjan. Med Minko in otrokovim očetom ni bilo ljubezni. Od njega ni terjala nobene pomoči. Sama je skrbela za otroka.

Dediščina ● Pavel Dobnik in Albin Ravnikar sta 16. novembra 1942 pred notarjem Sigurdom Christomannosom v Radovljici sklenila izročilno pogodbo, s katero je Pavel Albinu zapisal premoženje po svoji smrti: stavbno parcelo št. 326 v katastrski občini Podlonk s hišo in dvorišče, gozdno parcelo št. 971/63 v katastrski občini Srednja vas in vse s posestvom združene srenjske pravice ter nepremičnine.

Novi družabniki v hiši so nadomestili črno kuhinjo z novo, pregradili vežo in popravili strop. V ta namen so si od Žvana izposodili 2000 reichsmark in se z njim dogovorili, da bo, če denarja ne bodo mogli vrniti, posestvo njegovo.

Vendar je med Ravnikarjevima in Družnikovima prišlo do trenj, in ko je bila Minka zaprta v Begunjah, ji je krušna mati prišla povedat, da se lahko vrne.

Dne 21. novembra 1947 sta Pavel Dobnik in Albin Ravnikar na okrajnem sodišču na Jesenicah podpisala razvezno pogodbo, s katero je bila razveljavljena prejšnja izročilna. Novo izročilno pogodbo je Pavel sklenil 7. februarja 1949, ko je svoje premoženje po svoji smrti zapisal pohčerjenki Minki, ki je prevzela tudi obveznost vzdrževati Zofijo Dobnik. Leta 1950 je Pavel Dobnik nanaglooma umrl. Dne 31. maja 1951 je okrajni izvršilni odbor v Radovljici izdal dovoljenje za zemljiškoknjižne vpise.

Minki je ostal še dolg 2000 mark pri Žvanu, saj ga je na Ravnikarjevo zahtevo Pavel Dobnik prevzel nase. Mark takrat ni bilo težko zbrati, saj so bile ničvredne. Pa jih Žvan ni hotel vzeti in tako mu jih je nakazala na Investicijsko banko v Ljubljano.

Druga poroka ● Dne 20. maja 1950 se je Minka na Bledu poročila z Alojzom Brovčem. Alojz je bil rojen 17. februarja 1917 v Predgružah pri Idriji. Bil je gozdni delavec, kasneje italijanski vojak, nato partizan, po vojni pa so ga poslali delat na Jesenice.

V letih 1951, 1953 in 1955 so se jima rodili sinovi Franci, Janko in Slavko. Ker sta dala otroke krstiti, so oba izključili iz partije.

Zakon je temeljito posegel v Minkino življenje. Mož, sprva sicer z dovolj razumevanja za njeno družbeno delovanje, ji ni več dovolil hoditi v službo. Ostala je priklenjena za štedilnik. Nekaj je bilo tudi nesporazumov z mamo. Alojz je bil ljubosumen, vse pogostejše je preveč pil.

»V tem letu, 1945–55, smo imeli veliko težav s popravilom hiše, vso zimo smo imeli razdrto – zidava. Morala sva vzeti 100.000 posojila, da smo si uredili stanovanje.

Mož je jezen zaradi dela in pije. Potem prepri. Meni je dostikrat, kakor bi mi trgal srce.

Hvala Bogu, da mi je dal zdravje in dobre sosedo, ki me razumejo in radi pomagajo. 1958.

Treba je bilo prekriti streho. Lesa doma ni.

Zopet posojilo 180.000.

Mesečni obroki 3.360.

Dolgoročni 1.392 = 4.752 din.

Tako je vsak mesec skozi dve leti ostalo v tovarni 4.752 din. Otroci pa so zato ravno toliko strgali hlač in ata ni nič manj pokadil in nič manj popil.«

Pavla si je morala večkrat sposojati denar. Možev zaslužek je bil še skromnejši, ko je zamenjal službo in iz železarne odšel delat v Sotesko.

Dne 15. avgusta 1962.

»Dan denarja. Denar je prišel še kar dober. Ob 8. uri zvečer kakor ponavadi alko začne delovati in tako prepri. Dve uri sva se pogajala radi denarja. Izročil je samo 15.000 din, v trgovini dolg 13.300, potrebe za nadaljnje življenje 13.000 din. Kaj početi. Plačati dolg ali plačati hrano. V skrbeh in težavah minevata noč in dan.«

Minka je skušala kar največ prispevati k družinskemu proračunu. Postorila je doma, kar se je dalo. Redili so kravo, v najemu je imela zemljo, ki jo je morala odslužiti z dninami pri raznih poljskih delih, ribanjem hiš ipd.

Leta 1970 jim je pogorela hiša. Popravili so jo s pomočjo sosedov in podjetja, kjer so bili v uku vsi trije sinovi.

Leta 1972 se je Minka zaposlila v tekstilnem obratu in delala tam do upokojitve leta 1977. Danes sodi, da bi bilo pametnejše, če bi se že prej zaposlila.

Mož Alojz je umrl leta 1980, vsi štirje sinovi so se izučili poklicev in še žive.

Življenje je res en šmorn, ampak za smeh smo pa še ● »Opisujem, kako poteka moje življenje, otrok, moža, žene, družine sploh. Pa tudi sledim splošni potek, kolikor morem, po svetu. So organizacije politične in verske. Poskusila sem vse. V začetku mojega življenja so me učili Boga. Leta 1942 je nastala šola politike.

In danes po vseh izkušnjah, kar sem preživela do 8. januarja 1963, mi je znano samo to, da preko lepe narave ne more nihče.

Ljudje se med sabo slabo razumemo.

Primerov ne bom opisovala, ker sem sama tako velik primer, da se ne da niti opisati.

Čeravno človek dela, ima veliko skrbi, ima namene, prav vse, do vsakogar, naj bo bližji ali daljni, še tako dobre in poštene, pa žal niso nikjer priznani.«

Minka še danes ne gleda na svoje življenje kaj posebno drugače. Ni dvoma, da bi v bolj naklonjenih časih s svojim razumom in pridnostjo dosegla v življenju več, da bi lahko svoje želje po družbenem uveljavljanju in pomoči soljudem veliko uspešneje razvila in zadovoljila. Tolažbo v hudih trenutkih je iskala predvsem v naravi. Sprostila se je v svojih zapiskih, včasih ji je olajšal dušo kak kozarček. Politične in verske resnice ji ne pomenijo kake posebne opore. Njena vera je delo. Ko smo se spomladi dogovarjali za prvi pogovor z njo, smo kar dolgo morali čakati na dež, da je nehala trebiti po blejskih parkih, za drugi pogovor pa smo se zmenili kar v Soteski, kamor hodi pospravljat gostilniški vrt. Obdeluje njivico, vzdržuje svoja znanstva. Svet sprejema trezno. Minke življenje ni zlomilo. Še se nasmeje.

